

86.377

М-30

ВАСИЛЬ МАРЧУК

УКРАЇНСЬКА
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА
ЦЕРКВА

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ.ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ВАСИЛЬ МАРЧУК

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА

ІСТОРИЧНИЙ
НАРИС

НБ ПНУС

637880

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ВИДАВНИЦТВО "ПЛАЙ"

2001

ББК 86.377-6
УДК 262.1

Марчук Василь. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.

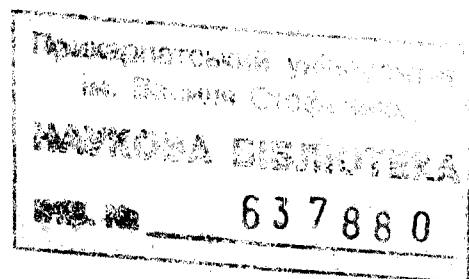
Аналізується роль Греко-Католицької Церкви в суспільному розвитку України XVI–XX ст.

Для викладачів і студентів вузів, старшокласників, всіх, хто цікавиться історією західноукраїнських земель.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор **Володимир Грабовецький**

доктор історичних наук, професор **Микола Кугутяк**

ISBN 966-02-2094-4

© Василь Марчук, 2001

“МУСИМО СЕБЕ ПІЗНАТИ...”

Запланований на 2001 року приїзд в Україну Папи Івана Павла II змусив багатьох наших співвітчизників задуматися над питаннями: яку роль відіграє греко-католицизм в історії Вселенської Церкви, в екуменічному діалозі українських Церков? Хто він, цей Вселенський Архієрей? Що потрібно для відновлення первинної єдності Церкви? І, врешті-решт, хто ми, з діда-прадіда, – православні чи католики? Відповідь на ці та інші болючі питання, сподіваюся, читач знайде у пропонованій книзі.

Акт Берестейської унії 1596 року, як відомо, був довершений підписанням угоди між Ієрархією Української Православної Церкви і Апостольською Столицею, ставши історичним кроком повернення до духовних витоків, первинної єдності нашої Церкви, яку вона мала ще за княжих часів Володимира Великого, хоча він багатьом не подобався і не подобається донині¹. А Русь-Україна, нагадаємо, прийняла офіційне Хрещення в 988 році, коли Церква (до розколу 1054 р.) була повністю єдиною. Імена Пап вмішувалися у диптихах церкви св. Софії у Константинополі, а також в інших храмах сходу і півдня Європи. Тож говорити про те, що київський князь Володимир прийняв “православну” чи “католицьку” віру є дещо недоречним: Церква завжди одна, тому що вона є таїнственным тілом Христа, а Христос не може розділитися, тому Церква є єдина. Отже ці два терміни нерозривно пов’язані між собою.

Ось що говорив на цю тему митрополит Андрей Шептицький у проповіді в церкві Успення Божої Матері напередодні вступу до Львова у вересні 1914 року російського війська, у складі якого було чимало православних наддніпрянців: “... Однак мусимо себе пізнати, хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе “православні”, і ми “православні”. Наше православ’є є церковне, їх православ’є є

державне, що так кажуть: “казьонне”, т.є. вони опирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божя і в котрій є правдиво джерело спасення”². Вважаємо, що з таким трактуванням духовної спільності українських церков погодиться більшість християн нашої держави.

А завершити переднє слово хочеться словами пастирського послання Станіславівського єпископа Андрея Шептицького до вірних “Християнська робота” (2 серпня 1899 р.).

“...До багатства суспільність не дійде без правдивої про-
світи, і без неї лише то, що має стратить... Християн має
любити всіх людей, але се не перешкоджає, що найпершою любо-
вою має любити свою родину й свою вітчизну... Любов на ділах,
а не на словах полягає ... Любять всі своє, свого тримайтеся і
про своє дбайте, але стережіться ненависти, бо ненависть се
чутство нехристиянське. Стережіться і між собою ненависти
і розбору, злишньої партійности... Кожде царство, що роз-
ділилося на два собі ворожі табори, змарніє, всяке місто а
навіть дім де є роздвоєне не остойтьс”³. Як бачимо, ці щирі
слова до національної єдності не втратили своєї актуальності й
у ХХІ столітті, час утвердження незалежної соборної України.

Пропонована читачеві праця узагальнює науковий доробок ав-
тора останніх років⁴. Автор висловлює подяку всім, хто своїми
порадами і критичними зауваженнями сприяв підготовці та виходу
цієї книги, насамперед владіці Івану Хомі (Апокрисарій /про-
куратор в Римі), єпископу-ординарію Софрону Мудрому (Івано-
Франківськ), Віталію Кононенку, Богданові Остафійчуку,
Володимиру Грабовецькому, Миколі Кугутяку, Ігору Цепенді, Ігору
Пилипіву (Прикарпатський університет ім. В.Стефаника), Маю
Панчуку, Миколі Рибачуку (Інститут політичних і етносоціальних
досліджень НАН України), Ярославу Калакурі (Національний
університет ім. Т. Шевченка), Оресту Красівському (Львівська філія
Академії державного управління при Президентові України),
Миколі Литвіну (Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН
України), Олександрю Завальнюку (Кам'янець-Подільський
державний педагогічний університет), а також благодійникам

видання – Олександрю Криницькому, Ярославу Каспруку, Петру
Пушкарю, Петру Гализі. Окрема подяка родині, бібліотекарям,
архівістам, колективу видавництва “Плай” і друкарям – Жовківській
друкарні Отців Василян “Місіонер”.

¹ Див.: List Apostolski Jana Pawła II na 400-lecie Unii Brzeskiej // Polska-
Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3 – Przemyśl, 1996. – S. 13-20.

² Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і
матеріали 1899-1944. Том II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування
/За ред. А. Кравчука. Упор. О. Гайова, А. Кравчук. – Львів, 1999. – С. 626.

³ Там само. Том II. Церква і суспільне питання. Книга I. Пастирське вчення
та діяльність /За ред. А. Кравчука. Упор. О. Гайова, А. Кравчук. – Львів, 1998.
– С. 1-16

⁴ Національно-демократичні процеси в державотворенні на Прикарпатті
у другій половині 1980-х – початку 90-х рр. // Матеріали III Прикарпатської
історико-краєзнавчої наукової конференції. – Коломия, 1997. – С. 33-35;
Греко-католицька церква в етнонаціональному розвитку України // Четвертий
Міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія.
Частина 2. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 569-573; Українська греко-
католицька церква й Українська держава // Українознавчі студії. – 2000. – № 2.
– С. 205-223; Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського
тоталітаризму (1941-1946 рр.) // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 66-72; Греко-
католицька церква у 1914-1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000.
– № 6. – С. 16-28; Українська греко-католицька церква у 1941-1944 рр. // Історія України. Вип. 11. – К., 2000. – С. 412-418; Церква в умовах тоталітарної
недовіри (спротив УГКЦ сталінській “радянській” 1939-1941 рр.) // Вісник
Прикарпатського університету. Історія. Вип. 3. – Івано-Франківськ, 2000. –
С. 19-25; Релігія і церква на Прикарпатті // Мій рідний край – Прикарпаття.
– Івано-Франківськ, 2000. – С. 329-334 (співавтор І.Пилипів); Історичні знання
в Західній Україні (XVI-XVIII ст.). Посібник-хрестоматія. – Івано-Франківськ,
2000 (співавтор В.Грабовецький); Українська греко-католицька церква у 1946-
1987 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.
– Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 550-562; Греко-католики в Другій Речі Посполитій:
суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій // Галичина. – 2001. –
№ 5-6. – С. 302-307; Українська революція 1917-1920 рр. і Греко-католицька
церква // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного
університету. Т. 5 (7). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 324-334; Релігія в
суспільному і політичному житті України // Державна політика в гуманітарній
сфері (Матеріали круглого столу) /Міністерство освіти та науки України;
Національна Академія Наук України; Прикарпатський університет, Івано-
Франківська обласна державна адміністрація. – Івано-Франківськ, 2001. –
С.39-44.

ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙ СХІДНОГО І ЗАХІДНОГО ХРИСТІАНСТВА

“Проби церковної унії, чи то злучення, властиво піддання руської церкви римській, – зазначав Михайло Грушевський, – мали свою довгу історію: вони розпочалися (коли рахувати звісний епізод часів кн. Ольги) ще скоріше, ніж була організована взагалі християнська церква на Русі”¹. Власне про геополітичні обставини і національно-культурні традиції укладення унії та загалом греко-католицизму і йтиметься у цьому розділі.

Український народ, як відомо, будує своє національне життя на географічному і культурному перехресті Заходу і Сходу. Саме пограниччя західної і східної цивілізацій, християнства і мусульманства, католицизму і православ’я зумовило складність церковно-релігійних процесів на Україні. Тому національно-культурна ідентичність і релігійні традиції народу формувались під впливом і Заходу, і Сходу. Але вирішальний, за слушним висловом львівського публіциста-дисидента Івана Геля, вплив мала Європа, оскільки в етнокультурному плані Україна завжди була її інтегральною частиною². Із цією думкою важко не погодитися.

“Обставини національного буття, особливості історичної й національної духовності спричинили те, – зауважив Анатолій Колодний, – що в масі своїй українці були і є одним з найбільших релігійних народів світу”³. Тож Церква завжди була духовною опорою його життя. У багатомітній історії Української Церкви насамперед виділимо події вселенського значення: хрещення 988 р., Берестейську Унію XVI ст., ліквідацію і відродження Греко-Католицької Церкви у другій половині XX ст.

Найвизначнішим було хрещення Русі-України, коли практично протягом одного-двох поколінь держава стала християнською. Але літопис християнства на її землях започаткувався набагато раніше. Історичні джерела свідчать про поширення християнства на півдні нинішньої України ще з II ст. У “Житіях святих” неодноразово згадується про християн-

русів VIII–IX ст., 839-м роком датується перша згадка про єпископів у Перемишлі⁴. Існування християн-русів підтверджує договір князя Ігоря з греками 944 р. Християнкою була його дружина Ольга, яка прийняла християнство під час подорожі 955 р. до Царгорода, а згодом запрошувала єпископа і священників з Німеччини для душпастирської праці в Київській Русі. За легендою, у давні часи до Київських гір завітав апостол Андрій Первозваний, який пророкував виникнення великого міста з численними храмами. “Християнство сунуло з Заходу на Схід все більше і більше, – відзначав О. Андрієнко, – захоплюючи потрохи й Україну. Наші зносини тодішні з Заходом постійно були жвавими, – а вони все показували нам блиск зовнішньої західної культури, що була міцно зв’язана з християнством... Думка заведення християнства в Україні в II половині X віку стає вже питанням часу, – не було тільки здібної на це людини. Але скоро й людина ця знайшлася, – це був князь Володимир”⁵.

Охрестивши Русь-Україну 988 р., Великий князь Володимир офіційно визнав християнство державною релігією. Зауважмо, що він керувався перш за все політичними міркуваннями: бажав мати у державі помічника і міцну опору – Церкву. Прикладом співпраці держави і Церкви була Візантія. Володимир актом хрещення створив “тривкий християнський фундамент єдності Київської держави на Сході Європи поруч з Римсько-Германською імперією на Заході та Візантійською на Півдні, – наголошує історик Української Церкви єпископ Андрій Сапеляк. – Незалежність Київської Русі забезпечували прямі стосунки з Римом, центром християнства”⁶.

Українська Церква, особливо на першому етапі існування, потрапила під вплив сильніших і досвідченіших церковних чинників Заходу і Сходу. Але вона відтворила і зберегла слов’янське християнство з тільки їй властивими традиціями і обрядами. “Водночас, як показує історичний досвід, – зауважує львівський історик Церкви Іван Паславський, – сутнісним вираженням, квінтесенцією українського християнства є одвічне змагання до інтеграції і синтезу східної (візантійської) та західної (римської) церковних традицій. Вже саме геополітичне положення України на пограниччі християнського Сходу і

християнського Заходу вирішально зумовило те, що українське християнство в процесі свого зародження і розвитку зазнало на собі як східних, так і західних впливів”⁷. (Відзначимо, що офіційне хрещення Русі-України відбулося до розпаду Церкви на західну і східну. Отже, освячено не лише Візантією, звідки прийшло, а й Римом, центром Вселенської Церкви).

Важливий внесок у фундамент Української Церкви заклали видатні слов'янські апостоли Кирило і Methodій, які ще до хрещення поширювали цю релігію на західних окраїнах Київської Русі. Їх діяльність високо оцінював і підтримував Папа Римський. Особливістю їх місійної і наукової праці було те, як відзначала Наталія Полонська-Василенко, що “діяльність святих братів Кирила і Methodія зв'язала Захід із Східним християнством”. Причому, вона співпала, – підкреслювала автор, – з періодом, коли “на Сході Європи зароджувалась нова могутня потенційна сила – Україна-Русь”⁸. Отже, від самого народження і становлення українського християнства на ньому відчутно позначився головний принцип формування кирило-методієвської культури – поєднання візантійських і римських церковних елементів⁹. Водночас чітко визначалася належність молодій Українській Церкві до Вселенської, впроваджувалася церковна слов'янська мова, яка стала в один ряд з грецькою та латинською, що панували у християнському світі.

Відзначаючи історичне значення діяльності Кирила і Methodія о. І. Нагаєвський писав: “Упродовж віків Русь-Україна, живучи в близькому контакті з Заходом, намагалася виповняти започатковану св. Братами церковновізантійську організацію змістом західної культури і цивілізації. В цьому саме полягає історична місія українського народу. Східна формою і західна своїм змістом, це найголовніша віха нашої духовної культури, що її започаткували св. Брати зі Солуня”. Автор слушно зауважує, що український народ прийняв на себе виконання історичної місії – вірно стояти “в обороні християнської цивілізації і культури проти євразійських орд”¹⁰. Хоча після хрещення українське християнство зблизилося з візантійським обрядом, оскільки канонічно Київська митрополія входила до складу

Візантійського патріархату, її інтегруючий дух жив і з особливою силою проявився в ході унійного процесу.

Відомий історик Церкви М. Чубатий сформулював наукове поняття українського християнства як “схрещення східного християнства із західним на базі передхристиянської культури придніпровської Русі-України” і підкреслив, що “воно причинилося до створення виразного духовного обличчя української нації, як окремої індивідуальності вже під кінець XI ст.”¹¹. Важливу роль у цьому процесі відігравали тісні політичні і церковні зв'язки Києва з Римом. Ще за Володимира центр Вселенської Церкви відвідали п'ять його посольств. Цю традицію продовжили і розвили наступники Київського престолу, особливо Ярослав Мудрий, який зміцнював стосунки із Заходом ще й династійними шлюбами. Свідченням органічного зв'язку раннього київського християнства з цитаделлю тодішньої європейської цивілізації Римом у період, коли на Русі починала складатися національно-державна ідеологія, був культ св. Климента, Папи, мощі якого перевезли до Києва. Про це свідчать сторінки “Повісті временних літ” та внесення до київського синодика католицького свята – весняного Миколая, який і сьогодні відзначають греко-католики й православні київської традиції.

Після розпаду Римської імперії і розквіту Візантійської, 1054 р. стався розкол єдиної Апостольської Церкви на західну римську (католицьку) і східну візантійську (православну). Київські ієрархи не підтримували розкол, бо мали напружені стосунки з Візантією. Звернення великого князя Ізяслава 1073 р. до Папи Григорія VII, листування Київського митрополита з Папою Климентом III, шлюбні зв'язки князів Русі-України з володарями Німеччини, Польщі, Угорщини, Англії, Церкви яких були у юрисдикції Риму, свідчили, що стосунки Києва із Заходом продовжувалися і мали позитивні наслідки. Українська Церква княжої доби успішно розвивалася. У містах будувалися величні храми. На початку XI ст., зокрема у Києві, нараховувалось 400 церков і 17 монастирів. Зауважимо, що під час пожежі у Києві 1124 р., як свідчить літопис, згоріло 600 церков¹².

Церкви стали осередками громадського і культурно-освітнього життя. При них існували школи, а монастирі були центрами написання і збереження книг. У XIII ст. Київській митрополії (утворена 1037 р.) підлягала 21 єпархія від Сяну до Волги. В умовах церковного розколу Українська Церква дотримувалася нейтралітету – “відігравала роль чинника рівноваги, роль третьої сили, буфера між Сходом і Заходом, які були зацікавлені в позиції України, намагалися на неї впливати”¹³. Особливою агресивністю відзначалася Візантія, яку Д.Степовик справедливо називає “візантійським церковним імперіалізмом”¹⁴. Вона намагалася обмежити політичні, культурні й церковні зв’язки Русі із Заходом, сприяла інтригам і розбратові між князями, щоб послабити Київську державу та її Церкву.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. – Київ, 1994. – С. 508.

² Гель І. Духовність України і спільний європейський дім // Україна. Наука і культура. Вип. 26–27. – Київ: Знання, 1993. – С. 132.

³ Колодний А. Релігієзнавство як складова українознавства // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення. – Львів, 1994. – С. 131.

⁴ Див.: Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedstwa. T. 1 – Przemyśl, 1990. – S. 39–133; T. 3. – 1996. – S. 21–36.

⁵ Андрієнко О. З історії Української Церкви // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 136.

⁶ Сапеляк Андрій. Київська Церква на слов’янському Сході. – Буенос-Айрес–Львів, 1999. – С. 7.

⁷ Паславський Іван. Берестейська Унія і українська християнська традиція. – Львів: Місіонер, 1997. – С. 6.

⁸ Полонська-Василенко Наталія. Історія України. Т. 1. – Київ: Либідь, 1992. – С. 94.

⁹ Паславський Іван. Вказана праця. – С. 8–9.

¹⁰ Нагаєвський І., о. Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні // Записки ЧСВВ. – Рим, 1954. – Т. V. – Серія II. Секція 1. – С. 125.

¹¹ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1. – Рим–Нью-Йорк, 1965. – С. 108.

¹² Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. – С. 236.

¹³ Сімкало М., о. Берестейський собор і його значення // Берестейська Унія (1596–1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1990. – С. 75.

¹⁴ Степовик Д. Множинність і єдність Церкви // Київська Старовина. – 1993. – № 5. – С. 10.

1596 РІК: СПРОБА ВІДНОВЛЕННЯ ЄДНОСТІ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ

Як політична єдність Київська держава припинила своє існування в кінці XII ст. На її півдні утворилися князівства, які продовжували традиції Русі-України, розвинули культурне, освітнє і релігійне життя. Водночас на півночі поєднані Московою князівства змішувалися з фінськими племенами, втрачали київські і засвоювали візантійські традиції й звичаї. Їх Церква після перенесення митрополії з Києва до Москви все далі відходила від української, а політика переорієнтувалася на Константинополь.

Занепад Київської Русі-України зумовив те, що осередком етнополітичного життя стала Галицько-Волинська держава, що 1199 р. з’явилася на геополітичній карті Європи¹. Галицькі князі робили все можливе для створення Галицької митрополії, яка й постала 1302 р. у Галичі. Вона підтримувала тісні зв’язки з Римом, про що свідчить надання Папою Інокентієм IV Данилові Галицькому “королівського сану”, тобто титулу короля (1253 р.). (З наступників Данила цей титул вживав онук Юрій Львович). Михайло Грушевський навіть вважає, що “за Данила ... прийшло проголошення унії з Римом. Але її проголосило правительство, з мотивів чисто політичних, і вона була так ефемерична, що ми навіть не встигли нічого почути про те, яке становище зайняло до сеї унії духовенство й суспільність”².

Рим підтримував Українську Церкву та державотворчу діяльність галицько-волинських князів. Однак після падіння держави і анексії українських земель Польщею, Рим радикально змінив церковну політику й сприяв польському католицизму. На початку XV ст. у Львові було створено латинську митрополію, хоча католиків у краї мешкало небагато. Її засновники керувалися чисто політичними міркуваннями: знищити духовну твердиню поневоленого народу – Українську Церкву, яка, за висловом о. К. Панааса, “після занепаду Галицько-Волинської держави була єдиною суспільно-громадською установою, що поєднувала україн-

ську націю”³. Зауважимо, що важливою закономірністю періодів політичного занепаду Української держави, більше, – в умовах вікової бездержавності, була консолідуюча роль Церкви як провідника національної ідеї, гаранта збереження етнонаціональної ідентичності від повної колонізації і зросійщення.

XIV–XVI століття в історії України характеризувалися певним занепадом духовності народу. Після Люблінської Унії до Речі Посполитої відійшло все Правобережжя. Найбільше терпіла від польської експансії Галичина. “Поляки з’являються у містах і дістають найбільші земельні маєтки на Самбірщині, Ярославщині, Рясівщині. Українські шляхетські роди поставлені перед дилемою: втратити будь-яке політичне значіння або перейти на католицизм і сполонізуватися, – зазначала Н.Полонська-Василенко. – У XVI столітті вже не залишається в Галичині українців з верхніх верств, які трималися б своєї культури”⁴. Суспільство поділилося: на вищий прошарок з польською культурою, мовою, католицизмом і нижчий – український, з народною мовою і православною вірою. Між ними зростали протиріччя, загострені національним та релігійним шовінізмом, що проявилися невдовзі у період козацьких війн.

Українська Церква піддавалася утискам і переслідуванням поляків, штучно послаблювався її престиж і авторитет. Водночас, оновлена Тридентським Собором 1545 р., Польська Католицька Церква, головно завдяки єзуїтам, міцніла. Широку місійну працю здійснювали у XIII–XV ст. ордени Домініканів, Бернардинів, Францисканів. Вони засновували польські школи й усіма засобами поширювали католицизм. Державно-церковна політика Польщі скеровувалася на ліквідацію Української Церкви – духовного осердя української нації.

З іншого боку, Українській Церкві загрожувала Москва. Після падіння Константинополя 1453 р. вона оголосила себе спадкоємицею Візантії і “Третім Римом”. Ця ідеологія стала державною за царювання Івана Грозного, коли Москву визнали столицею, а влада об’єдналась з Церквою. На пропозицію Папи Римського об’єднатися для спільного протистояння мусульманству навколо Апостольського Престолу, Іван Грозний відповів, що не заперечує, але тільки навколо Москви. Під виглядом опіки над право-

славними, намагаючись приєднати українські землі, Москва проголосила Йону патріархом московським і “всія Великоросії”, тобто й України⁵.

Постійно втручалися у життя Української Церкви і візантійські патріархи. Вони були зацікавлені в тому, щоб якнайбільше затягнути її у обійми Москви. Керуючись такими намірами, самочинно вирішували кадрові питання. За усіх цих обставин ієрархи Української Церкви дійшли до висновку: єдиний шлях до збереження Церкви і самобутності української нації – об’єднання (унія) з Римською Церквою під верховенством Апостольського Престолу.

Важливою віхою на шляху унійного процесу була участь представників Української Церкви на Ліонському соборі 1245 р. Архієпископ Петро Акеревич інформував Апостольську столицю про татаро-монгольську навалу. Щоб допомогти Русі-Україні Папа надіслав до хана свого легата. Другий Ліонський собор задекларував унію Східної і Західної Церков, керуючись більше політичними, ніж церковними мотивами. Тому вона виявилася нетривкою. Адже кожна з Церков вперто відстоювала свою окремішність: Православна домагалася повернення Католицької і відмови Папи від главенства у християнському світі, а Католицька навпаки – стояла за приєднання і підпорядкування Апостольському Престолу Православної Церкви. Зрештою, ієрархи Київської митрополії, відстоюючи інтереси держави, послідовно виступали за Унію з Римом. Про це свідчила участь митрополита Григорія у Костанцькому церковному соборі 1418 р. – першому загальноєвропейському форумі церковної і світської еліти. У своєму виступі митрополит заявив про готовність Української Церкви поновити духовну єдність з Апостольським Престолом.

Особливо поважну роль відіграла делегація Української Церкви (100 осіб) на чолі з митрополитом Ісидором у ході Флорентійського собору 1439 р., скликаного Папою Євгеном IV для впровадження Унії. Високоосвічений богослов, знавець кількох європейських мов, зокрема, української, грек за походженням митрополит Київський був палким прихильником порозуміння Візантійської Церкви з Римом. Відомий історик Церкви

М. Чубатий назвав його “головним промотором у дискусіях та в укладенні точок Флорентійської Унії”⁶. Його діяльність сприяла прийняттю важливих рішень Собору, насамперед щодо визнання Папи головою Вселенської Церкви і об’єднання Західної і Східної Церков. Унію підписали 115 єпископів Латинської Церкви, а також митрополит Ісидор та інші східні єпископи, крім Єфеського митрополита. Після собору Папа іменував Ісидора кардиналом і наділив правами апостольського легата на Сході. Постанови Собору, проголошені Ісидором в Україні, зокрема у Перемишлі, Холмі, Львові та Києві зустрічались з великим ентузіазмом. Але у Москві папського легата оголосили єретиком і ув’язнили, оскільки і цар Василій, і православна ієрархія не визнавали Унії.

Безперечно, Флорентійська Унія відіграла велику роль в історії Вселенського християнства і Української Церкви як його складової частини. Невдовзі осідок Київського митрополита повернувся з Москви на батьківщину, що зміцнило Києво-Галицьку митрополію. Згідно з рішенням Унії Східні Церкви зрівнялись з Латинською, що суттєво обмежило покатоличення і колонізацію українців. 1458 р. Папа Пій IV призначив митрополитом Київським Григорія II, якому підпорядковувалась Україна і Білорусія (Москва проголосила автокефалію і обрала митрополита окремо). “Київ повернув собі значення центру всіх українських земель, – відзначив наслідки Флорентійської Унії о. А. Сапеляк. – Григорія визнали митрополитом усі єпископи України і Білорусії. Це загальне визнання зупинило латинізацію України з боку Польщі. Під час правління Григорія II поляки не наважувалися втручатись у справи Української Церкви”⁷. До речі, Папа Олександр II своєю буллою заборонив “перехрещення” вірних східного обряду, тобто Української Церкви, на латинський.

Падіння під навалю турків Візантії та патріаршого центру православ’я Царгорода радикально відбилося на долі Української Церкви. Під тиском турків Царгородський патріарх відрікся від унії і припинив відносини з Римом. Сталося так, що з усіх східних Церков лише Українська дотримувалася Флорентійських угод і перебувала в єдності з Апостольським Престолом.

Але підтримувати церковні і культурні зв’язки стало значно важче. Великої шкоди національно-релігійному життю завдали Литва і Польща. Їх латино-католицькі кола не сприймали Унію, яка не вписувалася у політику католичення українців і білорусів. Вони розраховували, що Унія стане знаряддям латинізації Української Церкви. “Хто не латиник, той не християнин”, – таким було їх гасло. Відтак, незважаючи на прихильність Папи, Українська Церква зазнавала усіляких утисків з боку державних структур і ударів латино-католицьких кіл. Крім латинського католицтва, на Православну Церкву наступали протестанти. На захист Української Церкви стали деякі українські магнати, зокрема князь Костянтин Острозький, якому належали великі землі Волині і Галичини. Князь мав вплив на польського короля, володіючи 20-тисячним військом, що боронило Річ Посполиту від Москви і татар. У володіннях Острозького знаходилися Луцько-Острозька і Володимирська єпархії, які нараховували близько 1000 парохій⁸.

Збереженню і розвитку Української Церкви сприяли на початку свого існування церковні братства. Вони надавали громадянам матеріальну допомогу, очолювали культурно-освітню діяльність, боронили Церкву від латинізації⁹. Однак, у другій половині XVI ст. братства дедалі більше поширювали свої права щодо Церкви: втручалися у внутрішні справи, компетенцію єпископів, обирали священиків і єпископів. При цьому вони користувалися прихильністю царгородського патріарха Єремії II, який надавши права ставропігії, 1586 р. вилучив їх з-під юрисдикції єпископів і підпорядкував собі. Внаслідок цих обставин Церква занепадала, відносини між братствами і церковною ієрархією, що прагнула позбавитися залежності від світських структур, загострилися. Загрозливого рівня досягли протиріччя між Українською Церквою і Царгородським патріархом. Ієрархи Православної Церкви вели боротьбу проти політики братств. Єпископ, згодом митрополит Київський і один із творців Унії Іпатій Потій небезпідставно вважав братства опорою реформаційного руху, а участь світських людей у внутрішніх справах Церкви єретичною.

Відомий історик Іван Федорів відзначав, що у XVI ст. відбулися дві важливі події, які суттєво вплинули на подальшу долю

Української Церкви та привели до Берестейської Унії. Першою з них він вважає Реформацію, тобто протестантський рух, який насунувся із Заходу і відчутно загрожував Православній і Католицькій Церквам. Другою важливою подією – Люблінську Унію 1569 р., в результаті якої утворилася Польсько-Литовська монархія, таким чином, всі українські землі колишньої Литовсько-Української держави опинилися у володіннях Польщі¹⁰. Зазначимо, що Польська Католицька Церква успішно пододала протестантський рух завдяки діяльності монахів ордену Єзуїтів, які проводили місійну роботу, засновували школи (в одній з них у Львові навчався юний Богдан Хмельницький), видавництва. Викоренивши протестантство, єзуїти скерували свою діяльність на Українську Православну Церкву, щоб підпорядкувати її шляхом латинізації. Цей курс повністю співпадав з політикою держави колонізувати всю країну.

На тлі розквіту Латинської, Українська Церква, другорядна в чужій державі, перебувала в принизливому становищі. Слід відзначити, що на відміну від західного християнства, охопленого реформами, східне переживало кризу. Але, не маючи власної держави, Українська Церква була особливо занедбана, її духовенство повністю залежало від владних структур. Занепад релігійної освіти негативно відбився на інтелектуальному, культурному рівні священництва. До цього ж вела практика втручання світської влади у кадрові проблеми. Константинопольський патріархат не цікавився справами Української Церкви, обмежуючись отриманням грошей. До речі, від нього поступово відходила Московська Церква, особливо після утворення 1589 р. свого патріархату. Вона активізувалась у співдії з царем щодо розширення володінь, посилення впливу на Українську Церкву. Але Київська митрополія, орієнтована на Захід і зближення з Римом як центром Вселенської Церкви, відстоювала свою незалежність. Вона не сприймала політики Московської Церкви щодо державної домінації, автокефальної ізоляції і відкидала заклики Константинополя, зокрема патріарха Теофана: “Жити у згоді з Московою, яка є однієї віри з нами і під загрозою клятви не піднімати зброї проти Москви”¹¹.

За цих обставин ієрархи Української Церкви у пошуках радикальної розв'язки нагальних проблем Церкви дійшли до висновку про Унію з Римом. Цим заходом передбачалося: порвати з Константинополем і створити самостійний Київський патріархат, підпорядкований безпосередньо Апостольському Престолу; забезпечити при цьому збереження православного обряду з літургійними традиціями Східної Церкви; шляхом Унії зрівняти Українську Церкву в правах з Польською Латинською, а її ієрархію і духовенство у привілеях з католицьким, зокрема у правах на сенаторство. Головна ідея Унії – вивести Церкву з глибокої кризи, відтак врятувати її та окремішність української нації. Наміри української ієрархії цілком вписувалися у курс Флорентійської Унії і відповідали її умовам. “Справа Флорентійської Унії, принаймні на ідейно-концептуальному рівні, залишалася живою в Україні, – слушно зауважує львівський історик Церкви Іван Паславський. – Що більше, сміємо твердити, що весь духовний розвиток України того часу йшов дорогою флорентійського єкуменізму, тобто по шляху дальшого зближення з Заходом”¹². Про це переконливо свідчить звернення української церковної і світської еліти до Папи Сикста IV 1476 р. Усвідомлюючи геополітичне становище України на перехресті західної і східної цивілізації, Католицької і Православної Церков, вони підтримали інтеграцію церковних традицій, схвалили постанови Флорентійського Собору і визнали Папу главою Вселенської Церкви, частиною якої була Українська.

Відчутного імпульсу унійному процесу надав Белзький синод, скликаний митрополитом Михайлом Рогозою у червні 1590 р., на якому було схвалено спільний лист про потребу негайного оновлення Української Церкви. Для опрацювання стратегії оновлення й організації необхідних заходів вирішено збирати синоди щорічно. Чотири єпископи на чолі з Кирилом Терлецьким підписали заяву щодо злуки з Римом, перехід Української Церкви в лоно Апостольського Престолу із збереженням східного православного обряду.

Важливою подією унійного процесу стало прилучення до українських єпископів 1593 р. Іпатія Потоцького, видатного церковного діяча, письменника і богослова, діяльність якого тісно

пов'язана з Берестейською церковною Унією 1596 р. "Іпатій Потій цілком заслужено вважається "апостолом Унії", – відзначав І.Паславський. – Включившись у церковно-громадське життя у вже зрілому віці, він дуже скоро зробився головним речником ідеї оновлення Української Церкви шляхом з'єднання її з Апостольським Престолом у Римі"¹³. Зауважимо, що будучи Берестейським каштеляном, потім Володимирським і Берестейським єпископом Іпатій Потій брав діяльну участь в українському суспільно-культурному русі. Непересічного діяча підтримували король Сигизмунд III і особливо князь К.Острозький, який теж схвалював Унію. До речі, у листі до єпископа саме він виклав умови об'єднання Української Церкви з Римом: зберігався східний (грецький) обряд, заборонялося навернення православних до латинської церкви, українське духовенство отримувало рівні права з латинським, а владики – місця у сенаті і сеймі; ставилося питання поширення духовної і світської освіти й, нарешті те, що Унія повинна охопити усі Східні Церкви, включно з Московською¹⁴. Отож, створений деякими істориками образ К.Острозького як запеклого противника Унії виглядає дещо інакше. Безумовно, його концепція мала єкуменічний характер, але її ахіллесовою п'ятою була думка про те, що Українська Церква повинна вступати в унію тільки спільно з усіма Східними, що, враховуючи церковну політику Москви, було нереальним.

Головна ідея Унії – відновлення єдності з Вселенською Церквою під верховенством Папи Римського і юридичної незалежності від Константинопольського патріархату, відтак від Москви й утворення повноправної самостійної помісної Церкви – відразу ж здобула багато прихильників серед українського духовенства, яке усвідомлювало, що це єдиний шлях збереження й розвитку Церкви у тодішній складній геополітичній ситуації. Є свідчення, що у ході візиту до Львова 1595 р. навіть патріарх Єремія, переконавшись у глибокому занепаді Української Церкви, під час зустрічі з І.Потієм і К.Терлецьким не заперечував їх намірам возз'єднатись з Апостольським Престолом¹⁵. Серед прихильників Унії був польський король Сигизмунд III, ієрархія Латинської Церкви. Зокрема, один із її ідеологів Петро Скарга слушно

зазначав, що в умовах, коли Константинопольський патріарх залежить від Туреччини, а Московська Церква обслуговує світську владу, Унія Української Церкви з Католицькою необхідна для її порятунку. Ініціативу українських єпископів підтримав Папа Римський Климентій VIII, інформований про стан Церкви і зацікавлений у її відновленні, оскільки був прибічником єкуменічного процесу. Правда, деякі історики, навіть сучасні, вважають, що "апостольська столиця розглядала Унію з позиції проникнення впливів далеко на схід слов'янського світу й намагання повністю підпорядкувати Київську Церкву"¹⁶.

Прихильників порозуміння з Римом історик Церкви о. Софрон Мудрий поділив на три групи. До першої він відносить польські державні чинники, які вважали, що її треба відкласти на майбутнє, враховуючи впливовість і силу братств, загрозу нового розколу Православної Церкви. Для вирішення проблеми разом з К.Острозьким вважали необхідним скликати Руський синод. Польські католицькі кола, підтримуючи Унію і вважаючи, що не слід чекати Руського синоду, а дозволити православним переходити в католицизм, водночас виступали проти привілеїв для українського духовенства. Найрадикальнішими були українські церковні і світські діячі, які вимагали негайної злуки з Римом. Це обставини, в яких перебувала Церква, прихильність короля, єдність єпископату. Останні сприятливі фактори з часом могли змінитися¹⁷.

В Унії було й чимало противників. Насамперед Константинопольський та інші патріархи Сходу. Після наради 1595 р. в Яссах вони звернулися з пастирським листом до українського духовенства і вірних, в якому засудили наміри митрополита Рогози і єпископів з'єднатися з Апостольським Престолом, звинувативши їх у зраді Православної Церкви. Католицькі кола Польщі, розглядаючи Унію з політико-державної точки зору, не хотіли зрівняння Української Церкви з Латинською, а, таким чином, українців, з поляками. "Це суперечило, – зауважив єпископ Андрій Сапеляк, – інтересам Польщі, яка хотіла спольщити українців через перехід на латинський обряд"¹⁸. Активним противником Унії став амбітний князь К.Острозький (після того, як українські єпископи зігнорували його пропозиції). Він пере-

тягнув на свій бік Львівського єпископа Гедеона Балабана, Перемиського – Михаїла Копистенського, частину впливових шляхтичів і духовенства, які не підтримували концепцію локальної церковної унії¹⁹.

Між тим, на Берестейському синоді 1595 р. ініціатори і творці Унії опрацювали й затвердили 33 статті умов входження Української Церкви до Апостольського Престолу. Вони відбивали вимоги церковного і світського характеру і захищали інтереси Церкви. Серед них були умови церковно-богословського й ієрархічного характеру (11), церковно-громадського, зокрема про визнання Папи главою Вселенської Церкви, а Київської митрополії як її складової (всього – 12 умов) і 10 статей щодо прав Української Церкви та підтвердження її духовних цінностей і надбань.

Головні умови визначали: Церква зберігає східний обряд, свої звичаї, літургійну мову; право обирати із своїх кандидатів єпископів і їх висвячення митрополитом; отримує рівні права з Латинською щодо податків і пільг, надання єпископам місць у сенаті; українська шляхта і міщани повинні отримати рівні права з поляками латинського обряду на посади в міських та державних урядах; буде заборонено католичення українців православної віри та ін. Синод уповноважував єпископів Іпатія Потія і Кирила Терлецького виїхати до Риму і особисто просити Папу затвердити Статті Унії²⁰.

28 вересня 1595 р. українська делегація (23 особи) виїхала до Риму і 15 листопада прибула до резиденції Папи Климента VII, який вже через два дні прийняв їх, і, вислухавши заяву щодо церковної єдності, з великою прихильністю висловив згоду Апостольського Престолу. Пропозиції українських єпископів розглядала папська комісія, яка прийняла їх майже без змін. 23 грудня відбувся урочистий акт возз'єднання або відновлення злуки Української Церкви з Вселенською у присутності 33-х кардиналів, дипломатичного корпусу Європи, інших представників ієрархії. Того ж дня Папа видав особливу грамоту – Конституцію, у якій з радістю повідомляв увесь католицький світ про об'єднання Української Церкви із Вселенською. Булла Папи Климента VII від 23 лютого 1596 р. визначила Українську Церкву

як помісну автокефальну в Унії з Римом і стала новим і основним канонічним документом Берестейської Унії.

Ще до від'їзду українських послів Папа звернувся до польського короля з листами, в яких просив надати підтримку уніатській Церкві й місця у сенаті її єпископам, до ієрархів Латинської Церкви в Польщі та впливових діячів щодо реалізації рівних прав для обох Церков²¹. У листі до митрополита М.Рогози містилося доручення скликати собор українських єпископів для остаточного вирішення унійного процесу, який отримав у Римі повну підтримку. Варто зауважити, що Папа Климент VII добре знав становище Української Церкви: будучи кардиналом, часто як папський легат бував у Польщі й аналізував проблеми Церкви. Більше того, він з симпатією ставився до українського народу. “Папа Климент VII відіграв величезну роль в історії Української Церкви, – визначав владика А.Сапеляк, – був її найщирішим добродієм і приятелем у хвили, коли йшлося про саме її існування. Цей Папа прийняв її в лоно Вселенської Церкви як помісну і тим назавжди забезпечив її існування”²². Ратифікація Римського акту про возз'єднання Української Церкви із Вселенською відбулася на соборі у церкві св. Миколая в Бересті (6–8 жовтня 1596 р.) за участю українських (за виключенням Львівського і Перемиського) і польських єпископів, папських делегатів, королівських послів і священицтва. Митрополит і українські єпископи урочисто присягалися і підписали акт Унії, в якому виклали аргументи на користь церковної єдності й проголосили її чинність. Водночас вони склали спільний пастирський лист, повідомляючи духовенство і клір про здійснення Унії з Римом²³.

Старий князь Острозький (воєвода київський) паралельно із зазначеним форумом у Бересті зібрав собор за участю ієрархів Православної Церкви, зокрема Львівського і Перемиського єпископів, шляхти і священиків (близько 200 осіб). Незважаючи на заперечення короля і всупереч канонічним догмам, він оголосив збори синодом, який прийняв рішення, скероване проти Унії²⁴. Але заходи К.Острозького не змогли перешкодити ратифікації ухвали про Унію Берестейським собором Української Церкви, яку підтримала більшість духовенства і віруючих. Та рішуча

боротьба князя і його прихильників гальмувала розвиток Церкви, розділяючи її на два ворогуючих табори – прихильників і противників Унії. У другому десятиріччі XVII ст. до церковно-релігійної боротьби прилучилося козацтво. Дійшло до того, що коли в Україні не залишилося жодного православного єпископа, гетьман Петро Сагайдачний домігся призначення митрополита і єпископів поряд з існуючими уніатськими. Широка полеміка, в якій брали участь непересічні релігійні публіцисти Іпатій Потій, Йосиф Вельямин Рутський, Мелетій Смотрицький, Петро Могила та інші, інколи набувала рис екстремізму, свідченням чого стала мученицька смерть Полоцького уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича, митрополичого намісника в Києві А. Грековича. На руку противникам Унії була поведінка верхів Польської держави, які не виконали умов про надання українським єпископам місць у сенаті, рівності Церкви, її священників та вірних у правах з латинськими католиками.

Через такі обставини Українська Церква одразу після Берестейської Унії опинилася в складному становищі: православний табір вважав її зрадницькою, відтак своїм ворогом, а польський католицький продовжував трактувати як другорядну, нерівноправну. Але враховуючи новий канонічний статус Церкви, її безпосереднє підпорядкування Папі Римському, обидва табори змушені були рахуватися з нею. Тим більше, що на чолі її стояли визначні митрополити Іпатій Потій (1599–1613), Йосиф Вельямин Рутський (1613–1637), які зробили вагомий внесок в утвердження Унії і піднесення Церкви вже у першій половині XVII ст. Останній доклав чимало зусиль, щоб припинити ворожнечу Українських Церков. За його правління народився сміливий проект Мелетія Смотрицького – утворення Київського патріархату, який об'єднав би Церкви і підлягав Папі, зберігаючи повну автономію²⁵. Спроба об'єднання Церков на соборах у Києві (1628) та Львові (1629) не вдалася головно через спротив козацтва. Прихильником створення Київського патріархату під протекторатом Папи був також митрополит Православної Церкви Петро Могила (1633–1647), який листувався з Римом. Але проти нього виступили як козацтво, так і православне духовенство, все більше схилившись до Москви.

Після Переяславської військово-політичної угоди Богдана Хмельницького з Москвою 1654 р. Київську православну митрополію 1685 р. насильно підпорядкували Московському патріархату. Невдовзі під Москвою опинилися північно-західні єпархії Української Католицької Церкви. Під загрозою церковної агресії Москви на початку XVIII ст. усі єпархії України й Білорусії, які визнали верховенство Папи, об'єдналися у Київську Православну Католицьку Церкву. Отже, шляхи двох Українських Православних Церков розійшлися. 1720 р. у Замості відбувся важливий в історії Української Церкви синод, який остаточно визначив її лице, “в основі зреформував Уніатську Церкву вже як самостійну церковну одиницю в лоні Католицької Церкви, – писав П. Ісаїв. – Колишня уніатська, немов неусталена щодо свого обличчя Церква, стає Греко-Католицькою Церквою українського народу”²⁶.

Складний шлях до Унії з Римом водночас із Київською митрополією проходила Закарпатська єпархія. Хоча християнство сюди прийшло із Заходу раніше, ніж до Києва, лише наприкінці XIV ст. Церква оформилася організаційно і входила до Перемиського єпископату, а 1490 р. склала єпархію й підпорядковувалася Константинопольському патріархату. Під впливом Української Церкви Ужгородський собор 1646 р. за участю 400 священників (близько половини від загальної кількості) вирішив прийняти Унію з Римом. Та лише 1721 р. до них приєдналися решту православного духовенства. Таким чином, на початку XVIII ст. Українська Греко-Католицька Церква об'єднувала усі єпархії західних земель і Правобережжя України²⁷.

“Якщо хрещення України назагал позитивно оцінюється істориками як подія, що започаткувала нову християнську еру в Київській Русі, – слушно зауважив владика Андрій Сапеляк, – то про Берестейську Унію маємо вже протягом чотирьох століть не тільки різні точки зору, але й відверту фальсифікацію”²⁸. Більшість дослідників Церкви і вітчизняної історії вважають, що Берестейська Унія була після Хрещення 988 р. другою епохальною подією в історії України та українського християнства за позитивними наслідками, закономірним результатом об'єктивних процесів у ході історичного розвитку Церкви, в контексті

процесу інтеграції східних і західних церковних традицій. Вона виникла на хвилі культурно-національного піднесення кінця XVI – першої половини XVII ст., в період, який Михайло Грушевський визначив як перше українське культурно-національне відродження. Варто зауважити, що цей процес співпав з епохою формування в Європі національних держав і церков (Німеччина, Чехія, Швейцарія та ін.). Тобто, виникнення Берестейської Унії безумовно пов'язане із загальноєвропейським процесом і було закономірним результатом розвитку України як інтегральної частини Європи.

“У контексті цього “панєвропейського покликання” України і слід розглядати Берестейську Унію, – наголошує І.Паславський. – Вже саме геополітичне положення України між Сходом і Заходом поклало на неї велику історичну місію: бути живим мостом між двома гілками європейської цивілізації – східною (візантійською) та західною (римською). Унійний акт 1596 р. найбільш адекватно відповідав внутрішньому змістові українського християнства і виводився з нього. Не зовнішні чинники на кшталт “польської інтриги”, “єзуїтських підступів” чи “агресії Ватикану” привели до берестейського з'єднання Київської митрополії з Апостольським Престолом, а внутрішні закони розвитку українського християнства, зокрема його вічний покликання до примирення Сходу і Заходу в богочоловічій єдності Христової Церкви”²⁹. І з ним важко не погодитися.

Високо оцінював Берестейську Унію митрополит Йосиф Сліпий, видатний історик Української Церкви. Відзначаючи її величезне значення для відродження і піднесення Української Церкви, він зауважував також, що Унія стала ефективним засобом для формування українського народу як окремішньої нації: “Тільки єдність з Апостольським Престолом могла зберегти наш нарід від неминучого упадку”. Адже переходячи у підпорядкування могутнього Риму, Україна віддалялася від Москви, захищалася від її експансії своєю вірою, водночас зберігала народ від спольщення³⁰.

Після восьми років перебування митрополита Йосифа Сліпого у радянських тюрмах і концтаборах, 1953 р. його привезли до Москви й запропонували допомогти встановленню дипло-

матичних зв'язків між СРСР і Ватиканом. Митрополит погодився, але при умові реабілітації Української Греко-Католицької Церкви. У ході переговорів представники МВС, ймовірно за доручення Л.Берії, попросили написати довідку з історії УГКЦ. Після арешту і розстрілу Берії Йосифа Сліпого вислали у Сибір, де він написав і передав до Москви працю “Погляд на догматичні і історичні основи Греко-Католицької Церкви в Радянському Союзі”, яка нині зберігається в архіві СБУ у Києві. Автор цієї донедавна невідомої праці наголошує: історія Греко-Католицької Церкви починається від Берестейської Унії 1596 р. й нерозривно пов'язана з історією Вселенської Церкви. Він аргументовано відкидає твердження деяких істориків (зрозуміло й радянських), що ініціаторами і творцями Унії були польські королі і єзуїти. На його думку, Унія є закономірним результатом історичного розвитку Церкви, відновленням рухом давнього прагнення до церковної єдності Київської Церкви. Вона “не нищить національної відомості, але навпаки, її ще скріплює і піддержує впродовж століть і стає засобом проти польської агресії”. Унія розбудила національну свідомість і врятувала український народ від загибелі³¹. Цієї ж думки дотримується дрогобицький культуролог В.Іванишин, який зауважує, що Унія виникла за необхідністю національного захисту. “Відстоювати національні інтереси народу, запобігати колонізації Українській Церкві допомагав східний обряд, – наголошує він, – від русифікації її захищало прилучення до Вселенської Церкви – католицизм. Тому історія Української Греко-Католицької Церкви – це боротьба за національну самобутність і національне відродження народу. Результат її діяльності – це збереження національної ідентичності і української духовності мільйонами українців на батьківщині і в діаспорі”³².

Як вже відзначалося, Берестейська Унія співпала з хвилею культурно-національного і суспільно-політичного пробудження українського народу на зламі XVI–XVII ст., що привело до Національної революції середини XVII ст.³³ Обставини не дозволяли тоді українцям разом з народами Європи зберегти власну національну державу. Але, завдяки Берестейській Унії, вони мали власну незалежну Церкву, яка стала носієм релігійно-націо-

нальної свідомості й зберігала ідентичність народу. У пастирському листі до духовенства “Як будувати рідну хату?” – видатному зразку державотворчої ідеологічної думки митрополит Андрей Шептицький 1942 р. писав, “що ідеалом національного життя українського народу завжди була і є “наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина”. “Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами, – зауважував митрополит, – Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур, майже собі ворожих: східної і західної... Через злуку із Вселенською Церквою і західною культурою ми зискали силу зберегти наш нарід і наші традиції від противників, що нам їх відбирали. Історія нашої Церкви від кінця XVI ст. є доказом цього, є нашим оправданням перед усіма закидами, які нам роблять”³⁴.

Берестейська Унія своїми наслідками була безумовно успішною, бо “відповідала загальному інтеграційному процесу, інтересам українського народу”, – відзначає сучасний історик Дмитро Степовик. Відтак, противники Унії безпідставно звинувачують її у “зраді” Православної Церкви, маючи на увазі підмосковську Руську Православну Церкву, яка ніколи не була самостійною і відбивала імперську політику Москви, постійно намагаючись повністю підпорядкувати Українські Православну, Греко-Католицьку, пізніше Автокефальну Православну³⁵. Стверджуючи невідворотність об’єднання Української Церкви із Західною в силу геополітичного положення України, львівський історик М.Фурса відзначає: “Унія постала на розламі двох культур, двох Церков і реалізувалася завдяки тимчасовим компромісів у політико-ідеологічних, релігійних, культурних інтересів та тенденцій боротьби за Україну. Самостійна Українська Церква була своєрідним мостом між Західною і Східною, водночас терпіла від протиріч між ними, знаходилася між молотом і ковадлом протистояння Візантії і Риму, Росії і Польщі”³⁶.

Важливим наслідком Берестейської Унії став розквіт одного з найдавніших чернечих чинів – Чину св. Василя Великого в Україні, монастирі якого жили окремим життям, підлягали місцевим єпископам і відігравали невелику роль у суспільно-церковному житті краю. Після Унії Київський митрополит Йосиф

Рутський об’єднав монастирі, унезалежнив їх від єпископів, поставив на чолі їх архимандрита, заснував новіціат, студії богослов’я і філософії. Тобто Чин зреформувався на західний зразок. Підпорядкувавши собі усі монастирі й провівши адміністративну реформу, митрополит Рутський визначив головним завданням Чину пропаганду ідей Унії, душпастирства, шляхом місійної праці і просвітницької діяльності. Київському митрополиту сприяв Апостольський Престол, який ствердив усі проведені заходи. За дозволом Папи Павла V з 1615 р. при монастирях почали закладати школи і колегії для української молоді. Василяни розгортали мережу друкарень, зокрема, у Супраслі, Уневі, Угерцях, згодом у Почаєві, Львові, Жовкві. У середині XVIII ст. Конгрегація ЧСВВ в Україні об’єднувала 130 монастирів, близько 700 ченців-василіян. Поділ Польщі 1772 р. завдав Василянському Чину важкого удару й порушив його структуру в Україні. Монастирі, що залишалися на території, яка відійшла до Росії, а їх було в 1839 р. 190, – ліквідовано, за винятком Холмщини, де їх знищили через 25 років. Незважаючи на погіршення умов, Галицька провінція ЧСВВ продовжувала свою багатогранну діяльність до трагічного для неї 1939 р.

Після того, як заходами російських царів, насамперед Петра Першого і Катерини Другої, Україна втратила залишки самостійності і свою Церкву, лише Греко-Католицька на прикарпатських землях продовжувала зберігати етнокультурну окремішність нації³⁷. У зв’язку з цим Вячеслав Липинський писав: “Унія з віри найбільш поступових і рухливих елементів нації – стала там (на заході України – авт.) в протязі століть – вірою народних мас, вірою дідів і прадідів”³⁸. Цікаво, що відомий згодом історик М.Костомаров для магістрського іспиту у Харківському університеті обрав тему “О значенні Унії в історії Западної Руси”, у якій схвалив її наслідки. Це викликало протест православних ієрархів і самого міністра освіти Росії Уварова. В результаті дисертацію не лише заборонили, але й знищили³⁹.

Відзначаючи, що Унія була “великою і вагомою подією” о. Іван Музичка підкреслює, що саме вона “врятувала народ від повного загину. Де вона втрималася, там збереглася Церква і народ”⁴⁰. На цьому ж наголошує І.Міронович, який стверджує,

що “Унія дозволила українському народові зберегти його біологічну і духовну субстанцію”. Він особливо відзначає видатну роль двох великих митрополитів Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого у тому, що Греко-Католицька Церква вистояла у період великих потрясінь ХХ століття. Церква була зразком “справжнього синтезу українського національного почуття з католицькою ісповіддю віри у візантійському обряді”⁴¹. Роль Берестейського з’єднання виразно визначив історик новітньої доби Дмитро Дорошенко: “Унія зробилася головним заборолом української народності проти колонізації. Це вона властиво врятувала Галичину від національної смерті”⁴².

Підсумовуючи наслідки Унії історик Н.Кочан відзначає, що у Західній Україні Українська Греко-Католицька Церква відіграла національно-інтегральну роль, сприяла збереженню національної свідомості, мови, культури, народних традицій, вихованню національної інтелігенції. Водночас автор звертає увагу на деякі негативні аспекти Унії, зокрема на те, що спокусою для неї були здебільшого політичні інтереси і цілі її учасників, що вона розколола українську націю за конфесійною ознакою⁴³. Український професор історії Іван Власовський теж підкреслює: в результаті Берестейської Унії утворилося дві Українські Церкви – “стара православна і нова уніатська, що силою життєвих фактів вступили у боротьбу між собою”⁴⁴.

Неоднозначно оцінив передумови і наслідки унійного процесу Михайло Грушевський (1905 р.): “З насіння церковної незгоди, засіяного між Руссю, збирали одвічні польонізм, католицтво і святкували свої тріумфи над Руссю, що падала все глибше і глибше. Український елемент відтіснявся все далі на далекі пляни політичного і суспільного життя”⁴⁵. Львівський історик Ярослав Дашкевич дотримується думки, що Рим вважав унію значним досягненням у своїй “експансії на Схід... Він добився повного контролю над уніатською церковною ієрархією”. Ще більше виграла від Унії, – продовжує автор у статті “Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти”, – польська католицька Церква, бо вона дістала можливість зміцнити свої впливи на фактично підпорядковані їй обидві уніатські Церкви, як однак, римо-католицька ієрархія Польщі далі дискримінувала, вважа-

ючи менш вартими і заохочуючи, незалежно від формальних заборон, до переходу православних і уніатів на римо-католицький обряд”⁴⁶. Автор слушно вважає, що релігійне життя в Україні ХVІІ ст. зазнавало відчутного політичного тиску: “Переплетіння релігійних і політичних проблем еволюціонувало в такому напрямі, що національний фактор став насправді переважати над релігійним, хоча й далі часто виступав під релігійною оболонкою”⁴⁷. Розглядаючи вплив Берестейської Унії на державотворчі процеси в Україні періоду козацьких війн Богдана Хмельницького, Я.Дашкевич стверджує: Українська Католицька Церква була перешкодою на шляху творення національної держави, оскільки Унія розколола Церкву і суспільство, а цей процес передбачає моноконфесійність нації. Отож козацтво вважало її “не просто зайвою, а шкідливою” і нещадно боролосся з нею. “Уніатський експеримент... порушив стабільність українського суспільства та довів до денационалізації аристократично-магнатської верхівки, потенціального національного лідера”⁴⁸.

Проблеми Берестейської Унії та її впливу на розвиток України привернули увагу київських істориків М.Рибачука, О.Уткіна та М.Кирюшка, які у праці “Національне відродження і релігія” визначають її як “церковний розкол 1596 р.” Автори вважають, що вплив Унії на культуру і взагалі на долю українського народу був неоднозначним. З одного боку, “...утворення греко-католицизму внаслідок цього розколу, – пишуть вони, – відіграло важливу роль у збереженні та розвитку національної самосвідомості, культури, мови у західних землях України”. З іншого – “розкол, послабивши православ’я, трагічно відбився на його здатності підтримувати зростання національної самосвідомості українства, його снагу до опору”⁴⁹. На жаль, дедалі більше український народ втрачав єдність, переставав бути “компактною нацією в центрі Європи” і це у період, коли творилися національні держави. На думку авторів, Унія призвела до занепаду українських традицій, культури, освіти під могутнім потоком західної культури, наступом на мову, школи. Проте, вони стверджують, що починаючи з середини ХVІІ ст., а особливо ХVІІІ–ХХ ст. Українська Греко-Католицька Церква стала практично чи не єдиним на західних землях виразником

національних засад, культури, посіла важливе місце у духовному житті народу, боролася проти полонізації, захищала рідну мову і сприяла формуванню національної інтелігенції – провідника нації. Церква зіграла важливу роль у перетворенні Галичини в “Український П’ємонт”⁵⁰.

Негативно оцінюють наслідки Берестейської Унії деякі сучасні західні науковці. Йоган Майер вважає її не союзом, а поглинанням православ’я католицизмом, “підфарбованого кольором обрядів”, що Українська Церква втратила свої традиції й опинилася між двома конкурентами: відійшла від Православної і не стала рівною з Католицькою. Він стверджує, що теорія церковної єдності завжди мала політичні мотиви⁵¹. Ернст Кристоф Суттір відзначає, що при укладенні Берестейської Унії Київські єпископи і Рим сприймали її по-різному. Українська ієрархія прагнула зберегти автономію і рівність з Католицькою у Вселенській Церкві і водночас духовну єдність із Східною. Апостольський Престол розумів Унію як прийняття українців до Католицької Церкви, без надання автономії і збереження її єдності із Східними Церквами⁵².

На наш погляд, Берестейська Унія – “найстарша церковна унія і перша між усіма”⁵³ в усіх аспектах – всесвітньо-історична подія в історії Української й Вселенської Церков. Вона була закономірним результатом розвитку релігійно-церковного життя в Україні на зламі XVI–XVII ст. і зумовлена її геополітичним положенням на пограниччі західних і східних церковних традицій і цивілізацій взагалі. Внаслідок благодірного синтезу елементів східної і західної культури в Україні відтворилася Церква – Вселенська за суттю і національна за формою. Відтиснута ходом історичного розвитку України на західні землі, зокрема в Галичину, Греко-Католицька Церква за висловом Є.Сверстюка “стала непохитним оборонцем старовинних звичаїв, народної обрядовості, візантійської літургійної практики. Те, що втратило українське православ’я над Дніпром, потрапивши в міцні обійми ієрархії Руської Православної Церкви, дбайливо зберіг український католицизм, побудувавши... справді народну Церкву”⁵⁴.

¹ Детальніше див.: Київська Русь: культура, традиції / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Київ, 1982; Крип’якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999; Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. – Львів, 1999; Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів, 1999.

² Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. – Київ, 1994. – С. 508; Т. III. – Київ, 1993. – С. 69–73.

³ Панас Кость, о. Історія Української Церкви. – Львів, 1992. – С. 44.

⁴ Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. – С. 374.

⁵ Нагаєвський І., о. Католицька Церква в минулому і сучасному Україні. – Філадельфія, 1950. – С. 27–28.

⁶ Чубатий М., о. Вказана праця. – Т. 2. – С. 164.

⁷ Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 15.

⁸ Сліпий Йосиф, митрополит. Історія Вселенської Церкви на Україні. Т. IV. Ч. 2. – Рим, 1994. – С. 29; Грушевський М. Історія України Руси. Т. V. – С. 590–618.

⁹ Див.: Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Київ, 1966.

¹⁰ Федорів Юрій, о. Історія Церкви в Україні. – Торонто, 1967. – С. 151.

¹¹ Нагаєвський І., о. Католицька Церква в минулому і сучасному Україні. – Філадельфія, 1950. – С. 41.

¹² Паславський Іван. Вказана праця. – С. 37.

¹³ Паславський Іван. Іпатій Потій. До 450-річчя від дня народження // Ратуша. – 1991. – 28 вересня.

¹⁴ Там само. – 30 вересня – 1 жовтня.

¹⁵ Сенік Софія. Передумови Берестейської Унії // Основні документи Берестейської унії. – С. 57–58.

¹⁶ Євсєєва Т.М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 99.

¹⁷ Мудрий Софрон, о. Нарис історії церкви в Україні. – Рим; Львів: Вид-во оо. Василян, 1995. – С. 158–161.

¹⁸ Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 28.

¹⁹ Кметь В. Львівська єпархія: короткий огляд історії // Шематизм Львівсько-Сокальської Української Православної Церкви Київського Патріархату. 2000 рік. – Львів, 2000. – С. 17–19.

²⁰ Завірач Василь, о. Флорентійський Вселенський Собор і Берестейська унія // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 65.

²¹ Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. – Київ, 1994. – С. 596–603.

²² Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 40.

²³ Детальніше див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. – Київ, 1994. – С. 605–612.

²⁴ Там само.

²⁵ Панас Кость, о. Вказана праця. – С. 77–78.

²⁶ Ісаїв П. Історія Церкви // Енциклопедія українства. Загальна частина. Т. 2. – Київ, 1995. – С. 613.

²⁷ Там само. – С. 616.

²⁸ Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 8.

²⁹ Паславський Іван. Берестейська унія і українська християнська традиція. – С. 54–55.

³⁰ Сліпий Йосиф, митрополит. Історія... – С. 30–113.

³¹ Мишанич Олекса. Берестейська Унія у наукових працях митрополита Йосифа Сліпого // *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w Kulturze narodów Słowiańskich*. – Kraków, 1994. – С. 98.

³² Іванишин Василь. Українська Церква і процес національного відродження. – Дрогобич, 1990. – С. 77–78.

³³ Про причини, рушійні сили, характер і наслідки революції див.: Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). – Київ, 1999; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. – Київ, 1993; Сергійчук В.І. Іменем Війська запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. – Київ, 1991; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990; Грабовецький В.В. Селянський рух на Прикарпатті (XVII–XVIII ст.). – Київ, 1962; його ж. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 pp. – Київ, 1972.

³⁴ Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати рідну хату? // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали і документи (1865–1944 pp.) – Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. – С. 90, 97.

³⁵ Степовик Дмитро. Множинність і єдність Церкви // Київська Старовина. – 1993. – № 5. – С. 12.

³⁶ Фурса М. Берестейська унія в контексті розвитку культури: традиційність і традиціоналізм // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 55.

³⁷ Стеблецький С. Переслідування української і білоруської католицької Церкви російськими царями. – Мюнхен, 1954. – С. 25–82.

³⁸ Липинський Вячеслав. Релігія і Церква в історії України. – Філадельфія, 1925. – С. 52.

³⁹ Див.: Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н.И.Костомарова (Критический очерк). – Киев, 1984.

⁴⁰ Музичка І., о. Ювілей Берестейської Унії // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 129.

⁴¹ Берестейське церковне з'єднання. – Львів: Свічадо, 1994. – С. 18–19.

⁴² Дорошенко Дмитро. Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С. 31.

⁴³ Кочан Н. Уніатські церкви // Людина і світ. – 1992. – № 11–12. – С. 41.

⁴⁴ Власовський Іван. Нариси історії Української православної Церкви. Т. II. – Нью-Йорк, 1991. – С. 111.

⁴⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 8. – Київ, 1995. – С. 15.

⁴⁶ Дашкевич Ярослав. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 79.

⁴⁷ Там само. – С. 80.

⁴⁸ Там само. – С. 83.

⁴⁹ Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І. Національне відродження і релігія. – Київ: Україна, 1995. – С. 69–71.

⁵⁰ Там само. – С. 71–72.

⁵¹ Майер Йанн. Греко-католики сегодня, или Каково это – жить на границе между Востоком и Западом // 400 лет Брестской унии. 1596–1996. Критическая переоценка. Сборник материалов международного симпозиума. – Неймеген, 1996. – С. 88–93.

⁵² Суттир Эрнст Кристоф. Восточные церкви в унии с Римом // 400 лет Брестской унии... – С. 239–240.

⁵³ Патрило Ісидор, отець. Берестейська церковна унія – важлива віха у відновленні єдності християнської церкви // Календар Світла на 2001 р. – Торонто; Львів, 2001. – С. 106.

⁵⁴ Сверстюк Є. Свобода слова і культурної думки // Україна в сучасному світі. – Київ, 1990. – С. 15.

ПЕРЕДВІСНИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Наприкінці XVIII ст. колись могутня Польська держава перебувала у стані глибокої кризи. Скориставшись сприятливою геополітичною ситуацією, сусідні Росія, Австрія і Прусія протягом 1772–1795 рр. здійснили три поділи Речі Посполитої й викреслили її як державу з карти Європи. В результаті цих подій прикарпатський терен інкорпоровано до Австрійської імперії. З усіх нових земель Галичина була найбільшою і вкрай занедбаною провінцією. Внаслідок довголітнього соціального і національно-духовного гноблення, українські селяни відзначалися низькою культурою і освітою. У стані організаційного занепаду перебувала й Греко-Католицька Церква. “Останні роки XVIII і перші XIX ст. – це безпросвітна, чорна доба в історії Галичини”, – відзначав історик Василь Верига¹.

Зрозуміло, що українство Галичини (71% населення 2-мільйонного краю, 1773 р.) в надії на краще прихильно сприйняло перехід влади до Габсбургів, які прагнули пристосувати абсолютну монархію до ринкових відносин та нових тенденцій суспільно-політичного життя. Імператорські реформи Марії Терези, Йосифа II, Франца I реформували аграрні відносини й сприяли культурно-освітньому пробудженню українства. Принизливе кріпацтво було замінене панщиною (1789), сільські громади дістали право самоврядування (1784). Зріс престиж Греко-католицької церкви, бо її вірних заборонено (1781) навертати до латинського обряду. Кардинальні зміни внесено в життя церков – їх підпорядковано державі. 1784 р. у Львові в колишньому монастирі домініканців засновано Греко-католицьку духовну семінарію, а також – філософський і богословський факультети при Львівському університеті імені імператора Франца. Окремі декрети зрівняли українських священників у правах і привілеях з латинськими ксьондзами, дозволено навчання українською мовою в школах².

Визначною подією в церковно-релігійному житті краю і загалом Церкви стало відновлення Галицької митрополії. Після поділу Речі Посполитої осідок Київської митрополії опинився в межах Російської імперії. Тож галицький і холмський єпископи висунули ідею відновлення, або перенесення митрополичого престолу до реконструйованого Львова, що саме вирвався за межі середньовічних мурів, аби стати осередком динамічних подій нової історичної епохи. Галицькі ієрархи неодноразово зверталися з цією пропозицією до цісаря, особливо після 1803 р., коли польські ксьондзи розгорнули акцію підпорядкування українських епархій латинському єпископату. Та лише 1808 р. до Галичини надійшла булла Папи Пія VII і цісарський диплом про відновлення у найбільшому місті краю Львові (1808 р. 41,5 тис. населення; у Кракові лише 25,7 тис.) Галицької митрополії на чолі з Антоном Ангеловичем. До митрополії увійшли Перемисько-Самбірсько-Сяноцька, Холмсько-Белзька та Львівсько-Галицько-Каменецька єпархії³. Загалом початок XIX ст. видався надзвичайно складним в історії Прикарпаття і Волині, які у наполеонівських війнах у 1805–1809 рр. стали ареною бойових дій і зоною окупації як польсько-французького, так і російського війська. Надзвичайне військове становище суттєво перешкоджало діяльності Галицького митрополита та його кліру.

Заходи австрійського уряду суттєво не послабили дискримінаційну політику щодо українського населення Галичини у галузі економіки і культури. У політичному плані вона знайшла свій вияв у пануванні польської меншості над українською більшістю. Відень завжди надавав перевагу союзу з поляками, що спричинило довголітнє протистояння цих двох народів. Отже, хоча Галичина й підпорядковувалась Австрії, український народ і його Церква не звільнилися від згубної польської політики денаціоналізації та латинізації. “Після приєднання до Австрії, – відзначав історик Церкви А. Великий, – церковні, культурні, політичні реформи цісаря Йосифа II поставили були польську і українську сторони на однакові й рівні правні основи для дальшого розвитку церкви та релігійного життя”. Тож українці краю, внаслідок довготривалої польської окупації, перебували у стані духовно-культурної стагнації. Їм бракувало політичного проводу

(і досвіду), власної інтелігенції. Поляки ж, навпаки, зберегли національний провід, господарський потенціал і владне становище в Галичині. Вони усіма засобами намагалися утримати й закріпити свої самоврядні позиції та станові привілеї. “В результаті, галицьке духовенство, – слушно відзначав А. Великий, – майже ціле дев’ятнадцяте століття мусіло нести на своїх плечах усі церковні, культурні, економічні та політичні труди за українську справу”⁴.

Наполеонівські війни та Віденський Конгрес 1815 р. призупинили реалізацію австрійських реформ щодо Галичини. І все ж митрополитові Антону Ангеловичу вдалося розв’язати низку питань, які сприяли духовно-культурному поступу краю й організаційному зміцненню Церкви. До речі, дякуючи його протегуванню полегшено норми панщини українським селянам. Митрополит сприяв заснуванню у Перемишлі дяко-вчительського інституту, домігся збереження православного календаря з власною системою празників і свят, відстоював права на освіту рідною мовою у системі офіційного навчання.

Слід відзначити, що справа просвіти селян, церковного і світського шкільництва турбувала духовенство від самих початків християнства в Україні–Русі. Після втрати державності Церква стає основним оберегом національно-культурних традицій і загалом етнокоду народу. Через шкільництво клір боронив паству від денаціоналізації і латинізації, загроза яких була надзвичайно актуальною протягом трьох-чотирьох століть. Під гаслами боротьби за народну освіту, захист рідної мови й піднялася перша хвиля національного пробудження в Галичині.

Загальновідомо, що культура і національний характер народу передусім виражаються його мовою. Бо мова, зауважував тогочасний німецький просвітитель Й. Гердер, робить людину людиною, тобто розумною істотою. Оскільки мова є вираженням певного способу мислення, відповідно, й кожна мовна спільнота має власний спосіб мислення, власний характер, культуру і, передусім, завдяки мові існує як окрема спільнота. Робота Й. Гердера, насамперед “Філософія історії людства”, були знайомі в Галичині⁵.

Власне після наполеонівських війн ієрархи Церкви започаткували розбудову структур народного шкільництва. В українських селах створювались парафії, які ставали своєрідними центрами етноінтеграції, що поширювали грамоту та релігійно-обрядові традиції, засновували парафіяльні школи, де вчителювали здебільшого священики і дяки. Галицькі митрополити і єпископи постійно вимагали від духовенства піклуватися школами, використовувати кожну можливість, надану новою владою для духовно-культурного відродження бідноти. Нагадаємо, що цісарськими законами і декретами від 1774 р. впроваджено однокласні парафіяльні школи в селах і три-, чотирикласні – у містечках та містах, обов’язкове загальне навчання дітей 5–12 років мовою більшості. Школи утримували громадою⁶.

Особливо широкомасштабну культурно-освітню акцію розгорнув перемиський єпископ, а в 1815–1858 рр. львівський митрополит Михайло Левицький. “Доба правління Михайла Левицького, – слушно відзначав А. Сапеляк, – справедливо вважається переломною на шляху відродження національного обличчя Української Церкви”⁷. Розбудову шкільництва започаткував проведений ним у Перемишлі синод, який ухвалив відновити зруйновані війнами парафіяльні школи й запровадити в них українську мову. Митрополит також домігся від уряду впровадження нового статуту австрійського шкільництва і в Галичині. В результаті, за 1816–1819 рр. у краї засновано 383 нові парафіяльні школи⁸. Референтом із шкільних справ М. Левицький призначив талановитого організатора і оборонця рідної мови священика Івана Могильницького, який уклав статут Перемиського дяко-вчительського інституту, що проіснував до Другої світової війни, тобто 120 років. За ініціативою владики 1816 р. у Перемишлі засновано культурно-освітнє “Товариство Галицьких Греко-Католицьких Священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних”, яке видавало й розповсюджувало духовну літературу українською мовою. Того ж року видруковано Буквар, невдовзі о. І. Могильницький уклав граматику української мови.

Проблемами громадянського патріотизму і просвіти перейнявся й наступний перемиський єпископ Іван Снігурський. Завдяки його наполегливій діяльності 1832 р. в єпархії діяло 411 народних шкіл. Відчутно спричинявся до піднесення рівня освіти серед селянства дяко-вчительський інститут на чолі з І. Могильницьким, в якому на кошти Церкви навчалися здебільшого діти селян, дяків і священників. У 1820–1830 рр. навколо молодого єпископа І. Снігурського згуртувалася група патріотично настроєних священників та інтелігентів, які налагодили у Перемиській греко-католицькій друкарні видання книжок церковно-слов'янською мовою. Чимало з них на той час вже закінчили богословські факультети Львівського, Віденського та інших університетів західноєвропейських країн.

Однак просвітньо-культурницька діяльність Церкви нашо вхнула на спротив польської крайової адміністрації та Римо-католицького костелу. Після того, як українці дещо поліпшили стан шкільної справи, постала проблема української мови, яка піддавалася утискам, а часом і відверто заборонялася. Тому нерідко й проповіді проголошувалися т. зв. язичієм (мішанина польської, церковно-слов'янської та української мов). З 1815 р. митрополита греко-католицька консисторія розгорнула широку акцію за впровадження української мови в школах. Оскільки бракувало вчителів, митрополит Михайло Левицький дав завдання реалізовувати ці заходи парохам. Але польські та австрійські владні структури чинили українському кириличному письменству перешкоди, бо не вважали мову “русинів” рівноправною з польською. Велике значення у формуванні національного характеру за утвердження рідної мови, захист її самобутності мали публіцистичні виступи галицьких науковців, насамперед із середовища греко-католицького духовенства. Власне проблемі культурномовної єдності пошматованого народу й присвячувалась праця Івана Могильницького “Українці”. Перш за все автор розглянув українську мову в історичному контексті й довів, що вона не постала з польської, московської чи іншої, а є нарівні з ними окремою, “одною з віток слов'янської прамови”. На основі залучення архівних джерел, стародруків, грамот, публічних актів, автор ствердив, що україн-

ська мова “щодо старинності, вироблення й історичної ваги” не поступається жодній іншослов'янській мові. Посилаючись на мовознавчі праці тогочасних славістів, філософсько-богословські та літургійні теми українських митрополитів і єпископів, І. Могильницький спростовував закиди щодо змішування української мови з московською і аргументовано ствердив їх окремішність. У цій науковій праці автор постає, за влучним висловом А. Великого, справжнім “ідеологом українського літературного відродження в Галичині, що вийшло таки з церковних кіл та було винесене на плечах галицького духовенства”⁹.

Усупереч духовним супротивникам митрополит М. Левицький видав три меморіали (1817, 1821, 1830 рр.) щодо “усамостійнення української мови”. Однак консисторії знадобилося кілька років, щоб Відень, нарешті, видав розпорядження про навчання українською мовою уроків релігії для греко-католицького юнацтва, а також усіх наук в українських парафіяльних школах Галичини. Нагляд за українськими школами покладался на греко-католицьких деканів. Українці домагалися й заміни капеланів римо-католиків на уніятів у шести українських школах регіону (і це їм дозволено на початку 40-х років)¹⁰.

У 1830-х роках у Галичині виразніше заявив про себе український національний рух, що започаткував першу хвилю національного відродження. На думку львівського історика Ярослава Грицака, це сталося внаслідок впливу політики “просвітницького абсолютизму”, нових європейських течій, політичних і культурних змін у Галичині, коли на арену політичного життя виступило нове покоління української інтелігенції¹¹. В. Верига і Н. Полонська-Василенко вважають, що процес національного відродження в Галичині прискорило польське повстання 1831 р. і національне відродження на Лівобережжі. Твори наддніпрянців І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, М. Максимовича, які з'явилися народною мовою, пробудили не одну тисячу українського студентства¹².

Довголітнє польське панування “роз’їдало” не тільки українську мову, історичну пам’ять, звичаєве право, але й інтелектуал поневоленого народу. В XIX столітті у краї, за висловом недругів, українськими залишилися лише “хлоп і піп”. Отож, саме з них,

що було характерною особливістю процесу, й розпочалося національне, культурне і політичне відродження. А втім, з греко-католицького кліру вийшов “не лише духовний і церковний, – слушно зауважив А. Великий, – але також громадський, суспільний, культурний та політичний провід народу” епохи відродження¹³. На цю особливість суспільно-політичної історії краю звернув увагу Михайло Грушевський у праці “З історії релігійної думки на Україні”: “В Галичині українська уніатська церква націоналізувалась і зв’язувалась з народним життям, з інтелігенцією та з народними масами різноманітними зв’язками не тільки релігійними, але й національними, культурними і політичними, завдяки тому, що духовенство під впливом ідей національного відродження потягнулося до народу, до активної участі в його політичній і національній русі”¹⁴.

Тож закономірно, що священство, займаючи певний суспільний статус, володіючи довір’ям селянства й очолило процес національно-культурного відродження. Саме про кагорту галицьких священників отець Ісидор Сохоцький писав: “Всі ці Авдиківські, Ангеловичі, Бачинські, Барвінські, Білецькі, Білинкевичі, Білинські, Бобикевичі, Богачевські, Бурачинські, Вєрбицькі, Височанські, Витвицькі, Волянські, Войнаровські, Войтовичі, Вояковські, Гарасєвичі, Головацькі, Горбачевські, Даниловичі, Дзеровичі, Добрянські, Заклійські, Залозецькі, Зарицькі, Ільницькі, Капустинські, Крип’якевичі, Кузємські, Курмановичі, Лаврінські, Лагодинські, Литвиновичі, Лозинські, Лопатинські, Лужницькі, Малиновські, Матковські, Могильницькі, Нижанковські, Огонівські, Окунєвські, Олесницькі, Охримовичі, Пеленські, Петрушевичі, Подолінські, Раковські, Роздольські, Сембратовичі, Скоморовські, Снігурські, Ступницькі, Устіяновичі, Цегельські, Чеховичі, Шаяковські, Шашкевичі, Шептицькі, Шухевичі, Яворські і багато інших, були здебільша нащадками старих боярських або шляхетських, а мабуть, і княжих родів, що, рятуючись перед повним знищенням з боку польського уряду, посвятились духовному званню”¹⁵. Автор свідомо подав цитату І. Сохоцького повністю, нагадавши читачеві, що ці старовинні священні родини дали Україні цілу плеяду ієрархів Греко-Католицької Церкви, зокрема, митрополита Андрея Шептицького,

видатних державних діячів (президент Західно-Української Народної Республіки Євген Петрушевич), воєначальників (генерал Віктор Курманович, Роман Шухевич), політичних провідників (Степан Бандера), непересічних письменників, публіцистів, композиторів, активних учасників національно-визвольних змагань ХХ століття.

Новий етап українського відродження в Галичині започаткував у 1830-х роках гурт молодих теологів “Руська Трійця”, діяльність яких на захист рідної мови все більше набирала елементів національно-визвольної боротьби. Це був період, коли ідеї просвітництва народу, до яких насамперед спричинилася Українська Католицька Церква, підготували ґрунт для розгортання процесу національного відродження та його складової – визвольного руху. “Піонерами національного відродження Галичини, – зазначав Дмитро Дорошенко, – судилося стати трьом вихованцям Львівської семінарії, так званих “Руській Трійці”: Маркіянові Шашкевичу, Іванові Вагилевичу і Якову Головацькому. Вони були дітьми священників і самі стали священниками. Ще на шкільній лаві вони захопилися ідеєю відродження слов’янських народів і під впливом українського письменництва у Російській імперії вони працювали над Відродженням української народності в Галичині”¹⁶. У іншій праці “Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу” Дмитро Дорошенко також зауважив чималі заслуги галицького духовенства у справі національного відродження: “Піонерами цього відродження явилися саме представники греко-католицького духовенства. Так історична доля повернула те, що мало служити знаряддям асиміляції і полонізації українського народу, в знаряддя його національного відродження”¹⁷.

Усвідомлюючи, що в умовах поневолення українства, наступу полонізації, проблема рідної мови набирала важливого політичного значення, оскільки її юридичне знищення вело до асиміляції та ліквідації нації, “Руська Трійця” активно пропагувала рідну мову, вважаючи її головною ознакою окремішності народу. Члени “Трійці” популяризували твори І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, М. Костомарова, збирали пісенний фольклор, писали літературно-патріотичні твори, популя-

рижуючи національні традиції політичного життя, насамперед часів Київської Русі і Галицько-Волинського князівства та Козацької християнсько-демократичної держави. 1833 р. вони підготували першу збірку народною мовою “Син Русі”, але влада заборонила її видання з ідеологічних міркувань. Наступна збірка “Зоря” (1834) теж не вийшла у світ через виявлений цензурою політичний характер, насамперед віршів М. Шашкевича, які закликали народ до боротьби за свої права. Нарешті 1837 р. вдалося “на руській народній мові” опублікувати у друкарні Угорського королівського університету (Буда) (головно на кошти директора окружної школи з Коломиї М. Верещинського) альманах “Русалка Дністрова” (понад 200 прим.). Своїм змістом збірка нав’язувала до традицій власної державності та політичної незалежності: возвеличувала подвиги козацтва та гайдамаків, маніфестувала нескореність духу уярмленого народу, усвідомлення неправозгідності розчленування його етнічної території та готовність до праці над його духовно-культурним відродженням у колі вільних слов’янських народів¹⁸.

“Русалка Дністрова” як перша ластівка нової української літератури, водночас була, за висловом Наталії Полонської-Василенко, “першим виявом відродження”¹⁹. Її високо оцінив Іван Франко, справедливо зауваживши, що вона “була свого часу явищем наскрізь революційним”. Каменяр особливо схвально ставився до творів Маркіяна Шашкевича. “Писання Шашкевича робили дуже велике враження й були немов блискавка серед темної ночі. Він мав відвагу і дар висловити досить виразно..., досить зрозуміло все те, що людей боліло, чого вони бажали б надалі”²⁰. Альманах “Русалка Дністрова” приніс видавцям визнання серед слов’янської громадськості й високо оцінювався національно свідомою частиною галицького суспільства. Про його історичне значення виразно висловився М. Демкович-Добрянський: “Русалка Дністрова” започаткувала нову епоху в національному житті на західноукраїнських землях під Австрією, даючи початок новій літературі, а в парі з тим і національному відродженню”²¹. Зрозуміло, що реакція австрійської влади і польської адміністрації в Галичині була протилежною. Збірник конфіскували і майже цілком знищили згідно зі спеціальним

розпорядженням галицького намісника²². Авторів піддано утискам. Зокрема, М. Шашкевич був священником у найубогіших парафіях, жив у злиднях і передчасно помер на 32-му році життя. А втім, це також є закономірністю тогочасних реалій. Відомий діяч радикального руху Михайло Павлик через півстоліття так охарактеризував трагедію “Руської Трійці”: “Можна сказати сміло, що заходи “Руської Трійці” – це була перша в Галичині революція против загалу руського духовенства, особливо вищого, у котрого й переклади з св. письма на мову мужицьку були ділом безбожним. То само значили ті заходи й для польської шляхти та полякуючого тоді цісарського правительства”²³.

Важливо і те, що майже рівночасно з появою програми Кирило-Мефодіївського братства, священник парафії із Микитинця на Коломийщині (згодом перший завідувач кафедри руської словесності Львівського університету) Яків Головацький сформулював засади політичної програми українського національного руху в Галичині, що стали підсумком патріотичної діяльності “Руської Трійці”. Зокрема, в німецькомовній статті “Становище русинів у Галичині”, опублікованій у журналі “Щорічники з слов’янської літератури, мистецтва і науки” (Ляйпціг, 1846 р.) він з докором нагадав усім, що українці – не переселенці, а потомственні аборигени, які кількісно (13 млн.) мають у слов’янському світі друге місце після росіян, і такий їх занепад – украй ненормальне явище. Далі Я. Головацький висуває низку вимог щодо забезпечення політичних умов вільного національного розвитку українців Австрійської монархії: скасування панщини або заміну її чиншем; піднесення “середнього стану”; поширення загальнокорисних знань рідною мовою; викладання і дослідження української мови у вищих школах з метою підготовки кадрів інтелігенції, здатних працювати в україномовному середовищі. Водночас Я. Головацький критикував відрив вищих суспільних верств від простолюду та національне ренегатство²⁴. Заборонену владою статтю-відбиток схвально зустріли побратими, семінаристи, що свідчило про важливість її ролі у справі політичного прозріння духовенства, мобілізації громадської думки краю навколо етнонаціональних проблем напередодні “весни народів”.

Інтерес до етнонаціональної спадщини проявили також представники закарпатського духовенства. Зокрема, чернець Мукачівського монастиря Іоанникій Базилович написав першу наукову історію Закарпаття – “Короткий нарис фундації Федора Коріатовича” (Кошиці, 1799–1805), в якій обґрунтовував автохтонність місцевих русинів як невід’ємної частини східного слов’янства. Згодом (1830) відомий церковний діяч Михайл Лучкай видрукував у Буді “Граматик слов’яно-руської мови”, а невдовзі (1843) – шеститомну “Історію карпатських русинів”. Як бачимо, патріотично налаштоване духовенство, продовжуючи українські інтелектуальні традиції, не тільки глибоко переживало за багатовікову територіальну розчленованість України–Руси, а й відроджувало національну ідею, насичуючи її різноманітними етнокультурними елементами.

¹Верига Василь. Нариси історії України (кінець XVIII–початок XX ст.) – Львів: Світ, 1996. – С. 145.

²Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. – Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. – С. 48–49; Історія України. – Львів: Світ, 1996. – С. 159.

³Федорів Юрій, о. Історія Церкви в Україні. – Торонто, 1967. – С. 25; С. 258–259; Ададуров В. Львів у наполеонівську епоху // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наук. праць / За ред. М. Мудрого. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – С. 209.

⁴Великий А. Г., ЧСВВ. Вказана праця. – С. 101.

⁵Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – Київ: Либідь, 1999. – С. 227.

⁶Верига Василь. Вказана праця. – С. 148–149.

⁷Сапеляк Андрій, владики. Українська Церква на слов’янському Сході. – Буенос-Айрес; Львів, 1999. – С. 101.

⁸Петрів І. Митрополит Михайло Левицький – перший кардинал-українець // Берестейська Унія (1596–1996). Статті і матеріали. – Львів: логос, 1996. – С. 187.

⁹Великий А. Г. Вказана праця. – С. 102–104, 105.

¹⁰“Русалка Дністрова”: Документи і матеріали / Упор. Ф. І. Стеблій та ін. – Київ: Наук. думка, 1989. – С. 243–244.

¹¹Грицак Ярослав. Національне відродження (кінець XVIII–початок XX ст.) / Історія України. Вид. 2-ге. – Львів: Світ, 1998. – С. 190.

¹²Верига Василь. Вказана праця. – С. 154, 156.

¹³Великий А. Г. Вказана праця. – С. 113.

¹⁴Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. – Вінніпег; Мюнхен; Детройт: 1962. – С. 136.

¹⁵Цит. за: Великий А. Г. З літопису християнської України. – Рим Т. VIII: XIX ст. – Рим, 1976. – С. 113–114.

¹⁶Дорошенко Дмитро. Нарис історії України. Т. II. – С. 302.

¹⁷Дорошенко Дмитро. Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С. 40.

¹⁸“Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. – С. 75, 98; Шашкевичіана. Вип. 1–2. – С. 230.

¹⁹Полонська-Василенко Наталія. Історія України. Т. 2. – Київ: Либідь, 1992. – С. 327.

²⁰Франко Іван. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Зібрання творів: В 50 т. Т. 26. – Київ, 1980. – С. 90; Т. 47. – Київ, 1986. – С. 112.

²¹Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. – Мюнхен, 1969. – С. 23.

²²Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 146, оп. 7, спр. 2772, арк. 123–124.

²³“Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. – С. 309, 357.

²⁴Верига Василь. Вказана праця. – С. 166.

СПІВТВОРЦІ “ВЕСНИ НАРОДІВ”

1848 р. усю Європу охопив революційний рух, який увійшов у історію як “весна народів”. Чи не найбільших потрясінь зазнала Австрійська імперія. Національно-визвольний рух поневолених народів Італії (власне там антиавстрійським повстанням й започатковано “Весну народів”), Угорщини, Чехії, Хорватії, Польщі, а також Галичини й Буковини та березневі народні виступи у Відні призвели до падіння режиму всевладного канцлера Меттерніха. Новий австрійський уряд декларував демократичні свободи совісті та віросповідань, преси, зборів, організацій; 17 квітня цісар Фердинанд I підписав закон про скасування панщини, звільнення селян від повинностей і надання їм волі; 25-го квітня оголошено конституцію і загальні вибори до парламенту, дозволено формувати крайову національну гвардію. Революція дала поштовх демократичним перетворенням, які забезпечили небувале піднесення національного руху в Галичині, надавши йому політичного характеру. У протистоянні з польським сепаратизмом австрійський уряд, зокрема губернатор Галичини граф Ф. Стадіон, мусів прихильно поставитися до українців, лояльних до Відня і з помірними вимогами, викладеними у петиції до цісаря 19 квітня проводом львівської громади на чолі з крилошанином М. Куземським. Вони дійсно були поміркованими: впровадити українську мову в школах, видавати цісарські розпорядження українською мовою, відкрити українцям шлях в органи місцевого самоврядування, зрівняти греко-католицьке духовенство у правах і привілеях з латинським¹.

Перебіг суспільно-політичних подій в Галичині переконливо засвідчили дієву участь Української Церкви в національному русі. “Переїняло греко-католицьке духовенство в Галичині провід у всіх ділянках руху, названого “весною народів”, – відзначав А. Великий, – і в центрі, і на провінції, в селах і містах, в ділянках політичній, громадській, освітній, науковій, пропагандивній, а навіть економічній”². Зауважимо, що культурно-політичне прозріння українства Галичини і стрімке піднесення національно-визвольного руху під час революційних подій 1848 р. у контексті

геополітичного положення між Заходом і Сходом неоднозначно сприймалися сучасниками й відповідно викликали різні напрямки церковної політики. “У середовищі греко-католицького духовенства щодо ситуації історичного моменту і перспектив розвитку Церкви, – стверджує львівський історик Олег Турій, – існували дві основні точки зору: тісна інтеграція з католицьким світом і латинізація, або піднесення східної традиції й відновлення православ’я. Обидві вели до ліквідації унії і загрожували національній самобутності українців. Тому, очоливши національний рух, греко-католицька ієрархія боролася за своє особливе місце в релігійному світі, забезпечувала право на існування, намагалася визначити позицію Греко-католицької церкви в системі державно-політичних, соціальних і національних відносин”³.

Отже цілком закономірно, що створену 2 травня 1848 р. Головну Руську Раду – першу українську політичну організацію в Галичині – очолив єпископ Григорій Яхимович, його заступником обрано каноника Михайла Куземського, а секретарем отця М. Малиновського. Більшість членів Ради представляли духовенство. У маніфесті до народу її провід задекларував єдність 15-мільйонного (українського) “великого руського народу”, який “одним говорить язиком” і у минулому мав могутню державу. У ньому фактично містилася програма діяльності Ради. Головними її напрямками були: збереження греко-католицької віри і обряду та надання Церкві рівних прав з іншими, демократизація народної освіти і впровадження рідної мови у всі державні та громадські установи, відстоювання конституційних прав і свобод народу⁴. Духовним органом Ради став перший український часопис “Зоря Галицька”, з яким співпрацювали І. Вагилевич, Я. Головацький, І. Могилянський, М. Куземський. При Раді діяли сільський, шкільний, фінансовий та інші відділи. В округах і деканатах утворено 50 так званих “менших” Рад, якими керували представники духовенства. У ході широкомасштабної культурно-освітньої і господарської діяльності вони влаштовували багатолюдні віча, які набирали характеру політичних демонстрацій.

Галицьке духовенство активно діяло у перших виборах до австрійського парламенту 1848 р. У ході передвиборної кампанії Головна Руська Рада зусиллями парохів розгорнула широку агітацію серед малописьменного селянства з тим, щоб обрати по-

слами гідних представників народу. І хоча із 96 мандатів, наданих Галичині, українцям вдалося вибороти лише 39 (з них 27 селян і 9 священослужителів), це було певним досягненням, адже відтепер вони могли використати парламентську трибуну для актуалізації власних проблем. Утворений український парламентський клуб очолив єпископ Григорій Яхимович, про якого історик Церкви отець Софрон Мудрий писав: “Головний тягар руху під час “весни народів” ліг на плечі єпископа Яхимовича у 1848–1849 рр., коли він був змушений стати у проводі Головної Руської Ради, щоб поширити в Галичині і Буковині свідомість про його національні і церковні права в межах лояльності і корисності для народу”⁵. Під його керівництвом українські послі гідно репрезентували Галичину в парламенті, зокрема, внесли чотири меморіали щодо національних відносин у краї, а також петицію з 15 тис. підписами про поділ Галичини на українську (Східну) і польську (Західну). Зрозуміло, що вказані пропозиції зустріли шалений опір поляків. Адже, виходячи з тодішньої ситуації, Головна Руська Рада переслідувала мету – відокремити український етнічний терен від польського впливу. Передбачалося, що у Східній Галичині буде окремий намісник, а в установах, школах, храмах впроваджено українську мову, галицьким українцям мали виділятися посадові місця в органах державної влади. І хоча цісар і його уряд загалом визнали слушність українського проекту, однак під впливом поляків так і не наважилися на його реалізацію. Навіть після того, як петицію до нового цісаря Франца-Йосифа підписали 200 тис. галичан.

Помітною подією “весни народів” був перший Слов’янський Конгрес слов’янських народів Австрії у червні 1848 р. у Празі. Галицька делегація, яку очолював крилошанин Григорій Гинилевич, оприлюднила проблеми поділу Галичини, впровадження української мови, наголосила на етноправну рівність українців серед інших народів. У жовтні 1848 р., незважаючи на заборону австрійської адміністрації Галичини, Головна Руська Рада скликала у Львові “Собор (з’їзд) руських учених”, у роботі якого взяли участь 119 представників галицької інтелігенції (близько 90% з них складали священники під проводом крилошанина М. Куземського). Головна доповідь Я. Головацького присвячувалася проблемам української мови. Важливим рішенням з’їзду

стала постанова про заснування у Львові першого наукового товариства “Руська Матиця”, статутним завданням якого було видавати і поширювати “добрі і корисні книжки для укріплення віри і моральності, поширення знання, розвитку красномовства, каліграфії, техніки, господарства і педагогії”⁶. У цілому ж товариство дбало про освіту і літературу для народу, шкільництво рідною мовою, розвиток книговидання. В результаті конструктивної роботи Головної Руської Ради на просвітницькій ниві за короткий термін кількість українських шкіл у краї досягла 900 у 1849 році⁷.

Слід сказати також про відновлення Головною Руською Радою національних символів: синьо-жовтого прапора, який є сьогодні прапором України, та герба галицько-волинських князів – золотий лев на голубому тлі, заснування у Львові визначної інституції для ведення культурно-освітньої роботи – Народного Дому, який діяв до 1939 р.

Характеризуючи бурхливі темпи національно-культурного відродження і його широкий діапазон в Галичині доби “весни народів” Іван Франко писав: “Назагал розмах до правдивого, широкого і всестороннього національного життя в тому часі був добрий і пізніші покоління навязували власне до того, що розпочато або бодай задумано у 1848 році”. У зв’язку з цим слід згадати свідомого соборника-державника лемківського священика із с. Ветлини Василя Подолинського, який влітку того року опублікував польською мовою книгу “Слово перестороги”, детально обґрунтовуючи майбутню національно-державну концепцію розвитку краю. Розглянувши чотири перспективи майбутнього Галичини (у злуці з Австрією, Польщею, Росією або її самостійного шляху), автор прийшов до висновку, що єдино можливою перспективою для його пошматованого народу є соборна незалежна українська держава, до якої повинна увійти й Галичина. Інші шляхи загрожують національною загибеллю⁸. Відзначено також необхідність налагодження рівноправних українсько-польських відносин.

Незважаючи на коротке існування Головної Руської Ради (розпущена 1851 р.), її роль у духовно-політичному розкріпаченні краян та формуванні ідеології національного руху надзвичайно велика, як і заслуги її провідників – єпископату і духовенства Греко-Католицької Церкви⁹.

Однак вже на початку 1850-х років у Австрії відновився реакційний режим, який взяв курс на повернення абсолютизму. Конституційні права українців анулювались. З приходом на посаду губернатора Галичини графа А. Голуховського посилювався тиск і на Греко-Католицьку Церкву. Всеволод польська адміністрація ігнорувала декрет австрійського уряду про поділ Галичини на українську і польську. Зі школи поступово витіснялася українська мова. Все це зумовило поширення русофільства (“москвофільства”) насамперед як протест проти колонізації і латинізації українців. У цей складний період ще більше зростала роль Української Церкви. “Провід у культурному та національному житті українців належав інтелігенції духовного походження, головним чином священикам-уніям, які купчилися біля “Святого Юра” у Львові, де була резиденція митрополита, — зазначала Н. Полонська-Василенко. — Осередком духовної інтелігенції, її проводом і протектором був митрополит (Михайло Левицький — *авт.*), і всю національну справу ця духовна верства брала, як обрядово-церковну, вбачаючи в церковній організації єдину оборону проти польського наступу”¹⁰. 1856 р. Папа Пій IX надав Михайлові Левицькому, першому серед галицьких митрополитів, звання кардинала, що сприяло як піднесенню авторитету Греко-Католицької Церкви, так і її впливу на вирішення національно-релігійних проблем західних українців.

¹ Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. — С. 329.

² “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. — С. 247–251.

³ Турій Олег. Конфесійно-обрядовий чинник у національній ідентифікації українців Галичини в середині XIX століття // Записки НТШ. Т. ССXXXIII. — Львів: НТШ, 1997. — С. 75.

⁴ Великий А. Г. Вказана праця. — С. 118; Верига Василь. Вказана праця. — С. 167; Зоря Галицька. — 1848. — 15 травня.

⁵ Мудрий Софрон, о. Нарис історії церкви в Україні. — Рим; Львів: Вид-во оо. Василіян, 1995. — С. 311.

⁶ Великий А. Г. Вказана праця. — С. 119.

⁷ Галицькі митрополити. Біографічний довідник. — Львів: Логос, 1992. — С. 32.

⁸ Франко Іван. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Зібрання творів. Т. 47. — Київ, 1986. — С. 122.

⁹ ЦДІАУЛ. — Ф. 180, оп. 1, спр. 8, арк. 34.

¹⁰ Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. — С. 329.

У ПЕРІОД ПОЛІТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ

Після поразки Австрії у війні з П’ємонтом (1859) та загрозою національно-визвольного руху в імперії її уряд змушений був повернутися до конституції 1860 р., яка наступного року була дещо лібералізована. Скориставшись новою поразкою Австрії у війні з Прусією, мадяри отримали державність і свій парламент. Відтак 1867 р. утворилася Австро-Угорська імперія. У складі Австрії залишилося 17 територіальних коронних країв, серед них Галичина й Буковина; її конституція і закони декларували рівноправність усіх народів імперії, право на рідну мову у школах та державних установах. Але насправді українці декларованих прав не відчували. Тому українські послы у віденському парламенті і Галицькому крайовому сеймі (перше скликання — 1861–1866 рр.) вели вперту боротьбу за реалізацію громадянських прав. Важливу роль у ній відігравав Григорій Яхимович, який 1860 р. очолив Галицьку митрополію і всіляко сприяв священикам-послам.

У цей час галицькі поляки посилювали свої позиції, зокрема, домоглися призначення намісниками цісаря виключно поляків, які, до того ж, очолювали й крайову Шкільну Раду. Це становище вони зберегли до 1916 р. Галицький Крайовий сейм, в якому польські послы мали велику перевагу, усіляко гальмував вирішення життєво важливих для українства проблем народної освіти й навчання рідною мовою. За підрахунками Василя Вериги за 40 років конституційного ладу в Галичині українці змогли організувати лише п’ять державних гімназій (у Львові, Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславові), тоді як поляки мали 110, крім того чотири академії, зокрема Академію Наук у Кракові¹.

Тож митрополіча діяльність Г. Яхимовича розпочалася з низки протестаційних заяв до цісаря з вимогами: впровадити народну українську мову у школах з більшістю українців, її викладання в середніх школах, вживання в адміністративних орга-

нах і громадських установах; призначення на урядові посади тих, хто володіє українською мовою. Відтак уряд таки погодився надати свободу українській мові в Галичині, зобов'язався друкувати книги народною мовою. Приділяючи велику увагу розвитку шкільництва, митрополит Г. Яхимович протистояв двом суспільним течіям, які захопили й Церкву, – польському латинизму і русофільству, до якого наприкінці 60-х – початку 70-х років схилилася значна частина греко-католиків.

Митрополит Спиридон Лавринович (обраний 1863 р.) продовжував курс Г. Яхимовича, скерований на подальшу розбудову мережі народного шкільництва, утвердження ідеї національної окремішності українців. Цій справі спричинилася так звана "Конкордія" – декларація про міжобрядове порозуміння між поляками й українцями в Галичині, схвалена Папою Пієм IX, цісарем, латинськими і українськими єпископами, що діяла до розвалу Австро-Угорської імперії 1918 р., і виникнення на її уламках незалежних Польщі і Західно-Української Народної Республіки. Головним досягненням "Конкордії" була заборона українцям греко-католицького обряду переходити на латинський, а латинникам – на греко-католицький. Тобто обидва обряди в Галичині закріпили чисельну незмінність, територіальну непорушність та сакраментну тотожність, що відповідало національним і церковним інтересам українства Галичини. Вона унормувала громадсько-церковну співпрацю і стосунки між населенням краю. "Конкордія" 1863 р., – відзначав А. Великий, – була новою спробою налагодження співжиття між двома народами і двома обрядами на одній і тій же території, по довгих століттях спроб. Колись її роблено з позицій переваги одної національності і одного обряду. Тепер була вчинена спроба зробити її з позицій паритетних, окупації одного і другого партнера. Теоретично вона була доброю, але в практиці взяли верх давні сентименти"². Протистоянню сприяло, певною мірою, папське підтвердження Львівської і Перемиської капітул – колегій духовенства вищого рангу, дорадчих і допоміжних органів єпископів. Це дозволило греко-католицьким єпископам використовувати у повному обсязі канонічні права і привілеї церковно-правового інституту.

Інтриги польських урядових і церковних кіл, організований наступ і відчутні успіхи русофільства³ у 1860-х роках ще більше посилили традиції "Руської Трійці" і "Весни народів" 1848 р. у галицькому суспільстві. Поступово зміцнювала свої позиції Греко-Католицька Церква. Її головна твердиня – Львівська єпархія охоплювала 1,3 млн. вірних більшої частини Галичини і Буковини. Інша єпархія Галицької митрополії – Перемиська нараховувала 855 тис. греко-католиків⁴. У середовищі галицького селянства невтомно працювали близько 1200 священиків. "Колосальне значення в національному відродженні галицької вітки українського народу відіграла Українська Греко-Католицька Церква. Вона охоплювала найширші маси населення, й національна свідомість у багатьох селах залежала від свідомості пароха. Здебільшого священик був єдиною високоосвіченою людиною на селі, до якого всі зверталися як до свого батька за порадою чи книгою, і він мав великий вплив на парафіян"⁵, – зазначав В. Верига. Зростанню національно-соборної свідомості галичан сприяли твори наддніпрянців, особливо поезії Тараса Шевченка. Після сумнозвісних Валусівського і Емського указів, що забороняли видання книг українською мовою, письменники й публіцисти підросійської України друкували свої твори в Галичині. Сюди поступово перемістився центр всеукраїнського національного руху, а край отримав назву "Українського П'ємонта".

Займаючи у культурницьких процесах національного руху чільне місце, Церква намагалася протистояти асиміляційним процесам і спробам відчуження сільської культури від міської. Не забуваймо, що в цей час активізувалося міське будівництво, лісорозробки, започаткувався промисловий нафтовидобуток, зросла кількість гуралень і броварів. Все це провокувало кризу традиційних суспільно-моральних і сімейних цінностей, що, зрозуміло, хвилювало священиків. Митрополит Йосиф Сембратович (1870–1882) розгорнув широку боротьбу проти аморальності й пияцтва. Цілеспрямовані проповіді в церквах, місії на периферії, заснована мережа братств тверезості у комплексі з активною культурно-освітньою роботою давали відчутні результати, піднімаючи водночас авторитет Церкви, сприяючи утвердженню християнської моралі й вихованню національної

свідомості. Попри перешкоди польської адміністрації поширювалося українське шкільництво. Цьому сприяла шкільна реформа 1860–1870-х років, здійснена австрійським урядом під тиском українських послів і греко-католицької ієрархії. Було запроваджено обов'язкове початкове навчання дітей рідною мовою, завдяки чому в Галичині у 1869/1869 навчальному році числились вже 1293 державні початкові школи з українською мовою викладання, а до кінця XIX ст. чисельність письменного населення серед українців досягла близько 30%⁶. Усвідомлюючи, що широка народна освіта – фундамент національної свідомості й одна з найважливіших ділянок національного відродження, і власне просвіта зможе пробудити народ до активного суспільного життя і витворити з етносу національно свідомих громадян, галицьке духовенство постійно дбало про школи. 1875 р. у Галичині діяло 1340, а 1900 р. – 2136 українських шкіл, що правда, частина з них були змішаними⁷.

Поступ національно-культурного життя засвідчило заснування за ініціативою декана з Тернопільщини отця Степана Качали наймасовішого крайового товариства "Просвіта". На установчих зборах у Львові 8 грудня 1868 р. головою товариства обрано Н. Вахнянина. Головним завданням "Просвіти" визначено поширення освіти серед дорослих шляхом видання книжок і організації в українських селах широкої мережі читалень⁸. Кредо товариства висловив на перших зборах студент А. Січинський: "Кожний нарід, що хоче добитися самостійності, мусить перед усім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільности, народні маси, піднести до тої степені просвіти, щоб народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське і національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішньої народної індивідуальности"⁹. У повітах утворилися філії товариства, які розгорнули активну діяльність. На першому етапі головна увага зосереджувалась на організаційних проблемах, видавничій справі, популяризації національних традицій. Пізніше сфера впливу Товариства поширилася на інші ділянки суспільного життя й диктувалася захистом етнополітичних інтересів західних українців. У 30-і роки, до її ліквідації більшовиками, "Просвіта" була наймасовішою українською ор-

ганізацією, що охоплювала усі сфери національно-культурного життя, й протистояла асиміляційним тискам польської адміністрації. У 1912 р. вона в Галичині мала 77 філій, а її мережа нараховувала 504 читальні і 2364 бібліотеки, сотні аматорських мистецьких гуртків, які об'єднували близько 200 тис. членів. За підрахунками львівського історика Володимира Пашука, 1914 р. "Просвіта" об'єднувала 36,5 тис. членів¹⁰. Водночас падав авторитет читалень ім. Качковського. Характерною особливістю просвітнянського товариства було те, що її периферійні філії і сільські осередки здебільшого очолювали священики. Саме завдяки їх подвижницькій праці "Просвіта" відіграла величезну роль в культурно-освітньому й національному розвитку терену, готуючи кадри для визвольних змагань 1914–1923 рр.

Галицьке духовенство спричинилося також до створення низки національних товариств і організацій, які піднімали добробут краю. Саме священики з Олеська (неподалік Золочева) брати Юліан і Тома Дуткевичі 1899 р. заснували Крайове Господарське товариство "Сільський Господар" – станову селянську організацію для захисту хліборобів від свавілля влади. Ця організація сприяла піднесенню освітньо-господарської культури, навчанню городників, садівників, пасічників. Згодом стала третьою всенародною інституцією поруч із "Просвітою" та "Рідною школою" й існувало до розпуску радянською владою 1939 р., маючи 60 філій, 2040 сільських гуртків і 160 тис. членів¹¹.

Вагомий внесок зробило галицьке духовенство в український кооперативний рух. Львівський священик Євген Дуткевич 1883 р. став співзасновником товариства "Народна Торговля", яке за короткий час охопило своїми філіями всю Галичину й нараховувало сотні сільських крамниць. Згодом на селі постали нові кооперативи, зокрема молочарський, початок якому дав священик із Стрийщини Остап Нижанківський. Невдовзі у цьому ж повіті зародився союз молочарень, відомий у всій Східній Європі "Маслосоюз", серед засновників якого були священики О. Нижанківський, К. Петрушевич, С. Борачок. Відзначимо, що із господарськими і агрономічними журналами і часописами краю тісно співпрацювали священики, зокрема, С. Качала, Д. Ти-нячківч, Й. Кобринський, брати Дуткевичі, Т. Войнаровський,

Й. Раковський та ін. Ще одним показником зрілості спільноти, його активного націотворення стала політизація національного руху, а відтак створення політичних інституцій громадянського співжиття. 1890 р. у Львові створено Русько-українську радикальну партію, до керівництва якої увійшли Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький, В'ячеслав Будзинівський, Володимир Охримович та інші. Партія відстоювала позиції політичної самостійності України і у своїй діяльності прагнула поєднати теоретичні засади соціалізму із захистом соціальних і національних інтересів українського народу. Згодом засновано більш помірковану центристську Українську національно-демократичну партію (1899) та марксистського спрямування Українську соціал-демократичну. За сприяння митрополита Сильвестра Сембратовича 1896 р. утворено Русько-український християнський союз – українську партію клерикального характеру. Формування партійної системи в Галичині на зламі XIX–XX ст. засвідчило зрілість національного руху, зміну його характеру – з національно-культурного до радикально-політичного. Провідне становище невдовзі зайняла Українська національно-демократична партія. Вона була найчисельнішою та найвпливовішою і обстоювала гасла демократичного націоналізму, соціальних реформ, стояла на позиції політичної, економічної і культурної незалежності, поділу Галичини на польську (Західну) і українську (Східну), створення з національною культурною автономією у рамках Австро-Угорщини, але із окремим сеймом і адміністрацією. Тісно пов'язаний з Греко-Католицькою Церквою Католицький союз, з 1911 р. – Християнсько-суспільна партія посідала праве крило національного руху. Її головою і редактором партійного органу "Руслан" був талановитий педагог, історик і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський – посол Галицького сейму і австрійського парламенту, дійсний член НТШ. Він відстоював політику " нової ери", тобто порозуміння між українцями і поляками в Галичині, можливість національно-політичного і культурно-економічного розвитку обох народів у рамках австрійської державності. А втім, прихильників цієї концепції серед українців було мало. Загалом нові партії активною політичною і парламентською діяльністю сприяли

піднесенню національного руху, оскільки формували його ідеологію і політичну доктрину, суттєво впливали на свідомість електорату й досягнення мети державно-соборного відродження¹².

Багатовекторний процес національного руху в Галичині включав й конструктивну діяльність Чину св. Василя Великого. Слід відзначити, що після заборони австрійським урядом зв'язку з Римом, закриття багатьох монастирів і монастирських шкіл, обмеження обітів чернецтва і підпорядкування монастирів місцевим єпископам. Чин перебував до 1880-х років у стані занепаду й налічував у Галичині всього 14 монастирів, в яких перебувало 60 ченців¹³. Активізація процесу національного відродження в Галичині і ефективна діяльність Греко-Католицької Церкви спонукали керівництво Чину до радикальних реформ. Підтриманий Галицьким митрополитом Йосифом Сембратовичем протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. К. Сарницький надіслав Папі Леву XIII проект реформи, який був схвально прийнятий Ватиканом. В Апостольському Листі до Львова від 12 травня 1882 р. "Особлива Охорона" викладено програму реформи, згідно з якою оо. Василіяни підлягали безпосередньо Риму, реалізація заходів покладалася на єзуїтів. Головним завданням Чину визначено: поширення і зміцнення єдності українців Галичини з Апостольським Престолом і католицькою вірою; просвіта і релігійне виховання українського народу, зокрема молоді; вишкіл високоосвічених, відданих справі Церкви і народу священників, душпастирів, діячів церковної ієрархії. "Сподіваємося, що Василіянський Чин Русинів в Галичині, – писав у Листі Папа Лев XIII, – за допомогою Божою, в надії давньої слави і вправний у всякій чесноті, легко досягне те, що намітили були і його засновник Василій, і відновитель Йосафат, а саме: щоб католицьке ім'я одних зберігати, серед інших поширювати, забезпечити давню злуку того народу з Римською Церквою, даючи католицьким Єпископам Русинів учених, діяльних і добрих духом оживлених помічників"¹⁴. Реформування розпочалося відкриттям новіціату в Добромилі, де цілий рік новики навчалися, потім протягом трьох років студіювали філософію, теологію, риторику у монастирях Галичини, відтак могли отримати сан священника.

А втім, галицька громадськість і греко-католицьке духовенство зустріли реформування Чину Василян неоднозначно, вважаючи, що єзуїти його денаціоналізують. Тож реформа затягнулася до 1911 р. Але згодом всі переконалися, що завдяки реформі Чин таки було врятовано, а Греко-Католицька Церква поповнилася непересічними його вихованцями. 1888 р. до оновленого Чину вступив послушником майбутній митрополит Андрей Шептицький. Із лав Чину вийшли всі майбутні єпископи, відомі ієрархи П. Філяс, С. Ортинський, М. Лончина, Є. Ломницький, Ю. Дацій. "Зреформований Чин, – писав Іван Франко, – видав ряд мужів, що, незважаючи на свій ширий католицизм, не тільки не затратили почуття своєї національності, але поробилися завзятими народовцями"¹⁵. Василяни розгорнули широку апостольську працю в Галичині: лише у 1889–1893 рр. вони провели близько 200 місій, переважно в селах. Були засновані й плідно працювали популярні серед галичан релігійні товариства – Апостольство Молитви (близько 500 тис. членів), Марійські Дружини (25 тис.). Напередодні Першої світової війни у краї діяло 16 Василянських монастирів, в яких перебувало 211 ченців і 23 новики¹⁶.

Велике значення у морально-релігійному вихованні, піднесенні національної свідомості галичан мала видавнича діяльність Василян. "Якщо б Василяни, крім печатання книг не принесли жадних заслуг для українського народу, – писав митрополит Спиридон Литвинович, – то вже тим одним заслужили вони собі вічну його вдячність"¹⁷. Головним осередком василянського книговидання стала Жовква, де 1895 року при монастирі засновано велику друкарню, а 1898 р. власне видавництво, одним із засновників якого був тодішній ігумен Онуфріївського василянського монастиря Андрей Шептицький. Наприкінці ХІХ ст. Василяни щорічно видавали два десятки книг, наклад деяких сягав 10–12 тис. примірників, та місячник "Місіонар" накладом 20 тис.¹⁸ Надруковані у Жовкві книги, календарі, образки розповсюджувалися й поза межами краю.

Зауважимо, що останнє десятиліття ХІХ ст. характеризувалось великим потоком еміграції галичан за океан (близько 80

тис. осіб), який за наступне десятиліття склав більше як 224 тис., головню селянства. За цих умов саме Василянський Чин, зокрема Галицька провінція надіслала місіонерів в українські поселення Канади, США, Бразилії та Аргентини. На початку ХХ ст. вони об'єднались у дві заокеанські місії (в Канаді і Бразилії), загальне керівництво якими здійснював єпископ С. Ортинський, що згодом відбув у США¹⁹. Успішному розвитку і діяльності Галицької провінції Василянського Чину значною мірою сприяли митрополити, зокрема Сильвестр Сембратович (1885–1898), а згодом Андрей Шептицький.

За митрополита С. Сембратовича у житті Греко-Католицької Церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станіславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у Відні, визначний богослов та історик Української Церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого отримав священство Андрей Шептицький. Тож Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини наприкінці ХІХ ст. п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станіславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священників і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв поживленню національного життя у церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах²⁰.

Упорядкування церковних структур і правопорядку, наявність високоосвіченого і працюючого кліру сприяли впливу Церкви у суспільно-політичному житті. Зрозуміло, що цей вплив здійснювався опосередковано. Політичний провід національного руху здебільшого походив із середовища духовенства, як то О. Огоновський, О. Барвінський, Є. Олесницький, К. Левицький, Є. Петрушевич, В. Охримович, Л. Цегельський та інші керівники політичних партій і громадських організацій.

Після синоду поживалося духовне і суспільно-політичне життя. Зусиллями Церкви засновувались різні громадсько-релі-

гійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Служебниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис "Руслан", редактором якого працював майбутній отаман УСС-УГА Сень Горук²¹. Плідна діяльність Церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев XIII присвятив Українській Церкві промову та іменував митрополита Сембратовича кардиналом.

Греко-Католицька Церква вступила у XX століття з вагомими досягненнями: втрата лідерства у процесах політичного націотворення не позбавила її ролі етнодуховного провідника католиків східного обряду Галичини і Закарпаття.

¹Верига Василь. Вказана праця. – С. 179.

²Великий А. Г. Вказана праця. – С. 154.

³Див. Аркуша О., Мудрий М. Русофілство в Галичині в середині XIV – на початку ХЧ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34. – Львів, 1999. – С.231-268.

⁴Федорів Юрій. Вказана праця. – С. 311.

⁵Верига Василь. Вказана праця. – С. 200.

⁶Стеблій Феодосій. Духовний П'ємонт українців // Львівщина. Історико-культурні та краєзнавчі нариси. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 208–209.

⁷Верига Василь. Вказана праця. – С. 200.

⁸Товариство "Просвіта" у Львові. Статути / Упор. В. Пашук. – Львів, 1999. – С. 8-113.

⁹Верига Василь. Вказана праця. – С. 195.

¹⁰Там само. – С. 196; Пашук Володимир. Товариство "Просвіта" у Львові // Львів. Історичні нариси. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – С. 245.

¹¹Злупко С. На чагах рідної землі. – Львів: ЛНУ, 1999. – С. 264–269.

¹²Детальніше див.: Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С.64-74; Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – С.11-36.

¹³Ваврик Михайло, ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василянського Чина. XVII–XX ст. – Рим, 1979. – С. 52–53.

¹⁴Апостольський лист Папи Лева XIII "Про реформу Чину св. Василя Великого Української нації в Галичині // Записки ЧСВВ. С. 2. Т. 11. – Рим, 1982. – С. 351.

¹⁵Цит. за: Патрило І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ // Записки ЧСВВ. Т. II, с. 2. – Рим, 1982. – С. 67–68.

¹⁶Ваврик М. Вказана праця. – С. 64–65.

¹⁷Детальніше див.: Лозинський Мар'ян. Видавнича діяльність Василянського Чину в Галичині. – Львів: Місіонер, 2000.

¹⁸Там само.

¹⁹Ваврик М. Вказана праця. – С. 67–68.

²⁰Великий А. Г. Вказана праця. – С. 245–248; Мій край – Прикарпаття. – С.329-334.

²¹Науменко К. Отаман Сень Горук // Армія України. – 1992. – 29 жовтня.

ДОБА МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

З початком ХХ століття на Святоюрський митрополичий престол прийшов Андрей Шептицький, який очолював Греко-Католицьку Церкву протягом 44-х років, найбухливішої доби у історії Галичини. Вплив видатного церковного і громадсько-політичного діяча, патріота-державника, талановитого вченого, філософа, мецената української культури і мистецтва відбився на усіх сферах багатогранного життя Галичини першої половини ХХ ст. “Своєю відданою працею для української церкви й народу, – зауважив Василь Верига, – митрополит Андрей зумів прихилити до себе народні маси і ще до вибуху Першої світової війни уже був визнаний усіма як український патріот”¹.

Як уже зазначалося, у перше десятиріччя нового століття галицькі українці зробили чималий поступ у всіх галузях суспільно-політичного, економічного й культурно-освітнього життя. Долаючи перешкоди австрійської влади, польської адміністрації розвивався український сокільсько-стрілецький і кооперативний рухи. Розгортали активну діяльність новоутворені крайові об'єднання – Союзи: Крайовий кредитний, Сільський, Молочарських спілок; Торгова Господарська Спілка, Ревізійний Союз Українських Кооперативів, який 1914 р. об'єднує 609 кооперативів Сільсько-господарський Крайовий Союз Торгових Спілок. Серед їх фундаторів і керівників було галицьке священицтво. Розвиток кооперації задовольняв матеріальні потреби дрібних товаровиробників, зміцнював село і закладав економічний фундамент під національно-визвольний рух².

Національну науку і культуру плекало Наукове товариство імені Шевченка у Львові, яке поєднувало працю вчених Прикарпаття і Наддніпрянщини й визнавалося світовою громадськістю як українська Академія наук. Під керівництвом М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка Товариство згуртувало наукову і літературно-мистецьку еліту України. За період до 1914 р. НТШ

видало українською мовою 300 томів наукових праць³. В її друкарні побачило світ й десятки книг релігійної тематики. Зусиллями галицької громадськості, зокрема й душпастирів, розвивалося українське шкільництво. Перед війною у краї діяло 6 державних і 15 приватних гімназій, 3 тисячі народних шкіл, а у Львівському університеті – 7 українських кафедр⁴. Зміцнилися позиції українства у суспільно-політичному житті Австро-Угорщини. Очолювана досвідченими політиками Ю. Романчуком, К. Левицьким, І. Франком, М. Грушевським, В. Будзиновським, Національно-демократична партія перебрала до своїх рук керівництво національним життям краю. Її провід – Народний Комітет на довгі роки став центром державно-політичної думки і генератором важливих парламентських ініціатив, які підтримував А. Шептицький.

“Центральною фігурою Галичини з початком ХХ століття, – наголошувала Наталія Полонська-Василенко, – став митрополит Галицький Андрей граф Шептицький (1900–1944). За 44-літнє його керівництво Греко-Католицької Церквою вона остаточно стала українською національною Церквою. Значення Андрея Шептицького більше, ніж тільки митрополита: він був душею всього національного та культурного життя Галичини”⁵.

Виходець із старовинної родини галицьких бояр, графів Шептицьких, яка дала Українській Церкві кількох ігуменів, Львівських і Перемиських єпископів та двох Київських митрополитів, Роман отримав блискучу освіту в елітних гімназіях і університетах й, відмовившись від перспективної військової кар'єри, 1888 р. з особистого благословення Папи Лева XIII став ченцем Василіянського Чину Добромільського монастиря. 1892 р. отримав священицький сан як о. Андрей, а вже 1896 р. молодий доктор прав а і магістр новиків призначений ігуменом львівського монастиря св. Онуфрія, де розгорнув широку місіюну діяльність. Наступного року його обрано секретарем протоігумена Галицької провінції Василіянського Чину і разом з о. П. Філясом засновує перший у краї релігійний місячник “Місіонар”, якого справедливо нарекли Апостолом українського народу.

Поява часопису стала помітною подією у церковно-релігійному житті прикарпатських теренів. Блискавичне розповсюдження 20-тисячного накладу, який за висловом П. Філяса “розбігся по ваших селах, як та іскра по сухому листю”, засвідчило успіх нового інтелектуального часопису. Його також високо оцінив митрополит С. Сембратович у Листі до духовенства: “На днях появилось у Львові письмо під заголовком “Місіонар”. Багатий зміст того письма, дух і бесіда його заслуговують на повне визначення, а тому що ціна його незвичайно доступна (2 крейцери – авт.), то надається воно якнайліпше до читання і поучення як молоді шкільної, так і старших і повинно знаходитися в кожному домі, тим більше в кожній читальні”⁶. А втім, засновники часопису не обмежувалися релігійною тематикою, регулярно торкалися морально-сімейних та інших аспектів світського життя. Історик Церкви Іван-Павло Химка слушно визначив часопис як “нове народне періодичне видання для селянства... Його “місіонерська” діяльність була спрямована на номінально греко-католицьке, але водночас небезпечно зрадикализоване селянство”⁷. “Місіонарем” постійно опікувався митрополит Андрей Шептицький, допомагав редакції матеріально, друкував на його сторінках Пастирські Листи.

У серпні 1899 р. 34-літнього Андрея Шептицького призначено єпископом Станіславівської єпархії, яка була досить великою: нараховувала 336 парафій і 8 монастирів, близько мільйона вірних. Свою діяльність він розпочав з відвідувань парафій, у ході яких детально знайомився із життям селянства, вчив і сповідав, допомагав бідним, чим завоював любов і повагу вірних. Його перший пастирський лист до духовенства і віруючих торкався актуальних проблем всього українського кліру і народу – закликав жити по християнських законах справедливості, єднатися, дбати про народну освіту, виховувати у молоді почуття обов’язку перед суспільством, самостійності, чесної праці. Звертаючись до інтелігенції, єпископ називав її природним просвітителем народу. Наголошував, що “жадає рішучо в цілм народі християнського патріотизму... Покликується на патріотизм духовенства, яке любить свій народ не словами, а працею і самопожертвою, жадаючи менше слів, а більше діла – праці для добра

народу”⁸. У наступному пастирському листі до духовенства єпископ виклав своє національно-релігійне кредо: “Я з діда-прадіда русин. Церкву нашу і святий наш обряд я цілим серцем полюбив і справі Божій я посвятив ціле своє життя”⁹.

Усвідомлюючи нові реалії суспільно-політичного життя на зламі століть, єпископ Андрей Шептицький вже тоді виявив риси передбачливого політика, який об’єктивно оцінював ситуацію, накреслив нову програму діяльності Церкви. Відверто відзначаючи, що на рубежі століть духовенство втратило провідну роль у суспільно-політичному поступі, він писав: “Ще донедавна священицтво мало в нашім суспільстві перший рішайучий голос. Увесь народ повинувася йому, тому голосові майже без винятку і без спротиву. Сьогодні часи змінилися. Через розвиток політичного життя, розбудження і ріст літератури дійшло до того, що священики вже не в однім ділі уступають перше місце світській інтелігенції, що народ уже не раз виводить з-під проводу Церкви. Часи, коли українську інтелігенцію представляли лише священики, минулися безповоротно і без жалю для нас. Ми тішимося, що можемо ту працю, яка до нас безпосередньо не належить, зложити у відповідальні руки, але мимо того ми не перестаємо нашим невід’ємним правом домагатися і в руках держати провід в річах найважливіших у суспільному житті: віра і мораль”¹⁰.

Активізація українського, польського і єврейського політичного життя на початку ХХ ст. викликали у галицьких ієрархів неоднозначну реакцію. Десь до 90-х років ХІХ ст. греко-католицьке духовенство не лише підтримувало, а й очолювало національний рух. Однак радикалізація національного руху і зростання антиклерикалізму у середовищі соціал-демократії, частини молоді інтелігенції спричинили інерцію певної частини духовенства до національного руху. Зокрема, новий Станіславівський єпископ Григорій Хомишин та його прихильники вважали, що Церква повинна відмежуватися від визвольного руху. Будучи вже митрополитом, Андрей Шептицький виступив проти такої, на його погляд хибної, позиції; у новій політичній ситуації початку ХХ ст. Церква мала залишитися незалежною від національного руху, підтримуючи його лише при умові дотримання християнських засад моралі. У національній справі, під-

креслював А. Шептицький, ніхто не має права діяти поза християнською етикою, оскільки зло не тільки не служить “чистій і священій справі народу, а й прямо шкодить їй”¹¹. Саме тому у Пастирському посланні митрополита і єпископів до народу з приводу вбивства львівським студентом Мирославом Січинським 1908 р. галицького намісника польського графа Анжея Потоцького цей терористичний акт рішуче засуджувався. “Служба народови, служба вітчизні, се служба свята, – писав митрополит, – треба мати руки чисті, не закривавлені... Лише усиленою і витривалою працею можна прислужити своєму народови... Над правдиво-великими ділами треба посвячення не одної хвили, а цілого життя”¹².

Андрей Шептицький обняв митрополичий престол на урочистій відправі 17 січня 1901 р. у львівській церкві св. Юра. З його приходом, відзначають усі без винятку історики, розпочалася нова доба в історії Греко-Католицької Церкви. У той час вона мала 1854 парафії і 2934 тис. вірних¹³. Греко-католицьке священицтво продовжувало відігравати надзвичайно важливу роль у суспільному житті, особливо у сільській місцевості, де проживало дві третини українців краю. Цілком закономірно, що митрополит А. Шептицький приділяв велику увагу проблемам духовенства. Він вбачав однією з причин занепаду церковного життя на зламі століть у низький рівень освіти парохів, отже, насамперед прагнув “сформувати фігуру новітнього українського священика..., виховання українського кліру, спроможного сповнити велику місію Української Церкви”¹⁴. З цією метою він розбудовує духовні семінарії: 1901 р. реорганізував Львівську семінарію, студенти якої слухали лекції у Львівському університеті до заснування митрополитом 1928 р. Богословської академії; 1906 р. утворив Перемиську, а наступного року – Станіславівську духовні семінарії. На його особисті кошти за кордоном навчалися молоді богослови.

Великою школою для галицького священицтва були його майже півтори сотні Пастирських листів, які виходили кілька разів на рік і торкалися не лише проблем богословії, літургії та обряду, але й громадсько-політичного життя. Серед них були окремі послання до священиків, світської інтелігенції, молоді,

емігрантів, які відбули на чужину, а також Гуцулів-буковинців, українців діаспори та інші. Глибоким змістом наповнені пастирські листи щодо становища Церкви Східного обряду, проблем соціальних і молодіжного виховання, єдність у церковному та суспільному житті народу, виборчих реформ, політичних убивств, небезпеки москвофільства, обов’язків вірних на випадок війни і агресії з боку Росії, шкідливості соціалізму тощо.

Чимало робилося для організаційної розбудови Церкви. Зауважимо, що окрім галицьких Львівської, Перемиської та Станіславівської єпархії канонічні повноваження митрополита А. Шептицького Папою Пієм X 1908 р. були поширені на греко-католицькі єпархії Великої України, Білорусії і Росії. Тобто він отримав патріаршу владу з правом призначати єпископів на великих просторах Сходу. Глава Української Церкви чимало зусиль докладав унійній акції в Україні і Росії, вважав духовним завданням на засадах Берестейської Унії здійснити церковну злуку. Піднесення галицького митрополита Апостольською Столицею до стану патріарха, відтак Львова як твердині Київського католицького православ’я суттєво зміцнило Церкву й послабило позиції польського латинізму в Галичині. Відтак не зменшувалася її роль у національно-культурному поступі.

“Однією з найдраматичніших сторінок суспільно-політичного життя Галичини в останні десятиріччя існування Австро-Угорської монархії, – відзначив львівський історик Володимир Качмар, – була боротьба за українську школу, чи не найважливішим виявом якої стали змагання за український університет у Львові”¹⁵. У вирішенні цих пекучих давніх проблем галицьке духовенство на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким зробило вагомий внесок, особливо у розвитку народних шкіл. Якщо 1900 р. у Галичині нараховувалося 1932 українських шкіл, то напередодні світової війни їх стало близько 3000. Духовенство тісно співпрацювало з “Рідною Школою”, Руським Педагогічним Товариством. Хоча українську школу продовжували дискримінувати, перш за все поляки, її поступове піднесення було очевидним. За активної участі Церкви досягнуто значних успіхів з

розвитку культури, насамперед, на селі. З 1900 по 1914 р. у Галичині відкрито 2000 нових читалень, 430 будинків “Просвіти” та Народних Домів. Всього ж у краї функціонувало 2664 бібліотеки та 2944 читальні, очолювані здебільшого священиками. Для масової освіти українські видавництва видрукували 1,5 млн. книг¹⁶. Греко-Католицька Церква підтримувала широкомасштабні суспільні акції у справі заснування українського університету. Як митрополит, посол Галицького сейму і австрійської Палати Панів Андрей Шептицький виступив з доповіддю щодо цієї проблеми 28 червня 1910 р. у парламенті. Він наголосив нагальну національно-культурну потребу вищої школи для українського народу, гостру потребу національних кадрів священиків, учителів, лікарів, юристів¹⁷. Незважаючи на перешкоди польського проводу, 1913 р. нарешті вдалося домогтися цісарського декрету про відкриття університету, але цьому зашкодила світова війна.

Слід згадати про поступ національної культури та мистецтва, до яких спричинилися Церква і особисто митрополит. Відомий галицький політик Лонгин Цегельський писав: “Коли ж поглянемо, хто за останні 35 років створив або фінансує найбільше українізуючих установ у Львові, то побачимо, що це Митрополит Шептицький. Згадаймо ... Національний Музей, Народна Лічниця, Порадня Матерів, Сиротинець, Дяківська Бурса, Духовна Академія, Жіноча Гімназія Сестер Василіанок, Бурса Рідної Школи, Малярська Студія, Школа ім. Грінченка, Школа ім. князя Льва, Читальня на Личакові та це далеко не все”. До цього списку автор додає побудовані, або утримувані митрополитом 4 церкви, 4 школи, 2 монастирі, 4 бурси, 2 шпиталі, 2 наукові установи¹⁸.

Митрополит А.Шептицький дбав про збереження та примноження культурно-мистецької спадщини краю, розвиток музейництва, книгодрукування, народного церковного будівництва. Церковний музей (з 1911 р. – Національний музей), заснований 1905 р. митрополитом Андреем Шептицьким, спершу розміщався в підсобних приміщеннях Собору св. Юра, а з 1911 р. у репрезентативному палаці (нині Драгоманова, 42), що був закуплений його фундатором. Тоді ж митрополит призначив на потреби свого дітища, що містив унікальну колекцію прикарпатських

ікон (зокрема, роботи Івана Рутковича і Йови Кондзелевича), річне фінансове забезпечення до 1921 р. у сумі 18000 корон (3600 доларів). Навколо музею згуртувалися любителі мистецтва, відомі діячі науки і культури – Іван Франко, Іван Труш, Олекса Новаківський, Філарет Колеса, Ярослав Пастернак, Михайло Драган, Іван Огієнко, Іван Левинський. Археолог Я.Пастернак під патронатом митрополита провів археологічні розкопки княжого Галича, а всі знайдені пам’ятки, зокрема золотий і срібні скарби XI – XII ст., передав у власність Національного музею¹⁹. Національний музей ім. Митрополита А. Шептицького, став поважним культурно-мистецьким закладом європейського масштабу. До 1939 р. він мав 80 тис. експонатів, унікальну бібліотеку (30 тис. томів стародруків книг і альбомів), організував 70 виставок, видав 16 томів наукових записок²⁰.

“Товариство для розвою руської штуки” (засноване в 1898 р. за участю І.Труша, М.Грушевського) започаткувало громадське обговорення проектів церков, іконостасів, металевих хрестів. Власне у той час архітектор Є.Нагірний побудував десятки ошатних церков, поєднавши традиції кам’яного будівництва Русі і Візантії. Відроджувалися й традиції гуцульської народної архітектури. Українізація церковного мистецтва торкнулася інтер’єрного середовища, бо до XX ст. церковні розписи (орнаментика, фігурні зображення) перебували під впливом західної традиції. Відновлено створення керамічних ікон у Львові, Коломиї, Косові²¹.

У результаті потуг митрополита і галицької ієрархії Греко-Католицька Церква напередодні Першої світової війни стала національно-духовною твердиною українства краю. Розглянемо її організаційний стан у червні 1914 р.²²:

Єпархії	деканати	парафії	церкви	священники	віруючі
Львівська	53	754	1308	886	1 335 977
Перемиська	41	629	1320	826	1 252 492
Станіславівська	21	433	596	838	1 022 000
Всього	115	1816	3224	2250	3 610 469

У стані піднесення було монаше життя. Чільне місце у ньому займав Чин св. Василя Великого, яким митрополит А. Шеп-

тицький постійно піклувався. Перед вибухом Першої світової війни він мав 16 монастирів у краї та дві заокеанські місії, нараховував двох ієрархів, 85 єромонахів, 77 братів, 47 студентів, отже всього 211 ченців і 23 новики²³. З метою посилити місійну працю в краї й поліпшити теоретичний рівень підготовки священництва, митрополит 1903 р. відродив давній Чин Студитів й особисто розробив новий монаший статут. Чин очолив брат митрополита Климентій Шептицький. Крім того, 1913 р. глава Церкви запросив до місійної праці в Галичині отців бельгійського ордену Редemptористів, які прийняли східний обряд. Обидва монаші згромадження діяли головно у Львівській архієпархії і значно поступалися Васи́ліянам як чисельністю, так і масштабами своєї діяльності.

Підсумовуючи здобутки національного відродження й загалом національно-політичного життя означений період слід відзначити, що вони були тісно пов'язані з діяльністю Греко-Католицької Церкви, яка до 80–90-х років XIX ст. очолювала цей процес, а від початку XX ст. брала у ньому дієву участь. Своїми ініціативами і впливом Церква зумовила значний поступ українства у сферах суспільно-політичного, господарсько-економічного та культурно-освітнього життя. Вона стала духовним оплотом народу у випробуваннях Першої світової війни та національно-визвольних змаганнях 1914–1923 рр.

¹ Верига Василь. Вказана праця. – С. 203.

² Історія споживчої кооперації України. – Львів, 1996. – С.103-109.

³ Грицак Ярослав. Вказана праця. – С. 207.

⁴ Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. – С. 434.

⁵ Там само.

⁶ Місіонер. – 1897. – Ч. 5. – С. 7.

⁷ Химка Іван-Павло. Греко-Католицька Церква і національне відродження в Галичині 1772–1918 // Ковчег. – Львів, 1993. – Ч. 3. – С. 89.

⁸ Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 107–108.

⁹ Там само. – С. 109.

¹⁰ Там само. – С.110-112.

¹¹ Филипович Людмила. Митрополит Андрей (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної Церкви // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Со́тий рік". – Львів, 1993. – С. 189.

¹² Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Т. II. Кн. I. – Львів; Місіонер, 1998. – С. 424.

¹³ Химка Іван-Павло. Греко-католицька Церква в Галичині в 1772–1918 роках // Третій міжнародний конгрес українців. історія. Ч. I. – Харків, 1996. – С. 216.

¹⁴ Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 111.

¹⁵ Качмар Володимир. За український університет у Львові. – Львів: ЛДУ, 1999. – С. 7.

¹⁶ І. Герасимович. О. Терлецький. освіта і шкільництво // енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т. 3. – Київ, 1995; Florentyna Rzemieniuk. Unici Polscy 1596–1946. – Siedlce, 1998. – S. 139.

¹⁷ Промова митрополита гр. А. Шептицького в парламенті вельмож 28 червня 1910 р. // Руслан. – 1910. – Ч. 134.

¹⁸ Цегельський Лонгин. Митрополит Андрей Шептицький. – Львів; Місіонер, 1995. – С. 46–47.

¹⁹ Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 1 (6). – С. 5-10, 43.

²⁰ Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865–1944). 2-ге видання. За ред. Заборовського Я. Ю. – Львів; Івано-Франківськ, 1995. – С. 21.

²¹ Нога О. Проект пам'ятника Івану Левинському. – Львів, 1997. – С. 278-298; Черкес Б., Грицюк Л. Архітект Євген Нагірний // Дзвін. – 1991. – № 4. – С. 150-155.

²² Florentyna Rzemienink. Unici... – S. 149.

²³ Ваврик М. Вказана праця. – С. 65.

У ВИРІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1914-1923 РР.

Перша світова війна, що почалася 1 серпня 1914 р., стала переломним етапом у формуванні самостійницько-соборних ідей, на засадах яких розгортався український визвольний рух, як в Австро-Угорській, так і в Російській імперії. Ідеї державної незалежності та соборності глибоко проникали у національну свідомість українців, ставали програмою дій їх політичних організацій.

Історично склалося так, що українські землі опинилися між двома могутніми ворожими силами, а їх населення було втягнуте у вир війни за чужі державно-політичні інтереси. У цій складній геополітичній ситуації скоріше зорієнтувалися галицькі українці, які намагалися використати міждержавні протиріччя для досягнення загальнонаціональних устремлінь. Вже 1 серпня у Львові створено Головну Українську Раду – політичний провід галичан, який звернувся до українців з маніфестом. “Надходить важка історична хвиля. Важиться доля держав і народів. Буря війни суне на Європу і ніщо її не спинить... Ненаситність царської імперії загрожує нашому національному життю. Історичний ворог України не може дивитись, що не вся Україна в його руках. Перемога Росії мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в якому стогне 30 мільйонів українського народу в російській імперії. І тому дорога наша ясна, – наголошувалось у маніфесті. – Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... Нехай наша суспільність віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!”¹

Для здійснення державно-політичних намірів Рада утворила Українську Бойову Управу, яка за дозволом Відня почала формування українського війська. У відозві до галичан про вступ до Легіону Українських Січових Стрільців викладено політичне завдання країн у війні: “Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвали всю Україну, з Києвом, Полтавою, Харковом,

Донщиною, Кубанщиною, та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну українську державу з столицею в стародавньому Києві, де було б українське правительство і український парламент, вибраний всім нашим народом”². Заклик знайшов широкий відгук – близько 28 тисяч патріотів виявили бажання вступити до українського легіону. У ті ж дні емігранти з Наддніпрянщини заснували у Львові позапартійний Союз Визволення України, який проголосив програму боротьби за самостійну українську державу, пов’язували її реалізацію з воєнною поразкою Росії. (Як відомо, поразку царату у війні підтримував і лідер російської соціал-демократії В. Ульянов-Ленін).

Греко-Католицька Церква, яка підтримувала національно-політичні сили, з початком війни цілком поділяла концепцію перспективи утворення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України. У спеціальному меморандумі до австрійського уряду “Про майбутній військовий правовий і церковний устрій російської України в очікуванні зайняття її австрійськими військами” від 15 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький накреслив план вирішення української проблеми після вступу австрійських військ на землі підросійської України. Він вважав необхідним “відірвання цих територій можливо найповніше від Росії і надання їм характеру національної території, відповідно до її мешканців, незалежної від Росії... Потрібно буде використати всі традиції України, що їх Росія придушила”. Митрополит передбачав відірвати українську Церкву від російського церковного проводу, з-під влади Петербурзького Синоду, “залишаючи народів все, що могло б бути дороге йому під оглядом обряду і звичаїв, підносячи рівень клиру, звільняючи його від тяжкого ярма синоду”. Військову організацію А.Шептицький рекомендував “побудувати на традиціях запорозьких козаків, бо ці традиції ще живі на Україні і мають чисто національний характер... Козак є в народі синонімом українського героя”. Пропонувалося також відродити інституцію гетьмана, запровадивши австрійські закони (із врахуванням пропорцій), що залучало б Україну в правовий європейський простір. Зважаючи на вікові традиції Української Православної Церкви, митрополит зау-

важив: “Православіє Церкви не було знищене. Воно мусить бути задержане в усій його повноті. Було б тільки потрібним очистити його в радикальний спосіб від московських впливів”⁴³. План реорганізації Української православної Церкви не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької Церков, а ставив її у ранг самоправних, автокефальних. Таким чином, основою розбудови Української держави А. Шептицький вважав національну армію, європейську правову базу і рідну національну Церкву. На жаль, цей державотворчий план наддніпрянські соціалісти проігнорували. Відзначимо, що цей меморіал був віднайдений російською поліцією і представлений міністром внутрішніх справ Штюрмергом 27 липня 1916 р. царю Миколі Другому, який власною рукою на ньому зазначив: “Какой мерзавец!”⁴⁴ 21 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся до кліру й вірних з Пастирським листом, у якому відзначив: мета Росії у цій війні – захопити Галичину й задушити український національний рух. У цій ситуації він закликав вірних стати в обороні держави і висловив надію на те, що в результаті війни українці отримають крашу долю⁵.

Лояльна до Відня Греко-Католицька Церква та її провід опинилися у ті дні в складному становищі через масові репресії польсько-австрійських властей проти українського населення краю. Під приводом боротьби з москвофілами десятки тисяч українців депортовано у концентраційні табори Талергоф, Гмінд, Терезієндштадт, Естергом. Залучене до акцій угорське військо страчувало невинних без суду й слідства.

Не без участі москвофілів репресовано українських патріотів – учителів, студентів представників духовенства. Зокрема, арештовано і вивезено в Талергоф духовника Львівської духовної семінарії о. І.Дольницького, професора богослов'я Перемиської духовної семінарії о. М.Людкевича (помер від виснаження), священників С. Кмицикевича, Р. Кокотайла, М.Матковського, Г. Гнатишака, Ю. Гумецького. Загалом тоді у Талергоф запропорили майже 6 тис. українців, 1767 з них померли. Повністю зруйновано Скнулівську лавру студитів у Львові⁶.

З перших днів війни на прикарпатських теренах розгорілася широкомасштабна Галицька битва. Російські війська Південно-

Західного фронту, завдавши відчутної поразки цісарським частинам, 3 вересня зайняли Львів, невдовзі вийшли на Сян та оточили фортецю Перемишль, відтак окупували майже все Прикарпаття. Верховний головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович у маніфесті до населення Галичини наголосив, що нарешті “російський народ об'єднався”, і цим “завершено справу Івана Калити”. Призначений генерал-губернатором краю граф О.Бобринський відразу ж заявив: “Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядок”⁷.

Нова окупаційна влада розгорнула широкий наступ на громадське життя. Генерал-губернатор видав указ “про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і курсів, за винятком учбових майстерень”. Тож були закриті українські товариства, видавництва, газети, школи. Козацький загін одразу ж спалив бібліотеку “Просвіти”, заборонено розповсюдження Шевченкового “Кобзаря” і загалом української книжки. “У всіх ворогів українства, – слушно зауважував М. Грушевський, – з'явилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство в самім джерелі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні російській. “Кінець українству”, – таке було гасло російської адміністрації”⁸.

Російська окупаційна влада прагнула ліквідувати й Греко-Католицьку Церкву і повернути її вірних до структур російського православ'я. Уніатів вважали духовною опорою українського сепаратизму. “У мазепинському русі, – зазначалося в одній із службових інструкцій, – за останнє десятиліття головну роль відігравало молодше уніатське духовенство... Великими ревнителями та пропагандистами мазепинства між галицьким селянством були уніатські ченці-василіяни. Вони ширили мазепинство не тільки живим словом на проповідях, але й печатним”⁹. У програмі діяльності російської адміністрації в галузі церковної політики, яку підготувало петербурзьке “Галицько-руське благодійне товариство”, викладалися конкретні пропозиції, напри-

лад, про те, щоб уніатські храми у місцевостях, де більшість зголоситься на православ'я – передати православним; ордени єзуїтів і василіян – ліквідувати, а митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина взагалі усунути від церкви¹⁰. Для реалізації планів щодо навернення греко-католиків на православ'я до Львова в російському обозі прибуло 200 православних священників на чолі з уродженцем Тульщини архієпископом Волинським, Євлогієм (Георгієвським) – запеклим ворогом українства ще під час праці в Державній Думі (1907 – 1912). Вже 12 вересня у доповідній записці генерал-губернатору “Про православну церкву в Галичині” він пропонував сприяти місіонерам схилити народ до православ'я, а також передати відкритій ним єпископській православній кафедрі собор св. Юра і ряд уніатських храмів, закрити василіянські монастирі й конфіскувати їх майно, а в селах, що перейдуть на православ'я, негайно відкривати народні школи та ін¹¹. В особі графа Бобринського, який заявляв, що не потерпить “ніяких явних, чи скритих виступів проти православ'я” і визнавав лише Римо-Католицьку та Православну Церкви, єпископ Євлогій знайшов надійного союзника.

Але на шляху денационалізації Церкви став митрополит Андрей Шептицький, який намагався звести нанівець наміри російських експансіоністів.

6 вересня 1914 р. в Успенській церкві митрополит виголосив проповідь, у якій виклав трагедію війни, закликавши львів'ян боронити віру перед наступом московщини. “Довкола нас страшенне знищення, – говорив А.Шептицький. – Цілі села зруйновані, деякі щезли з лиця землі. Хати попалені, майно знищене, тисячі родин – зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку: родичі не знають, де ділися діти. Нарід у розпуці покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами... Вони (росіяни – *авт.*) принесли нам свою релігійність і побожність..., вони спирають своє православ'я на державній силі; ми черпаємо ту силу в єдності з Святою Католицькою Церквою..., бо вона є джерелом всяких ласк, – її держіться, хоч би ви мали для неї багато посвятити, а навіть власне життя... Будьте вірні своїм ідеям”¹². Через цей відвертий антиросійський виступ арештували митрополита 19 вересня й вивезли до Росії. По дорозі, у Києві,

він встиг висвятити отців Й.Боцяна і Д.Яремка, які мали продовжувати діяльність у Галичині. Інтернований у Спасо-Євфимівському монастирі Суздаля Андрей Шептицький перебував до лютневої революції 1917 р. Невдовзі після депортації митрополита були арештовані і вивезені єпископи Й.Боцян і Д.Яремко (помер 1916 р.), проректор Станіславівської духовної семінарії Є.Ломницький (помер на заслання 1915 р.) та 34 парохі. Незважаючи на активну протидію уніатству, нав'язати греко-католикам православ'я єпископу Євлогію та прибулому з Харкова єпископу Антонію не вдавалось. Тож у листі до Москви Євлогій розчаровано писав: “Сподіватися переходу з Унії всього руського народу немає підстав, Унія залишиться”¹³. А втім, протягом десяти місяців російської окупації з 1784 греко-католицьких парафій повністю або частково перейшли на православ'я лише 81, тобто чотири відсотки¹⁴.

Війна завдала значних втрат Галицькій провінції Чину св.Василія Великого. 35 його ченців і 27 клириків мобілізовано до цісарського війська. Напередодні російської окупації Протоігумен провінції Платон Філяс евакуював більшість монахів на захід, до Хорватії, Моравії і Австрії. Відтак Апостольський Престол призначив його Апостольським Адміністратором для українців-католиків, які у зв'язку з воєнними діями опинилися за межами батьківщини. Під час візиту до Папи Бенедикта XV о. П.Філяс доповів про важкі воєнні випробування галицьких українців, й зокрема Василянського Чину. Папа висловив щире співчуття і розуміння проблем, сприяв вирішенню низки невідкладних питань¹⁵. Отже протоігумену вдалося розмістити галицьких василіян у хорватських монастирях, визволити священників із австрійських концтаборів Талергофа, Гмінду і Домб'є, зібрати 75 розпорошених студентів духовних семінарій і заснувати для них у моравському Кромєрижі василіянську духовну семінарію на чолі з ректором отцем Йосафатом Коциловським, відновити у Загребі видання “Місіонаря”.

У перші ж дні війни протоігумен зібрав 62 ченців і розмістив їх у гірському кутку львівського Розточчя – Крехівському мона-

стирі. Але наприкінці 1914 р. там залишилось лише семеро монахів, більшість мобілізували до царської армії, дехто подався на Захід, кількох депортували росіяни¹⁶. Як виявилось, у Росії добре знали просвітницьку діяльність Василянського видавництва у Жовкві. Тому на початку жовтня петербурзькі чиновники провели ревізію закритого видавництва на предмет вилучення шкідливих видань. Якщо церковно-релігійне життя на окупованих теренах зусиллями патріотично настроєних греко-католицьких священиків додало перешкоди і продовжувалося, то монаше затихало.

Готуючись до візиту Миколи II, у Перемишлі та навколишніх селах проводилися жорстокі санаційні акції проти “мазепинців”. Не витримавши наруги російських офіцерів, які вимагали переходу на православний обряд і навіть опечатали частину єпископської палати, 15 квітня 1915 р. помер Перемиський єпископ Константин Чехович. Саме тоді, нібито для збереження старовинних пам’яток на випадок знищення міста, член-кореспондент Російської Академії Наук Е.Шруміло вивіз до Петрограду перемиську єпископську митру-корону Данила Галицького і прапор перемиського “Сокола”.

Руйнування українських культурно-освітніх інституцій, переслідування католиків східного обряду й насильницьке навернення їх на православ’я, а також репресивно-депортаційні акції (тільки через київські тюрми вивезено до Сибіру 12 тис. осіб), викликали протест християнської громадськості. Головна Українська Рада, Українська парламентська репрезентація, Союз Визволення України інформували європейське суспільство про насильницькі дії російської окупаційної влади, грубе порушення міжнародного права. “Увійшовши з огнем і мечем, з насильством і рабунком у Галичину, – писав орган СВУ у статті “Проти московського насильства”, – взялися російські наїзники до своєї споконвічної роботи – нищення всього українського”¹⁷. У спільній заяві провідників українських організацій зазначалося: “Ця постава Росії супроти нашої нації, ця її поспішна акція нищення... най буде для цивілізованого світу і для історії новим доказом, як ця держава обходиться з найсвятішими правами, нехай буде характеристикою етичних основ цієї держави”¹⁸. Окупа-

ційну політику Росії в Галичині засуджували навіть відомі російські державні й церковні діячі. “Ми відтрутили від себе рідний нам український нарід, – заявляв лідер партії кадетів, депутат Державної Думи П.Мілюков, – і затьмарили ясне лице великої визвольної війни”. Вимагаючи визволення митрополита Шептицького і галицького духовенства краснопольський єпископ Никон писав: “Ми знеславили Росію перед світом”¹⁹. На захист митрополита виступили депутат Державної Думи О.Керенський і письменник В.Короленко. До речі, саме міністр юстиції О.Керенський у березні 1917 р. нарешті звільнив А.Шептицького. В результаті Горлицької наступальної операції австро-німецьких військ у травні-червні 1915 р. російське військо залишило Перемишль, Львів і майже всю Галичину. 23 червня новостворений Комітет Українців у Львові проголосив: “Засяло знову сонце свободи. В отсей день вертає до українців не лише втрачена свобода віри і мови батьків, але росте й леліяна в тих тяжких часах на дні надія, що мимо вікового, а ще перед хвилею над нами шаліючого московського гніту, Україна не вмере, не згине!”²⁰ Одразу ж відновлювали діяльність українські інституції, насамперед громадсько-політичні організації, видавництва, кооперативи, науково-освітні заклади. Зміцнювалися їх зв’язки із Легіоном Українських Січових Стрільців, який неодноразово відзначався у бойових діях у Карпатах, особливо на схилах Маківки, та на Тернопільщині влітку й восени 1915 р. У Львові засновано Збірну станицю УСС та поруч із Святоюрським собором шпиталь для січовиків, в якому восени 1915 і взимку 1916 рр. лікувався також Іван Франко.

Поступово ліквідовувала руїну і духовні болі Греко-Католицька Церква, якою управляв після депортації А.Шептицького станіславівський єпископ Григорій Хомишин. Найголовнішою проблемою був величезний брак священиків. За підрахунками польського історика уніатської Церкви Ф. Ржеменюка, під час російської окупації Галичини із 2483-х греко-католицьких священиків 350 були інтерновані австрійськими властями, 350 перед вступом росіян відступили на Захід, 61 виїхали до Росії, 120 перейшли до православ’я, або співпрацювали з його структурами. Тож залишилося 1572 діючих священиків і взагалі кліру²¹.

Слід відзначити, що кілька десятків священників в якості капеланів входили до складу фронтових українських полків і Легіону Українських Січових Стрільців. Певною мірою кількість богословів збільшувалась за рахунок повернення священників із Заходу. Василяни відкрили у Крехові та Лаврові студії філософії й богослов'я, невдовзі відновила діяльність і Львівська духовна семінарія.

“У національно-визвольній боротьбі на початку ХХ ст. у Східній Галичині, – слушно зауважив львівський історик О.Красівський, греко-католицьке духовенство стало провідним носієм ідей української державності, союзником народу у боротьбі за національні права”²². Як вже зазначалося, новітню добу визвольних змагань започаткував Легіон Українських Січових Стрільців. У часи Першої світової війни 1914-1918 рр. він перетворився у повнокровну національну військову формацію з власною символікою й відзнаками, де панувала українська мова у військовій термінології і спілкуванні. У складних фронтових умовах не припинялася цілеспрямована ідейно-політична, культурно-освітня виховна робота. Вагомий внесок у формування національно-патріотичних почуттів і високого морально-бойового духу стрільців і старшин робила Греко-Католицька Церква. З перших днів заснування Легіон став об'єктом її духовної опіки. У стрілецьких лавах діяли польові духовники отці А.Пшепенський, М.Іжак, Ю.Фацієвич, у лічниці – отець П.Боднар. 27-28 жовтня 1917 р. запільні частини Легіону УСС – Кіш і Вишкіл у Розвадові, що на Львівщині – відвідав митрополит Андрей Шептицький, який урочисто освятив прапор Українських Січових Стрільців, з вишитими на ньому гербами Києва і Галичини. Діяльністю, скерованою на консолідацію національно-державницьких сил українства, Церква охоплювала сотні тисяч вояків австрійської армії, які перебували на фронтах від Карпат і подільських степів до Альп і берегів Адріатики. Їх здійснювали греко-католицькі священники – капелани більш як 30 українських стрілецьких, кінних, гарматних полків²³.

Лише 1915 р. ними на фронті створено 226 польових каплиць. Широкою популярністю серед вояків користувався релігійний часопис “Місіонар”, який публікував послання ієрархів Церкви,

статті духовно-інтелектуального змісту, а також світові та теренові повідомлення, зокрема, про визволення заходами Папи Бенедикта XV з російської неволі всіх військовополонених-інвалідів, заснування у Львові дитячого притулку “Український Сирітський Захист”. У зв'язку з розпадом Російської імперії і утворенням незалежної української держави, “Місіонар” надрукував спільний Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького, єпископів Григорія Хомишина і Йосафата Коциловського до вірних, у якому відзначалося, започаткування цими подіями нової історичної епохи, якій потрібна консолідація та єдність українського народу²⁴. Варто відзначити у цьому аспекті редакційну статтю “Місіонаря” – відгук на переговори у Брест-Литовську “Берестейський мир і Берестейська унія”. У ній звертається увага на символічну подібність історичних подій у долі українського народу. Часопис наголошував, що Берестейський мир зламав кайдани, якими російський цар утримував у неволі наш народ, визнав самостійність України і проголосив свободу українським землям так само, як свого часу Берестейська унія зламала кайдани східної релігії й визнала самостійність Української Церкви у злуці з католицькою²⁵.

Як уже зазначалося, визволення Андрея Шептицького із заслання у березні 1917 р. стало могутнім імпульсом для національно-організаційного зміцнення Церкви. Вже в перші дні на волі він прибув до Петрограду, зустрівся з О.Керенським, П. Мілюковим, а також членами Української Національної Ради для з'ясування політичної та церковно-релігійної ситуації після падіння царату. А на прийомі у голови Тимчасового уряду Ю. Львова добився офіційного визнання Греко-Католицької Церкви та зрівняння її в правах з католицькою в Росії. Наприкінці квітня у Києві провів переговори з діячами Центральної Ради М.Грушевським і С.Русовою щодо проблем Церкви і національно-державних перспектив.

Коли ж, бажаючи відслужити панахиду за Івана Франка у Софіївському соборі, А.Шептицький звернувся за дозволом до православного єпископату, то отримав відмову. Тоді відслужив панахиду у римо-католицькому костелі св. Олександра за участю

владики та греко-католицького духовенства. Візит галицького митрополита до української столиці (незважаючи на побоювання окремих діячів Центральної Ради) заманіфестував тверду національно-соборну орієнтацію Греко-Католицької Церкви, збереження нею української мови та східного обряду богослужіння, що певною мірою вплинуло на руйнування негативного стереотипу у частини наддніпрянців щодо унії та навіть появи ідеї обрання його патріархом єдиної Української Церкви. Візит митрополита актуалізував питання життєдіяльності Греко-Католицької церкви в УНР та її вкладу у визвольні змагання.

Зауважимо, що релігійно-церковна діяльність митрополита постійно спрямовувалася на поширення сфери впливу Греко-Католицької Церкви у Росії, де було сотні тисяч переселенців і військовополонених із Галичини. Саме через неї і пропонувалося здійснити об'єднання церков Заходу і Сходу. Ідеї екуменізму лягли в основу роботи проведеного ним у Петрограді наприкінці травня 1917 р. синоду Російської Греко-Католицької Церкви, на якому іменовано екзархом монаха-студита Леоніда Федорова. Тоді ж у Києві він заклав католицький Апостольський вікаріат для всієї України на чолі з о. Михайлом Цегельським.

Після невдалої спроби пробратися через фронти до Риму 10 вересня 1917 р. митрополит Андрей Шептицький повернувся до Львова, де його урочисто зустріли миряни. Перші Пастирські листи митрополита з нагоди розпаду Російської імперії й утворення Української Народної Республіки скеровувались на етнополітичну консолідацію українства. Вони орієнтували клір на самовіддану працю для відродження зруйнованих війною церковних структур, виховання у згорьованих людей почуття любові до рідної землі, свого народу і рідної мови, що скріплює народ у цілість²⁶.

Національно-державницька позиція А. Шептицького проявилася також у його підтримці Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р., за умовами якого українські етнічні землі Холмщини і Підляшшя відійшли до Української Народної Республіки. В промові у Відні в Палаті Послів у лютому 1918 р., відстоюючи право народів на державно-політичне самовизначення, А. Шеп-

тицький подякував австрійському урядові за розуміння українських прагнень й підтримав право на самовизначення Східної Галичини²⁷. Спільно з українськими послами він домагався ратифікації австрійським парламентом Брестського договору, відділення українських земель від польських і надання їм національно-культурної автономії. Коли ж Відень зігнорував вимоги українців, митрополит підтримав парламентську репрезентацію скликати у Львові представницьку Конституанту, що мала вирішити політичні перспективи українських земель поліетнічної імперії Габсбургів.

Восени 1918 р. могутні хвилі національно-визвольного руху розрушили Австро-Угорську імперію, і на її уламках утворилися незалежні Польща, Угорщина, Чехословаччина, Югославія. 18-19 жовтня у Львові відбулася Конституанта – представницьке зібрання близько 500 українських громадсько-політичних і релігійних діячів, яке обрало Українську Національну Раду й проголосило на українських етнічних землях Австро-Угорщини відродження незалежної Української держави. Велелюдне віче на майдані біля собору св. Юра 20 жовтня одностайно схвалило рішення щодо суверенітету українських земель²⁸. Греко-Католицька Церква, політичний курс якої завжди відповідав національно-політичним інтересам народу, рішуче підтримала державотворчі ухвали Конституанти. Її владики митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський, протоігумен Галицької провінції Василянського Чину П. Філяс і майже два десятки священників були обрані до Національної Ради й активно включилися у її законотворчий процес. Отже, греко-католицизм як теорія і практика національно-релігійного життя органічно влився в загальнонаціональний державно-соборний рух українства.

1 листопада 1918 р. під проводом Національної Ради і Військового Комітету у Галичині здійснено збройне повстання, і за кілька днів влада у краї перейшла в руки українців. “Український народе! Голосимо Тобі святу вість про Твоє визволення з віковичної неволі, – наголошувалося у першому зверненні Української Національної Ради. – Віднині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української держави”²⁹. Цілков-

закономірно, що греко-католицьке духовенство взяло активну участь у Листопадовій національно-демократичній революції та розбудові Західно-Української Народної Республіки, яка була уконституційована тимчасовим основним законом від 13 листопада 1918 р. “Як настав догідний час, по Першій світовій війні, 1918 р., українське католицьке духовенство в Галичині стануло щиро в ряди будівництва “своєї хати”, Української Держави, – згадував активний учасник тих подій отець Іван Лебедович. – Перші наради, перші кур’єри до сіл, перша підготовка до перебрання влади на місцях проходила в безліч випадках у священничих домах”³⁰. Без сумніву, тон державотворчій діяльності кліру на місцях завдали владики, насамперед А.Шептицький. Слід додати, що Папа Бенедикт XV пильно стежив за національно-демократичними революціями у Центрально-Східній Європі. Вже на початку листопада 1918 р. він розпорядився нунціо у Відні увійти “у приязні відносини з різними націями Австро-Угорської імперії, що тепер створили незалежні держави”. Папа підтвердив, що Апостольський Престіл поважає “законні зміни народів, політичні чи територіальні”³¹. Загалом державне будівництво у молодій республіці йшло швидкими темпами. 9 листопада сформовано уряд, у якому посаду державного секретаря віросповідання зайняв Олександр Барвінський. Згідно з Основним законом ЗУНР – низовими органами влади стали повітові комісари із складу повітових Національних Рад, у діяльності яких брали участь священники. “На цілому терені відродженої української Галицької держави, – підкреслював історик Церкви української діаспори Григорій Лужницький, – не було ні однієї повітової Української Національної Ради, в якій представник Української Католицької Церкви не займав би чільного місця”³².

Священники були серед безпосередніх організаторів перебрання влади на Золочівщині, Брідщині, Сколівщині, Самбірщині, а також містах і містечках – Долині, Рудках, Краківці, Збаражі, Зборові, Угневі. У першій декаді листопада 1918 р. вони увійшли до виконавчих і представницьких органів української адміністрації. Зокрема, священники очолювали повітові ради в Городенці (о. Іван Пісецький), Кам’янці-Струмиловій (о. Ми-

хайло Цегельський), Ліську (о. Василій Мисик), Печеніжині (о. Іван Майковський), Підгайцях (о. Іван Токар), Радехові (о. Степан Петрушевич), Стрию (о. Остап Нижанківський), Сяніку (о. Пантелеймон Шпилька), Тереховлі (о. Степан Мохнацький), Щирці і Збаражі (о. Володимир Могилянський). Зрештою була й досить питома вага духовенства у цих радах. Зокрема, у складі Косівської повітової ради із 25 членів було 4 священники, Радехівської – з 5 осіб 2 священники. Зауважимо й те, що кожен десятий член Національної Ради ЗУНР був також священником. Комісарами судових повітів Винники, Поморяни та міста Добромила також працювали священники. У повітах Бережани, Долина, Зборів, Жовква, Радехів, Турка священники очолювали Харчеві Управи³³.

Духовенство заангажовувалось і в партійно-політичну діяльність (більшість світської інтелігенції мобілізована до австрійського війська і УГА). Зокрема, немало священників поділяли державо-політичні позиції правлячої Української національно-демократичної партії, на з’їзді якої 28-29 березня 1919 р. у Станіславові серед 139 делегатів було 20 священників³⁴.

Державне будівництво ЗУНР проходило у важких умовах українсько-польської війни. З перших днів існування Української держави Польща розгорнула військові дії з метою приєднати “історичні землі” зі Львовом і нафтовим басейном. Після поразки у битві за столицю (1-22 листопада) молода Галицька армія вісім місяців утримувала більш як 300-кілометровий фронт від Сокаля до Турки в боях з переважаючими силами Польщі, яку активно підтримувала Антанта. Південні терени держави – Покуття окупувала Румунія. За весь період національно-визвольних змагань Греко-Католицька Церква відігравала важливу роль у становленні органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за незалежність і соборність.

Незважаючи на те, що після падіння Львова Андрея Шептицького конфінували у митрополичій палаті, (фактично, інтернували) він продовжував відстоювати інтереси ЗУНР і Церкви. За його дорученням Станіславівський єпископ Григорій Хомишин звернувся до мирян з Пастирським листом митрополита, у

якому розпорядився усім священикам згадувати в Святих Літургіях президента Національної Ради Євгена Петрушевича, Українську державу, її уряд і Галицьку армію³⁵. Митрополит відмовився підтримувати будь-які стосунки з окупаційною адміністрацією Львова, а невдовзі й архієпископом латинського обряду Ю.Більчевським через його шовінізм та підтримку мілітарних дій у краї. У листі-відповіді командувачу польськими військами на Галицькому фронті генералу Т.Розвадовському він засвідчив, що залишився українським патріотом, й далі захищає греко-католицьке духовенство, яке “з цього боку, як і з іншого боку лінії фронту, продовжує виконувати свої обов’язки”³⁶. Така відповідь далася йому нелегко: якраз восени 1918 р. його рідного брата генерала Станіслава Шептицького обрали начальником штабу Війська Польського, тобто він став одним із режисерів польської військової експансії на схід.

З перших днів утворення збройних формувань Галицької армії, до її бойових груп, куренів, Окружних військових команд добровільно прийшли або були запрошені командантами десятки священиків-патріотів, які стали польовими духовниками (капеланами). Інші добровільно обслуговували фронтові частини та установи запілля, насамперед шпиталі. Вони розгорнули активну працю у царині патріотичного виховання і піднесення морально-бойового стану старшин і стрільців. Польові духовники Галицької армії перейняли і примножили традиції капеланів Легіону Українських Січових Стрільців та українських полків доби світової війни. Зрештою, більшість з них мали фронтовий досвід. Близько 100 греко-католицьких священиків служили в Галицькій армії, більше 40 з них загинули на польському, більшовицькому та денікінському фронтах або у період епідемії тифу восени 1919 р.³⁷

“Полеві духовники Української Галицької Армії, – писав колишній Начальний духовник армії, згодом української дивізії “Галичина” отець Василь Лаба, – не тільки що виконували свою душпастирську службу, але теж впоювали боевого духа в стрілецьтво”³⁸. Зауважимо, що з усіх військових формацій доби визвольних змагань України 1914-1923 рр. інститут польових духовників упроваджено лише в Галицькій армії, яку сучасники вва-

жали найбільш боєздатною. Її особовий склад відзначався високими морально-бойовими якостями й дисципліною. До цього спричинила діяльність військового духовенства й християнська релігійність особового складу. В армії існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював Преподобник військового міністерства, недавній капелан Легіону УСС отець Микола Їжак. У складі штабів армії та корпусів створено референтури духівництва, яким підпорядковано відділи духівників бригад, що обслуговували стрілецькі курені та сотні, інші підрозділи³⁹.

У одному з наказів від 4 лютого 1919 р. щодо обов’язків і компетенцій військового духовенства Преподобник о. М.Їжак наголошував: “До Вас Всечесніші Панотці, які стоїте від початку борби рука в руку з українським стрільцем-козаком, з особним зазивом звертатися не треба. Якщо у Вас серця гріють правдивою любов’ю до України, до сього віками поневоленого українського народу, не Ви, а та любов горяча говоритиме і ділатиме”⁴⁰. Слід відзначити, що діапазон їх діяльності був дуже широким. Окрім душпастирської праці, капелани вели облік полеглих, організовували їх поховання, влаштовували стрілецькі цвинтарі. Дані про загиблих і місця поховань заносилися у місцеві церковні книги, “щоб ні одна могила не загинула для наших поколінь”, – зазначалося у наказі держсекретаря військових справ ЗУНР Д.Вітовського від 24 лютого 1919 р.⁴¹

Значною подією у житті Греко-Католицької Церкви став з’їзд у Станіславові 7-8 травня 1919 р., скликаний за дорученням митрополита (який залишався у блокованому Львові) єпископом Григорієм Хомишиним. Більше як 200 діячів Церкви, священиків і польових духовників прийняли ухвали, скеровані на активізацію Церкви у розбудові Української держави, консолідацію мирян “для укріплення української державності на християнських основах”. З’їзд закликав духовенство і вірних самовіддано працювати й захищати незалежність ЗУНР у боротьбі з ворогами, надіслав вітання воякам Галицької армії⁴².

Душпастирська праця військового духовенства позитивно впливала на фронтовиків, викликаючи у них піднесення патріотичних почуттів. “У Велику Суботу запросив о. Василь Левиць-

кий наш курінь до участі у Воскресній Утрени в парахіяльній церкві св. Петра і Павла, – згадував колишній поручник Сокальської залоги на Львівщині Степан Шах про Богослуження на Великдень 1919 р. на фронті. – Ми влаштували перед церквою, при гарній погоді, військову парад у під час обходу. При першому співі о. пароха “Христос Воскрес із мертвих” віддали обі сотні трикратну сальву вистрілів, а з тисячної групи сокальських парафіян і наших бійців понеслась могутнім голосом радісна воскресна пісня “Христос Воскрес із мертвих”, і була це найсвітліша хвиля з нашої служби при УГА, коли ми бодай раз у житті могли заспівати пісні “Христос Воскрес” на волі, у своїй незалежній Галицькій Державі⁴³.

Плідна виховна праця польових духовників визначалася патріотизмом, християнською моральністю, громадянською самопожертвою. З перших днів війни стрій Галицької армії одягнув недавній редактор часопису “Місіонар” отець Василянського чину Яким Федак. Покликаний капеланом Жовківської окружної команди, майже весь час перебував на фронті, нерідко на передових позиціях, за що стрільці жартівливо називали його “Монахом-Лицарем”. Згодом він очолив польове духовництво Першого галицького корпусу. Під час епідемії тифу часто відвідував шпиталі, відтак захворів і помер 12 лютого 1920 р. За таких самих обставин померли Начальний духовник УГА о. Микола Їжак, референт Другого корпусу о. Петро Кашуба та багато інших священників. Колишній стрілець Т.Наконечний писав про капелана 6-ї Равської бригади члена Української Національної Ради о. Теодора Чайківського, що він постійно перебував у середовищі стрільцтва, патріотичними проповідями піднімав бойовий дух воїнів, “всю свою силу і весь труд, все знання і життя жертвував для ідеї, для котрої горіла його щира, високо-благородна душа”. Священик загинув у бою з більшовицькою кіннотою під Жмеринкою 2 травня 1920 р. Інститут польових духовників ліквідовано під час тимчасового перебування УГА у складі Червоної армії навесні 1920 р. Півсотні священників повернулися до Галичини й продовжували душпастирську працю, немало загинуло або потрапило у більшовицькі та польські концтабори⁴⁴.

Українсько-польська війна закінчилася поразкою ЗУНР, уряд і армія якої відступили за Збруч і поєднали свою долю з Українською Народною Республікою. 25 червня 1919 р. Вища Рада Паризької мирної конференції санкціонувала окупацію Східної Галичини Польщею. Розпочалася дипломатична боротьба за відновлення незалежності республіки. Між тим, у краї розгорнулися масові репресії проти греко-католицького духовенства. Окупаційні власті продовжували утримувати в ізоляції А.Шептицького й не дозволили йому зустрітися з Ю.Пілсудським, коли глава Другої Речі Посполитої у червні 1919 р. відвідав Львів. Зрештою, митрополиту вдалося передати Пілсудському листа з клопотанням звільнити близько тисячі заарештованих священників, з яких 612 перебувало у львівських в'язницях⁴⁵.

У серпні А.Шептицький спільно з єпископами Г.Хомишиним і Й.Коциловським провели у Перемишлі спільну нараду й звернулися пастирським листом до кліру й вірних, в якому засуджувалася війна, висловлювалося співчуття полеглим за волю України і віра у майбутню перемогу. Але ситуація у краї була дійсно важкою. Лихоліття війни завдали величезної шкоди українському народові і його Церкві. “Ще не вигоїлися рани, які завдала нам та нещасна війна, коли нова війна, страшніша і більш жорстока чим перша, потрясла нашою знищеною вітчизною, – зазначалося у Пастирському листі митрополита 26 вересня 1919 р. – Нещасливий був її вислід. Польські війська обсадили цілий край... Тисячі невинних жертв мучаться по в'язницях... Церкви і монастирі вирабовано, майже всі парохії остали без душпастирів”⁴⁶.

Великої руїни зазнав Василянський Чин. 30 березня 1920 р. голова української місії у Ватикані отець Ф.К.Бонн передав Папі Бенедикту XV листа, у якому доповідалося: “Сорок шість ченців Чину св. Василя Великого арештовано і вивезено в Польщу... Маєтки монастирів у Крехові і Жовкві skonфісковано. Велику друкарню оо. Василян у Жовкві, яка була одною з найдіяльніших, цілком розграбовано”⁴⁷.

До грудня 1919 р. під домашнім арештом у митрополичих палатах перебував і Андрей Шептицький. Усвідомлюючи великий авторитет владики серед краян та у Ватикані, польська влада

намагалася усунути його з митрополичого престолу і загалом зі Львова. Варшава пропонувала Папі відкликати А.Шептицького до Риму, або перевести до Північної Америки. Водночас польські ксьондзи і преса інспірували широкомаштабну акцію з метою скомпрометувати митрополита. Станіславівський воєвода Юристовський, зокрема, видав розпорядження повітовим старостам збирати матеріали, “які звинувачували б Митрополита Шептицького в антипольській діяльності, а також докази, які підтвердили б, що українське духовенство під час російської окупації 1914-1915 рр. схильно ставилося до схизми...; щоб було також зібрано те, що свідчить про настрої під час українсько-польської війни українського духовенства”⁴⁸. А втім, глава Греко-Католицької Церкви залишався послідовним захисником морально-етичних засад співжиття українців і поляків й, зрозуміло, національно-державницьких прав вірних йому католиків східного обряду. Це ще раз засвідчили драматичні події 1920 р.

Влітку 1920 р. Галичина стала ареною ще одної загарбницької війни – радянсько-польської. У ході широкого наступу на Варшаву і Львів Червона армія зайняла східні терени краю. Заходами Москви була проголошена Галицька Соціалістична Радянська Республіка із столицею в Тернополі. Один із перших декретів її тимчасового уряду – Галревкому розпочав руїну УГКЦ, оголосив її “ворожою”, відділив від держави, націоналізував землі, заборонив викладання релігії у школах. Митрополит А.Шептицький висловив протест проти обмежень громадянських прав людини, свободи совісті та віросповідань радянською владою. У спільній з єпископами Г.Хомишиним і К.Чехівським заяві наголошувалося: Галицька радянська республіка є штучним утворенням більшовицької окупаційної влади, яка нічим не відрізняється від царської чи польської окупації⁴⁹. Між іншим, саме тоді до Львова прибули збігці від більшовицького режиму з Києва єпископи Євлогій та Антоній і з Росії єпископ Олексій. Відкидаючи колишню неприязнь, митрополит надав їм притулок, опікувався ними і надав допомогу для виїзду на Захід.

Як відомо, саме до 1923 р. у міжнародних інституціях вирішувалася доля Східної Галичини. У дипломатичній боротьбі за відновлення незалежності ЗУНР брала участь і Церква. Вже у

грудні 1920 р. на Захід з цією метою виїхав А.Шептицький, який підтримував постійний зв'язок з урядом ЗУНР в екзилі, зокрема з президентом Є.Петрушевичем. У Римі митрополит мав три аудієнції у Папи Бенедикта XV, що виявляв обізнаність в українській проблемі й висловлював щире співчуття (не більше) галичанам, католикам східного обряду. У листі до Є.Петрушевича від 12 січня 1921 р. він ствердив про переслідування уніатської церкви, про зловживання польської адміністрації... “Маю пообіцяне втручання Рима на нашу користь”⁵⁰. Після Риму А.Шептицький відвідав Голландію, Бельгію, Францію, Великобританію, а також заокеанські Канаду, ЗСА, Бразилію та Аргентину, де вів безрезультатні переговори з церковними і державними діячами, щодо українських проблем. У своїх промовах, інтерв'ю, на переговорах він виступав проти окупації Галичини Польщею, говорив про за відновлення незалежності ЗУНР, відстоював національно-культурні права поневолених земляків. Завдяки його зустрічам українська діаспора на довгі роки стала діяльним союзником національно-визвольного руху, намагаючись підтримувати його морально і матеріально.

А втім, і Папа Бенедикт XV, і митрополит Андрей Шептицький, і широкий загал українських діячів помилилися, коли вірили у справедливе вирішення галицького питання міжнародними інституціями, зокрема, Паризькою мирною конференцією, Лігою Націй. В силу різних причин, насамперед у стремлінні в особі сильної Польщі побудувати європейський бар'єр більшовицькій загрозі, країни Антанти у протистоянні ЗУНР і Речі-посполитої схилилися на польський бік. 14 березня Рада Амбасадорів визначила Східну Галичину частиною Польщі й підтвердила Ризьку угоду 1921 р. щодо східних кордонів. Митрополит А.Шептицький, який перебував у той час у Парижі висловив рішучий протест, застерігши Захід, що український народ не сприйме такого ганебного вирішення своєї долі. Подолавши опір польських властей, він у жовтні 1923 р. повернувся до Львова⁵¹. Розпочався новий етап консолідації національно-державницьких сил.

- ¹ Діло. – 1914. – 3 серпня.
- ² Там само. – 6 серпня.
- ³ Меморандум митр. А.Шептицького “Про церковну організацію” // Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. Т. 1. – Львів: Свічадо, 1995. – С. 130-131.
- ⁴ Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрія Шептицького // Київська Церква. – 2000. – № 1. – С. 43-46; Доневоєнська МВС Росії Штюрмерга // Церква і церковна єдність – С. 133.
- ⁵ Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 306. Байса Г. Монахи Студитського уставу // Поступ 2000. – 22 січня.
- ⁶ Талергофський альманах. Вип. 3. – Львів, 1935. – С. 138.
- ⁷ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ ст. – Київ, 1993. – С. 56.
- ⁸ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Нью-Йорк, 1990. – С. 527.
- ⁹ Великий А.Г., ЧСВВ. Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. – Рим: вид. оо Василіян: 1969. – С. 34.
- ¹⁰ Там само. – С. 35.
- ¹¹ Мазур О., Патер І. Вказана праця. – С. 312.
- ¹² Проповідь митр. Шептицького // Церква і церковна єдність... – С. 132-133.
- ¹³ Великий А.Г. Вказана праця. – С. 36.
- ¹⁴ Там само. – С. 36-37.
- ¹⁵ Цит. за: Назарко ... – С. 474.
- ¹⁶ Місіонар. – Ч.3. – 1920. – С. 56-58.
- ¹⁷ Патер І. Премішль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (за матеріалами ЦДІА України у Львові) // Премішль і Перемиська земля протягом віків. – Перемишль; Львів, 1996. – С. 166-167.
- ¹⁸ Там само. – С. 2-4.
- ¹⁹ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Торонто, 1967. – С. 350.
- ²⁰ Мазур О., Патер І. Вказана праця. – С. 315.21.
- ²¹ Rzemieniuk Florentyna. Unici Polscy. 1596-1946. – Siedlce, 1998. – S. 143-144, 151-152.
- ²² Красівський Орест. За українську державу і церкву. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1995. – С. 7. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменярь, 1990. – С. 41.
- ²³ Якимович Богдан. Збройні Сили України. – Львів, 1996. – С. 84.
- ²⁴ Місіонар. – 1918. – Л. 5. – С. 67-68.
- ²⁵ Там само. – Л.3. – С. 33-36.
- ²⁶ Місіонар. – 1918. – Л. 5. – С. 68. Уляновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – Київ: Либідь, 1997. – С. 85-89; Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А.Шептицького // На чужой стороне. Прага, 1925. Вып. XII. – С. 160-166; Лотоцький О. Сторінки минулого. Т. 3. – С. 376-379; Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – № 9. – С. 131; Шевців Іван, о.Збірник. Статті, доповіді, промови. – Львів: “Свічадо”, 1996. – С. 67.

- ²⁷ Красівський О. Вказана праця. – С. 8-9.
- ²⁸ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1995. – С. 28-29.
- ²⁹ Діло. – 1918. – 1 листопада.
- ³⁰ Лебедович І., Полеві духовники Української Галицької Армії. – Вінніпег, 1963. – С. 31.
- ³¹ Хома Іван. Апостольський престіл і Україна 1919-1922. – Рим, 1987. – С. 6-7.
- ³² Лужицький Григорій. Українська Церква між Сходом і Заходом. – Філадельфія: Провідіння, 1954. – С. 544.
- Павлишин Олег. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) // Україна модерна. – Львів, 1999. Число 2-3. – С. 132-193.
- ³³ Литвин М., Науменко К. Миколаївщина в роки Визвольних змагань 1914-1920 рр. // Миколаївщина. Т. І. – Львів, 1998. – С. 218.
- ³⁴ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ: Український письменник, 1993. – С. 381.
- ³⁵ Цвенгрош Густав. Національно-державницькі погляди митрополита Андрія Шептицького й польсько-українська війна 1918-1919 рр. // Україна-Польща: Історична спадщина й суспільна свідомість. Матеріали конференції. – Київ: Либідь, 1993. – С. 178.
- ³⁶ Футулуйчук Василь. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. – 1999. – № 1-2. – С. 70-73.
- ³⁷ Лаба В., о. Заслужна роля польового духовництва // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. Т. І. – Вінніпег, 1956. – С. 72-73.
- ³⁸ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С. 188-189.
- ³⁹ Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 6. – С.6.
- ⁴⁰ Там само. – С. 5.
- ⁴¹ Футулуйчук В. Вказана праця. – С. 74.
- ⁴² Шах Степан. Вступне слово // Лебедович І., о. Полеві духовники... С. 19.
- ⁴³ Лебедович І. Вказана праця. – С. 204.
- ⁴⁴ Хома І. Вказана праця. – С. 45.
- ⁴⁵ Кривава книга. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С. 75.
- ⁴⁶ Хома І. Вказана праця. – С. 51.
- ⁴⁷ Цвенгош Г. Апостольський Престол і Митрополит Андрей Шептицький. – Львів, 1991. – С. 31.
- ⁴⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ) – Ф. 358, оп. 1, спр. 32, арк. 154.
- ⁴⁹ Цит. за: Красівський О. Вказана праця. – С. 22.
- ⁵⁰ Макачук С.А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – С.111.
- ⁵¹ Красівський О. Галичина в першій чверті ХХ ст.: проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2000. – С.281-339.

У МІЖВОЄННІ РОКИ

Згідно з Ризьким договором, до складу Другої Речі Посполитої увійшли великі території заселені українцями. За підрахунками львівського вченого С.Макарчука у Польщі на початку 20-х років проживало 4 686 тис. українців. Переважна їх більшість заселяли Львівське, Тернопільське, Станіславівське воєводства та Волинь (3 920 тис.)¹. Внутрішня політика Варшави була спрямована на повну інтеграцію окупованих українських земель у складі Другої Речі Посполитої. Всупереч міжнародним угодам щодо Галичини, польський уряд здійснював на її землях жорстку окупаційну політику, прагнув винищити українські інституції, асимілювати населення шляхом полонізації, утиску рідної мови, національного шкільництва. Зокрема, з 793 українських шкіл у 1924 р., за три наступних роки їх кількість скоротилася до 337. В Східну Галичину переселилося близько 200 тис. поляків-колоністів, здебільшого колишніх військовиків, які витісняли українців із прикордонних теренів і насамперед міст. 1939 р. у Львові нараховувалося менше 20% українців, у інших галицьких містах вони складали не більше половини мешканців².

Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань і втрату державності, українці по обидва береги Збруча ще зберігали національно-патріотичний дух. Ним були пронизані відновлення і розбудова усіх сфер політичного, культурного і релігійного життя. У Східній Галичині відновлювалися політичні партії, культурно-освітні й кооперативні організації і товариства. Розгортали діяльність науково-освітні установи – Наукове товариство імені Т.Шевченка, таємний Український університет, відроджувалася мережа “Просвіти”, “Рідної Школи”, “Лугів”. Особливо дошкуляла владі праворадикальна Українська Військова Організація полковника Є.Коновальця.

Зауважимо, що й у радянській Україні певною мірою незалежним шляхом пішов процес суспільно-політичного, економічного і культурного розвитку, якого Москва ще була не в силі

взяти під контроль. Після 1923 р. високими темпами здійснювалася українізація, серед державного керівництва діяло чимало націонал-комуністів, зокрема М.Скрипник, О.Шумський, Ю.Коцюбинський, Ю.Лапчинський. Між Західною і Наддніпрянською Україною підтримувалися достатньо тісні зв'язки, насамперед у сферах культури, науки й освіти. Однак вже наприкінці 20-х років сталінське керівництво припинило небезпечний процес “українського націоналізму” й розгорнуло масові репресії проти національної інтелігенції, ліквідувало Українську автокефальну православну церкву, страшним голодомором 1932-1933 рр. приборкало непокірне селянство.

Повоєнні роки стали черговим випробовуванням і для галицьких українців та їх Церкви. Після повернення з трьохрічної поїздки в Європу і Америку митрополит Андрей Шептицький зустрів руїну духовних святинь, втрату кліру й віруючих внаслідок воєнних дій, наступу латинізму. В цих умовах для відродження і піднесення Церкви та розбудови національного життя він вважав головним завданням консолідацію національно-патріотичних сил. Його Пастирське послання до духовенства й вірних від 12 липня 1923 р. містило заклик до єдності і солідарності. “Щоб мож успішно працювати для спасення душ, треба нам конче єдності духа..., у нім наша сила”, – наголошував митрополит, водночас закликав, щоб по війнах “всі люди примирилися духом”³.

Польська адміністрація зустріла митрополита вкрай вороже, намагалася навіть не пустити його до Львова, два місяці протримавши під арештом у Познані. Вважалося, що він дестабілізує політичне і релігійне життя, є непримиренним ворогом Польщі, який сприяє посиленню “шовіністичного українського націоналізму” й загостренню стосунків між українцями й поляками. (Зрештою, такої думки й деякі сучасні польські історики, як от Ф.Ржеменюк)⁴. А втім, громадсько-політична діяльність митрополита Шептицького завжди мала чітке національно-соборне спрямування. Але після поразки визвольних змагань вона полягала в залученні до активного суспільного життя всього галицького соціуму і здійснення національно-культурних домагань у рамках законності, демократії, парламентарним шляхом. Після

1923 р. чимало галицьких політиків і громадських діячів поступово переконувалися, що у даній ситуації українству слід боротися за національні інтереси, опираючись на польську політичну і правову системи. Зауважимо, що урядова постанова від 26 вересня 1922 р. про самоврядування Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств декларувала певні права для українців: передбачала створення повноважних українських сеймиків, гарантувала українцям участь у адміністративних структурах, рівноправність Греко-католицької і Латинської Церков, української і польської мов, відкриття українського університету⁵. Слід відзначити, що подібні постанови, зокрема Конкордату 1925 р. між Апостольським Престолом і Польщею щодо УГКЦ декларувалися й пізніше, але зазвичай вони не виконувалися.

Усі історики України й Церкви відзначають, що у міжвоєнне двадцятиріччя остаточно викристалізувався національний характер Греко-католицької церкви. Неухильно зростав її авторитет, вплив на релігійну і національну свідомість українства, поширювалася мережа духовних закладів, освітніх установ, видавництв, культурних і кооперативних структур. Значну частку у її діяльності займав національно-визвольний рух. Під керівництвом митрополита А.Шептицького діяли 16 єпископів, у Галичині УГКЦ нараховувала в 1920-х роках 128 деканатів і 1907 парафій, де працювали 2298 священиків⁶. Крім того Церква мала єпархії в Закарпатті й за океаном.

Діяльність митрополита А.Шептицького і духовенства постійно скеровувалася на поглиблення впливу Церкви в сфері громадсько-політичного і культурно-освітнього життя краю. На культурній ниві постійно точилася боротьба за “Просвіту” з радикалами і комуністами. А втім, більшість її філіалів, 550 читалень та інші установи залишилися під впливом духовенства. Поза “Просвітою” Церква утримувала свої парафіяльні бібліотеки, народні хори, аматорські театри, фольклорні гуртки. Греко-католицькі священики активно працювали також у інших масових організаціях і товариствах, таких як “Рідна школа”, молодіжних “Лугах”, де лише у Львівській архієпархії керували осередками більше ста парохів. Вагому частку у діяльності Церкви

займала благодійницька робота численних жіночих згромаджень, у якій брали участь тисячі осіб. Розгорнули місійну апостольську працю чернецькі Чини, насамперед Василіяни.

Усвідомлюючи великий вплив на краян християнської літератури, митрополит А.Шептицький, церковні ієрархи велику увагу приділяли праці релігійних видавництв. Найбільшим книго-видавничим центром залишалося Василіянське видавництво, де видавався популярний часопис “Місіонар” (наклад 50 тис. примірників). За 35 років від заснування 1898 р. Василіянське видавництво видало 350 книг релігійного змісту і часописів загальним накладом 13,7 млн. примірників і 820 замовних видань накладом 27 млн. примірників. З видавництвом співпрацювали учені Іван Крип’якевич, Омелян Пріцак, Іван Огієнко, Ярослав Пастернак, Іларіон Свенціцький⁷.

Кожна єпархія видавала власні “Вісники”, великою популярністю користувалися релігійні журнали “Нива”, “Богословія”, “Дзвони”, “Правда”, часописи “Мета”, “Нова Зоря”, “Бескид”, “Христос – наша сила” та багато інших. “Греко-Католицька Церква стала чинником загальноукраїнської ваги, – писала газета “Діло” у жовтні 1926 р., – а Митрополит належить до найбільш популярних людей в Україні”⁸.

Національно-політичний рух у Західній Україні 1920-х рр. складала дві основні течії, які у своїх програмах визначали чимало спільного: відродження незалежної української держави, пріоритет національних прагнень перед соціальними, вороже відношення до комунізму і держав, що окупували Україну. Не було суттєвої різниці й між соціальною базою усіх таборів. Але методи досягнення прагнень, форми боротьби їх чітко розмежовували. Національна демократія в особі старих політичних партій, що 1925 р. об’єдналися в УНДО, тяжіла до еволюції суспільства і легальних форм боротьби. Націоналізм в особі УВО-ОУН обстоював революційний шлях для встановлення національної диктатури, визнавав правомірними методи індивідуального терору. Ліворадикальну течію репрезентувала підпільна Компартія Західної України, яка виступала за приєднання краю до УРСР і діяла за вказівками Комінтерну.

Хоча у деяких виступах митрополит А. Шептицький заявляв про невтручання Церкви у політику, “переважна більшість духовенства моєї єпархії, – писав він до папського нунція о. Д. Дженоккі 1923 р. – розділяє мою позицію – дух і принцип – щодо політичних питань; не тільки не належати до жодної політичної партії, але й триматися осторонь від суто політичних питань”⁹, ситуація змушувала УГКЦ співпрацювати з національно-демократичним політикумом, зокрема УНТП, згодом – УНДО, а з часом творити свої партії. Митрополит А.Шептицький і єпископи Г.Хомишин і Й.Коциловський намагалися координувати зусилля з УНДО, насамперед у галузі культури і освіти.

Улітку 1925 р. з ініціативи С.Томашівського, О.Назарука, о. Т.Галушинського, о. В.Скрутеня утворено Українську християнську організацію (з 1930 р. – Українська Християнська Організація), яка стояла на позиції національної демократії, обстоювала автономію Галичини, пропагуючи монархічні концепції В.Липинського. Головним завданням визначено поширення культури і освіти та “виховання нашого народу на релігійно-моральних основах католицької Церкви”¹⁰.

У рамках об’єднання було засновано мережу читалень “Скала”, чисельність яких 1937 р. досягла 289 з кількістю 14,3 тис. членів¹¹. Друкованим органом партії став часопис “Нова Зоря”, який редагував відомий публіцист і дипломат Осип Назарук. 1925 р. у Львові засновано Українську Християнську організацію, яка мала метою виховання українців у католицькому дусі, поборювати атеїзм і комунізм. Займаючи лояльну позицію щодо польської держави, вона виступала за автономію українських земель і співпрацювала з УНДО¹². (До речі у квітні 1938 р. Президія УНДО навіть запропонувала “прихильнику партії” А.Шептицькому вступити в її ряди¹³).

24 вересня 1930 р. за участю Г.Хомишина засновано Українську католицьку народну партію (з 1932 р. – Українська народна обнова), що також обстоювала ідею автономії краю у складі “сильної і безпечної” Другої Речі Посполитої¹⁴.

У ході Католицької Акції зусиллями А.Шептицького і М.Чубатого 1 січня 1931 р. засновано клерикальну надпартійну

організацію, яка мала стояти на ґрунті легальності супроти держави, – Український Католицький Союз, що мав “дбати за приноровлення принципів християнської етики по всіх ділянках національного життя і підтримувати всебічний розвиток українського народу в християнському розумінні здобуванням для його повноти національних і громадських прав”¹⁵. У такий спосіб ієрархи церкви фактично висловлювали певне невдоволення політикою УНДО, зокрема його компромісом з УСРП і УСДП, а заодно прагнучи посилити власну політичну роль. Як бачимо, спільним у програмах галицьких клерикалів було збереження консервативних засад діяльності та легальних методів боротьби за українську державність.

Широкомасштабна Католицька акція 30-х років сприяла організаційному зміцненню церковних структур, їх зв’язку з найвіддаленішими парафіями. Поштовхом Акції дала енцикліка Папи Пія XI 1922 р., що була написана під враженням світової війни і соціальних революцій, проявів шовінізму і войовничо-атеїстичного комунізму. У ній визначено великий потенціал мирян у прагненні до миру і свободи. Наступною енциклікою від 15 травня 1931 р. Папа проголосив необхідність перебудови суспільного ладу на християнських засадах й закликав ієрархів Церков і священників активізувати діяльність мирян на захисті Вселенської Церкви.

Отже одним із перших заходів митрополита стало створення Католицького Союзу та його органу часопису “Мета”. Оскільки у проголошеній програмі Союз не обмежував свою діяльність справами католицької віри і релігійної моралі, а прагнув впливати на усі ділянки національного життя, проти нього не раз виступала польська влада, галицькі комуністи і націоналісти. У багатьох питаннях Союз змикався з поміркованим УНДО, засуджував екстремізм українських націоналістів й, звичайно, виступав проти комуністів.

Загалом розгортання Католицької Акції проходило в несприятливих умовах. Влітку 1930 р. зусиллями ОУН організовано широкомасштабну саботажну кампанію, у ході якої було здійснено щонайменше 2200 терористичних виступів, підпалів маєтків поміщиків і осадників, нападів на поліцейські

постерунки, осередки “Стшельців”¹⁶. У відповідь влада кинула на українське село загони жандармерії і навіть військові частини. В основу “пацифікації” покладено принцип колективної відповідальності. Було проведено більше п’яти тисяч брутальних ревізій, арештовано 1739 осіб, з них 13 греко-католицьких священників, розгромлено українські культурні і господарські установи. Фізичні розправи над священниками набрали характеру політичного терору.

Поліцейські звіти зафіксували конфіскацію у священників “антипольських” видань, преси і листівок УВО-ОУН, а у багатьох парафіян – зброю¹⁷. А втім, ієрархи Греко-католицької церкви засудили як саботажні акції, так і масові військово-політичні репресії влади. Митрополит А.Шептицький виїжджав до Варшави, але керівництво Польщі на чолі з Ю.Пілсудським відмовили в аудієнції. Тоді спільно з єпископами він звернувся з листом до Папи Пія XI. Справу Галичини обговорено навіть у Лізі Націй¹⁸.

Міжнародний резонанс “пацифікації” ще більше посилив прагнення українства до консолідації національних сил, чому й мала сприяти Католицька Акція, якою безпосередньо керував комітет на чолі з єпископом-помічником Іваном Бучком. Насамперед активізовано діяльність масових релігійних згромаджень. Вже через рік Апостольство Молитви об’єднало більше 100 тис. галичан, а 229 Марійських організацій 17 тис. Визначною подією Акції стало утворення за ініціативою митрополита у травні 1933 р. Католицької Акції Української Молоді (КАУМ). Її метою було виховувати молодь у християнському і національно-патріотичному дусі: “Навчіть любові до Бога й Батьківщини, навчіть жити для Церкви й Народу, але не пожаліти життя, коли їх добро цього вимагатиме”¹⁹. Утворення КАУМ проголошено 7 травня на урочистому зібранні у Львові 60 тис. юнаків і дівчат усієї Галичини, за участю митрополита А.Шептицького. Щирі вітання і благословення духовенству, народу і українській молоді надіслав Папа Пія XI²⁰. До лав молодіжної організації увійшли “Луги” (близько 47 тис. членів; 1937 р.), а також Пласт (6 тис.; 1930 р.), Ліга Українських Студентів та інші згромадження, які знаходилися під впливом Греко-католицької церкви²¹. 1934 р.

керівним органом Католицької Акції став Генеральний Інститут, який видавав журнал “Католицька Акція”. На його сторінках публікувалися статті морально-виховного характеру, піддавалися нищівній критиці тоталітарні режими Сталіна і Гітлера.

За десять років після повернення митрополита А.Шептицького до Галичини УГКЦ зробила великий крок на шляху свого організаційного зміцнення і піднесення. Її стан й 1933 р. характеризувався наступними показниками:

Дієцезії	деканати	парафії	духовенство
Львівська	54	789	970
Перемиська	54	759	803
Станіславівська	20	435	516
Разом:	128	1983	2289 ¹

Провід Греко-католицької церкви у 30-х роках помітно політизувався, особливо під впливом подій не тільки у краї, але й радянській Україні, де розгорталися масові репресії і терор проти свідомого українства. Часописи постійно інформували населення про страшну руїну Церкви у сталінській імперії, арешти і заслання у Соловецькі концтабори митрополита В. Липківського, дванадцяти єпископів і кількості священників²³. Преса викривала злочини сталінського режиму проти власного народу, наголошувала, що більшовизм та комунізм – найбільші вороги суспільства. Широкого розголосу набув голодомор у радянській Україні. У той час як Москва замовчувала цей голод, а Захід здебільшого байдуже сприймав вісті про катастрофу, спільно з громадсько-політичними діячами Галичини вже у грудні 1932 р. у Львові політичні і церковні діячі розглядали питання про голод, який насувався на Україну і мали намір вислати туди спеціальну комісію. Греко-католицька церква вдарила на сполох. 24 липня 1933 р. митрополит А.Шептицький разом з усіма єпископами Церкви оприлюднили сповнене тривоги за долю українського народу Звернення “В справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”: “Оперта на несправедливості, обмані, безбожництві та deprавації, людодська система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни... Вороги Бога і людства відкинули релігію – основу суспільного

ладу, відкрали свободу – найбільше добро людини, з свободних горожан-селян зробили невольників²⁴. Часопис “Місіонар” у ті дні помістив редакторську статтю отця Р. Криницького “Немає слів...”, у якій ще тоді визначив, що верховоди Кремля “40-мільйонну націю планово винищують голодом”²⁵. Зауважимо, що ієрархія УГКЦ увійшла до створеного спільно з громадсько-політичними діячами Галичини Громадського Комітету рятунку України, який зібрав пожертви для голодуючих, але радянський уряд їх не прийняв. Подібний Комітет допомоги голодуючим було створено українськими емігрантами у Відні, Парижі та інших місцях. Звернення з приводу голоду в Україні митрополит надіслав до Папи Пія XI та українських організацій еміграції.

Зрозуміло, що керівництво церкви і особисто митрополит не підтримували радикальні методи боротьби за політичну емансипацію галицьких українців. Тож, перефразовуючи Горація про греків, що підкорили Рим своєю культурою, А. Шептицький казав, що народ, який не має політичної свободи, все ж може залишити свій знак у розвитку людства, давши йому, людству, культурі великих видатних людей. Тому митрополит таку увагу приділяв розвитку культури, поширенню освіти, охороні навколишнього середовища²⁶.

Митрополит Андрей Шептицький був одним із ініціаторів збереження природи Прикарпаття. Дійсний член філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка (1925 р.) і почесний член НТШ (1938 р.), митрополит Андрей став фундатором кедрового заповідника (“резервату”) в околиці гори Яйце. Закуплений в 1936 р. митрополитом степовий заповідник “Чортова гора” на Рогатинщині передано під наукову опіку НТШ. 1938 р. при допомозі митрополита закуплено ліс Лозина біля Янова для розгортання діяльності Лісового інституту. Цінні з наукового погляду урочища під Богородчанами (“Чорний ліс”) закупив від князя Шильборна й єпископ Григорій Хомишин. Загалом лише в карпатських Горганах греко-католицькій консисторії належало 75 тис. на лісових угідь, що дало змогу українським натуралістам розгорнути плідну природоохоронну діяльність²⁷.

Благодійною діяльністю серед молоді займався “Захист ім. Митрополита Андрея гр. Шептицького для сиріт” (засно-

ваний 22 березня 1918 р. за участю Г.Хомишина, С.Федака, К.Студинського), матеріальною основою якого став “почесний дар” патрона після повернення з російської неволі. Товариство закупило для благодійних цілей землю в Зарваниці, нерухомість в Коршеві, ліс на Богородчанщині, опікувалося сотнями дітей²⁸.

Внаслідок несприятливого для народів Європи розвитку міжнародної ситуації наприкінці 1930-х років, загострення відносин між головними державами й загрозою війни, на чільне місце виступала українська проблема. Зважаючи на провал курсу “нормалізації” українсько-польських стосунків, національно-державницькі сили, ієрархи УГКЦ вважали головним напрямком діяльності консолідацію українського народу. Орган Католицького Союзу тижневик “Мета” закликав до об’єднання усіх сил, “визволення найглибших вартостей української нації для всебічної творчості, солідарності у починах усіх верств і відломів української нації”²⁹.

Головним чинником реалізації цих важливих завдань була успішна розбудова Церкви. Напередодні Другої світової війни УГКЦ була однією з найавторитетніших у Польщі, помітною складовою Вселенської церкви і відігравала визначну роль у суспільно-політичному й національному житті Західної України. Її величну будову складали п’ять єпархій, Апостольська Адміністрація для Лемківщини, Апостольська Візитатура для Волині, у яких плідно працювали 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології³⁰. 4,3 млн. греко-католиків було об’єднано у 3040 парафій, 4440 церков і 195 монастирів³¹. 40 релігійних згромаджень своїми осередками вкрили прикарпатський край й вели цілеспрямовану душпастирську роботу. 35 видавництв підготували й видрукували тисячі книжок та 38 найменувань періодики. Для підготовки священників з 1928 р. діяла заснована митрополитом А.Шептицьким Богословська академія, п’ять духовних семінарій. Українське духовенство проводило катехитично-виховну роботу у 8 тис. народних, 380 середніх та декількох вищих школах, а безпосередньо в своїх руках мало 520 народних, 20 середніх і вищих навчальних закладів³².

Велика заслуга у цих досягненнях Церкви належала митрополиту Андрею Шептицькому, який у складних умовах польської окупації зумів зміцнити УГКЦ, зробивши її консолідуючим чинником національно-політичного життя. Саме він виробив концепцію національної Церкви, стратегію і тактику її розвитку після поразки Визвольних змагань.

Загалом 44 роки очолював митрополит Андрей Шептицький Українську греко-католицьку церкву в умовах австро-угорської, російської, польської, німецької і радянської окупацій. У надзвичайно складних ситуаціях виявив себе як досвідчений релігійний, громадський і політичний діяч. Переважна більшість істориків, політологів, релігієзнавців, прихильників і недругів беззаперечно визнають його величезний внесок у зміцнення Церкви, захист національно-релігійних потреб вірних, консолідацію українства. Зауважимо, що дехто оцінює його діяльність у міжвоєнні роки неоднозначно. Визнаючи, що митрополит був мудрим главою УГКЦ, далекоглядним національним діячем, гнучким політиком і тактиком, меценатом української культури і людиною щедрих благодійних справ, доктор філософії П.Яроцький, зокрема, наголошує що водночас він був переконаним антикомуністом, ворогом радянської влади, прихильником нацизму і сподвижником українського націоналізму³³. Компартія Західної України звинувачувала митрополита у тому, що він намагався співпрацювати з усіма урядами. На це львівські дослідники З.Суханова і Н. Матлашенко слушно зауважують: «Так, він знав, що уряди приходять і змінюються – австро-угорська монархія, панська Польща, радянська влада, німці – а народ залишався, і комусь потрібно було захищати його інтереси. Так, митрополит ішов на компроміси, але ніколи не поступався головними принципами – все має бути на користь народу»³⁴. Саме завдяки його дипломатичному хисту велична споруда УГКЦ збереглася у вирі Другої світової війни, в добу радянського і німецького тоталітаризмів. І лише після смерті митрополита 1944 р. влада наважилася на реалізацію давнього наміру щодо ліквідації Церкви.

¹ Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння Церкві та народові 1865-1944 // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи. 2-ге вид. – Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. – С. 42.

² Шептицький А. Пастирське послання // Церква і суспільне питання. Т. 2. Кн. 1. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 212-215.

³ Rzemieniuk Florentyna. Unici... – S. 195-203.

⁴ Стемпень С. Поляки і українці в II Речі Посполитій і спроба діалогу // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Київ: Либідь, 1993. – с. 212.

⁵ Prus Edward. Władysław Świątojurski. – Warszawa, 1985. – S. 76-77.

⁶ Крутий-Вігоринський І. Друкарня оо. Василіян // Жовківщина. Т. 2. – Жовква; Львів; Балтимор. – 1995. – С. 195.

⁷ Жовківщина. Т. 1. – Жовква; Львів; Балтимор. – 1994. – С. 155, 167-169; Т. 2. – С. 56-61, 190-197; Т. 3. 1997. – С. 320-324; Т. 5. 1998. – С. 57.

⁸ Діло. – 1926. – 6 жовтня.

⁹ Шептицький А., митр. Звіт про стан Львівської Архієпархії // Церква і суспільне питання. Т. 2 Кн. 2. – Львів; Місіонер, 1999. – С. 722-723.

¹⁰ Нарис історії Станіславівської дієцезії // Нова Зоря. – 1926. – 28 квітня.

¹¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 46, спр. 2626, арк. 59. Інструкція для членів ОУН.

¹² УХО та її завдання // Наші вісті. – 1925. – Ч. 1. – С. 5-6.

¹³ Церква і суспільне питання. Т. 2. Кн. 2. – Львів 1999. – С. 877.

¹⁴ Москалюк М. Державотворча концепція християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920-1939 рр.): Історико-політологічний аналіз // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 97-100.

¹⁵ Роль і місце мирян в Церкві. Інформаційний бюлетень. – Львів, 1998. – С. 21; Діло. – 1930. – 26 квітня.

¹⁶ Кугутяк Микола. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 183.

¹⁷ ДАЛО. – Ф. 121, оп. 3, спр. 630, арк. 11-15; ЦДІАЛ. – Ф. 358, оп. 8, спр. 44, арк. 34; Rzemieniuk Florentyna. Unici... – S. 208-209; Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українське суспільство. – Львів, 1993. – С. 10-33.

¹⁸ Два документи Ватикану в справі пацифікації // Діло. – 1931. – 4 черв.

¹⁹ Роль і місце мирян... – С. 23.

²⁰ Там само. – С. 23.

²¹ Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні / з поч. 30-х рр. XIX ст. до 1939 р./ – Київ, 1997. – С. 162-164, 250-256; Вацеба О. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 124-130.

²² Rzemieniuk Florentyna. Unici... – S. 215.

²³ Місіонар. – 1926. – Л. 11. – С. 242.

²⁴ Там само. – 1937. – Л. 9. – С. 203.

²⁵ Там само. – С. 202.

²⁶ Гентош Л. Посвячене життя... Доля і час митрополита Андрея Шептицького // Поступ. – 2000. – 28 грудня.

²⁷ Церква і соціальні проблеми. – Львів, 2000. – С. 73, 182, 192-193.

²⁸ Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х рр. XX ст.). – Івано-Франківськ, 1999. – С. 81.

²⁹ Одинокa відповідь // Мета. – 1937. – 14 листопада.

³⁰ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали конференції. – Львів, 1990. – С. 43.

³¹ Великий А.Г. Світла і тіні... – С. 163.

³² Там само.

³³ Яроцький П. Митрополит А.Шептицький між Церквою і політикою // Людина і світ. – 1999. – № 11. – С. 49-50.

³⁴ Суханова З., Малащенко Н. "Я буду за вас молитися" // Відродження. – 1990. – № 11. – С. 46-47.

ПЕРШІ УДАРИ СТАЛІНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

XX століття принесло Україні величезні потрясіння і важкі випробування. Її народів довелося пережити дві світові війни, національно-визвольні змагання, масові репресії сталінського і гітлерівського режимів. З усіх народів Європи українці зазнали найбільших демографічних втрат: науковці вважають, що сьогодні населення України досягло б 100 млн.¹ Західноукраїнські землі постійно перебували у центрі воєнно-політичного протистояння і збройної боротьби. Особливо великих руйнувань зазнала Греко-Католицька Церква коли внаслідок Другої світової війни ці землі ввійшли до складу СРСР. Протистояння Церкви новій комуністичній владі закінчилося катастрофою.

За час існування тоталітарного режиму в СРСР пріоритетним напрямком діяльності пануючої комуністичної партії була боротьба за вплив на свідомість людей. Концепції християнської моралі не входили в ідеологічні рамки системи. Отже, стосунки воєвничо-атеїстичної влади з Церквою в Україні, народ якої завжди був глибоко релігійним, часто набували гострих форм протистояння. З приєднанням Західної України восени 1939 р. та після розгрому Української Православної Церкви в радянській Україні і ліквідації конфесій, які відстоювали незалежність держави і кліру, Москва зіткнулась із сильним і небезпечним супротивником – УГКЦ.

Напередодні Другої світової війни Греко-Католицька Церква була однією з найавторитетніших у Другій Речі Посполитій і відігравала помітну роль у суспільно-політичному й національно-культурному житті Західної України. Її величну будову складало: 3040 парафій, які об'єднували 4,3 млн. віруючих, 4440 храмів і каплиць, Богословська академія у Львові, п'ять духовних семінарій, дві духовні школи, 127 монастирів і монастирських домів².

Як відомо, 250 років УГКЦ була генератором історичної пам'яті та національної свідомості галицького українства і

протидією асиміляторській політиці Варшави. Гарантом етно-центричного курсу Церкви у XX ст. був її митрополит Андрей Шептицький – людина непересічних людських і громадянських якостей, досвідчений парламентарій, послідовний поборник національно-культурних прав народу. Очолювана ним Церква у 1939 р. мала 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології³.

Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-освітні товариства Галичини, зокрема, “Просвіту”, “Рідну школу”, “Сільський господар”, “Пласт”, “Луг” та ін. УГКЦ сприяла становленню українського бізнесового життя, формуванню національних економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством. Відзначимо, що до 1939 р. на західноукраїнських землях, поруч із греко-католиками, діяли досить чисельні й організовані конфесії римо-католиків (2 млн.), православних (1,5 млн., головню на Волині та Холмщині) та іудеїв (0,8 млн.)⁴.

В. Липинський, маючи на думці сталінську імперію, слушно відзначав: “Є політики, які організовуючи державне життя, намагаються зробити з релігії послухне знаряддя в своїх руках. Вони не признають поруч своєї, влади світської, такої ж влади духовної... Меч та ідея сполучені тут в одних руках. І коли якась Церква, якась релігія в їхній державі не хоче бачити в них найвищої влади духовної, вони її винищують”⁵. Отож, анексувавши восени 1939 р. Західну Україну, більшовицька влада, проводячи прискорену “радянізацію” нових захоплених земель, розгорнула широкий наступ на релігію і Церкву, зокрема Греко-Католицьку, як важливий чинник духовного і політичного життя краю. Насамперед були закриті її навчальні заклади: Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи (Богословське наукове товариство та ін.), видавництва, припинені релігійні видання, скасоване викладання релігії у школах і вузах. Тобто проводився перший етап “радянізації” духовної сфери суспіль-

ного життя шляхом ліквідації засобів впливу Церкви на віруючих. Такі ж заходи здійснювались стосовно інших конфесій.

Нова влада завдала відчутного удару і Римо-Католицькій Церкві. “Ксьондзи, попи, равини, – наголошував у ті дні московський журнал “Комуністична освіта” – ці вірні наймити ворожих елементів, активно проявляють свою антинародну діяльність”⁶. Органи НКВС спільно з партійними і державними структурами, виконуючи директиву наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15 вересня 1939 р.: “очистити приєднані території від “ворожих елементів”, вдавалися до вже добре відомих методів боротьби за владу – масових репресій. Тож ксьондзи й потрапили у першу хвилю арештів і депортації в лютому 1940 р., коли сотні тисяч мешканців західноукраїнських земель були депортовані на Північ і Сибір.

Репресивні заходи радянської влади не минули її серйозного опонента – УГКЦ. Митрополит А. Шептицький у листі до Риму від 26 грудня 1939 р. писав: більшовики докладають великих зусиль “тільки на те, щоб нас упокорити, пригнобити та знищити”. Підсумовуючи наслідки злочинних дій влади, він наголошував: “Число жертв, що їх вивезено, ув’язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 20 000. У моїй єпархії було вбито, або померло у в’язниці 12 священників, а в Перемиській близько 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священників”⁷. Додамо, що під загрозою репресій близько ста душпастирів перебралися за Сян до піднімецької території.

За таких складних умов розгорнутого наступу системи воєнного атеїзму Греко-Католицька Церква зазнала найменших серед інших конфесій втрат і змогла організовано й ефективно протистояти антирелігійній політиці більшовиків. Заслуга в цьому належить насамперед митрополиту Андрею, який згуртував клір і послідовно дотримувався визначеного ним курсу щодо нової влади, який аж ніяк не був до неї прихильним. “Настала нова епоха, – писав він у зверненні “До духовенства” на початку жовтня 1939 р. – Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому закону, не будемо мішатися до політики і світ-

ських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі”⁸. Львівський історик Церкви Михайло Гайковський слушно зауважує, що у наведеному посланні та наступних розпорядженнях духовенству митрополит Андрей Шептицький чітко висловив відношення Греко-католицької церкви до більшовицької влади. У його словах “слухатися Законів, оскільки вони не противні Божому запові”, а також “не будемо мішатися до політики і світських справ” прозора проглядається позиція – не надавати підтримки новій владі, яка з перших днів намагалася втягнути маси у політичну боротьбу бідних проти багатих, буржуазії та інших “ворогів народу”⁹.

А втім, Москва і Київ все ж утримувалися від радикальних заходів щодо ліквідації УГКЦ, хоча її антирадянська спрямованість була загальновідомою. На наш погляд, відвертий курс на ліквідацію Греко-Католицької Церкви – визнаного захисника інтересів українського народу в Польщі, – суперечив би головному аргументові Сталіна щодо вторгнення 17 вересня 1939 р.: – “взяти під захист українське населення”. Цікаво, що вже 27 вересня, після початку бойових дій Червоної армії, київське радіо висловило вдячність галицькому духовенству за те, що воно “так вірно підтримувало український дух поневоленого народу”¹⁰. Як слушно зауважив В. Ленчик, цьому сприяли ще дві важливі обставини: непевна ситуація у регіоні внаслідок розгортання Другої світової війни, а також незаперечний авторитет митрополита Андрея Шептицького. “Особа митрополита, – згадував отець Ю.Дзерович, – так імпонувала більшовикам, що вони просто не зважувалися піднести на нього руку”¹¹.

Не зважившись на ліквідацію УГКЦ, радянські органи надавали їй могутньому економічному утиску: націоналізували усі церковні землі (тільки Львівська єпархія втратила 36 тис. га), конфіскували значну кількість будівель, наклали непосильні податки. Наприклад, священник, як нетрудовий елемент, мав сплачувати вп’ятеро більше інших громадян. Митрополит безпосередньо звернувся зі скаргою до М.Хрущова. У листі він інформував секретаря ЦК КП(б)У про надмірні податки на духовенство, несплата яких призведе до судового переслідування парохів. Створюється враження, наголошував митрополит,

що йдеться не стільки про податки, скільки “про знищення українського духовенства”. Водночас він звертав увагу М. Хрущова щодо великих податків на селянство¹². Питання надмірного оподаткування священників було переглянуте.

Коли Народні Збори Західної України у жовтні 1939 р. прийняли підготовлені у Москві Декларації і постанови, зокрема про конфіскацію церковних земель і скасування монастирів, митрополит Андрей Шептицький визнав їх нечинними і відкрито висловив протест. У посланні до священництва і монаших згромаджень він обурено писав: “Ми не тільки не годилися, але й рішучо протестуємо проти зділеної Вам кривди”. У відповідь на утиски і репресії радянської влади на західноукраїнських землях митрополит у своєму посланні наголошував: “Ми, яко Галицький митрополит торжествено проти цього насильства протестуємо, а усім переслідуваним виражаємо наш глибокий біль і наше обурення за таке кривдяче і незаконне поступовання”¹³.

У квітні 1940 р. митрополит надіслав урядові УРСР протест проти методів насильницької колективізації, які “викликають у людей поняття, що йде тільки про те, щоб завести нове кріпацтво, багато гірше від усього того, що про кріпацькі часи оповідає історія”¹⁴.

Митрополит А. Шептицький робив все для того, щоб зберегти Церкву в нових умовах. Він заборонив священникам покидати парафії, продовжував підтримувати стосунки з Апостольською Столицею. У жовтні 1939 р. таємно відіслав довірену особу до Папи Пія XII з листом, в якому йшлося про висвячення ректора Богословської академії о. Йосифа Сліпого на Єпископа, ймовірного наступника на митрополичому престолі. Папа Пій XII на прохання митрополита схвалив започатковану таємним Львівським собором від 18-19 вересня 1940 р. акцію поширення уніатства на території СРСР. Митрополит утворив чотири екзархати поза Галичиною і призначив екзархів у радянській Україні (єпископ Й. Сліпий), Росії (ігумен студитів о. К. Шептицький), Білорусії (єпископ А. Неманцевич), Волині, Холмщині і Підляшші (єпископ М. Чарнецький). На соборі екзархів встановлено головні канонічні, літургійні та пасторальні засади нової

структури Церкви УГКЦ. Після деяких вагань Папа Пій XII наприкінці 1941 р. затвердив екзархів Апостольськими, а митрополита Андрея – Апостольським делегатом для екзархів. Таким чином, за надзвичайно складних обставин УГКЦ не тільки збереглася, але й поширювалася на великій території Сходу¹⁵. Зауважимо, що цей її канонічний статус чинний і нині. Щоб прийти до церковної єдності слов'янського Сходу, насамперед українського, російського та білоруського народів, митрополит започаткував очищення Церкви від латинських обрядів, готував місіонерів для апостольської праці у східних регіонах.

Зважаючи на велику кількість депортованого населення Західної України – більше як 0,6 млн. осіб – митрополит домагався скерувати у райони їх виселення греко-католицьких священників. Більше того, намагався виїхати туди особисто. У розпорядженні датованому 17 квітня 1940 р. він писав: “Подаю до відома Всеч. Духовенства, що бажаючи сповнити свої душпастирські обов’язки супроти тих наших вірних, які є переселені за східні границі нашого краю, наміряю звернутися до Уряду СРСР з проханням дозволити і уможливити мені і десятком священникам душпастирську працю поміж тими переселеними. Всеч. Отців завзиваю, щоби до мене зголосилися ті, які бажали би взяти участь в тій моїй душпастирській виправі”¹⁶.

¹ Кульчицький С. Ні, то не був подарунок долі // Високий Замок. – 1999. – 18 серпня.

² Реєнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. – Київ: Богдана. 1997. – С.94.

³ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали міжнародної конференції, присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького. – Львів, 1990. – С. 43.

⁴ Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов. 1983. – С.146-148; Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти “радянзації” Західної України (вересень 1939 – червень 1941) // Український історичний журнал. – 1993. – № 2. – С. 10.

⁵ Липинський В. Релігія і Церква в історії України // Католицький щорічник 1996. – Київ: Києво-Могилянська академія, 1996. – С. 130.

⁶ Комуністична освіта. – 1940. – № 9. – С. 18.

⁷ Реєнт О.П., Лисенко О.П. Вказана праця. – С. 95.

⁸ Шептицький Андрей, митрополит. До духовенства // Львівські єпархіальні відомості. – 1939. – № 9-10. – С. 205.

⁹ Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 – червень 1941) // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 26.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). Ф. 684, оп. 2, спр. 92, арк. 95.

¹¹ Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941. Збірник під редакцією М.Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – С. 143.

¹² ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 4, спр. 2632, арк. 181.

¹³ Там само. – Ф. 358, оп. 3, спр. 12, арк. 12-13.

¹⁴ Там само. – Ф. 201, оп. 1, спр. 104, арк. 2.

¹⁵ Сапеляк Андрій, владика. Київська церква на слов'янському Сході. – Буенос-Айрес; Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1999. – С. 168.

¹⁶ ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 1, спр. 4342, арк. 25-40.

У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ВІД ЛОЯЛЬНОСТІ ДО СПРОТИВУ

Напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р., змінив релігійну ситуацію на західноукраїнських землях, які вже у перші тижні бойових дій були окуповані військами вермахту. Провід ОУН, скориставшись сприятливими обставинами, проголосив 30 червня у Львові відновлення Української державності. УГКЦ відстоювала самостійницькі прагнення українського народу. Великий патріот і духовний провідник нації митрополит А.Шептицький у ті дні звернувся до вірних з пастирським листом, у якому закликав: “Український нарід мусить у цій історичній хвилині показати, що має досить почуття авторитету і життєвої сили, щоб заслужити таке положення серед народів Європи, в яким міг би розвинути усі Богодайні сили. Карністю, солідарністю, совісним сповненням обов’язків докажіть, що ви дозріли до державного життя”¹. Митрополит був обраний почесним протектором і президентом Національної ради, яку німецька окупаційна влада невдовзі розігнала, а членів уряду, на чолі з Ярославом Стецьком, арештувала й кинула за колючі дроти концтабору Заксенхаузен.

Всупереч твердженням радянської історіографії й офіційної пропаганди комуністичного режиму, УГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацизму. Проголошені визнання німецькій армії за визволення від більшовицького режиму були зумовлені припиненням масових репресій, депортацій і кривавої масакри органів НКВС перед втечею. Мешканці краю зустріли проголошення незалежності України 30 червня з великим ентузіазмом і новими надіями. Ці почуття й пронизують послання митрополита А.Шептицького до духовенства й вірних 5 липня 1941 р., у якому він висловлював сподівання, що “на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців, повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, а як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм,

побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других”².

Слід відзначити, що німецька влада спершу була лояльною до Церкви, зокрема Греко-Католицької. Ця влада серйозно не перешкождала виявленню релігійних почуттів окупованого населення, відновленню діяльності товариств релігійних видавництв, учбових закладів. Завдяки гнучкій дипломатії і невтомній праці Святоюрського престолу, УГКЦ набирала сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя.

Лояльні стосунки між УГКЦ і окупаційною владою переросли у протистояння восени 1941 р., коли Берлін відверто виявив загарбницькі наміри щодо України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національних сил, зокрема ОУН. У першому пастирському листі до вірних у грудні 1941 р. митрополит А.Шептицький засудив репресивні акції, свавілля гітлерівців і закликав українців зберігати національну гідність, стійко боронити свободу, свої родини і громади³. Пізніше, у серпні 1942 р. у листі до Папи Пія XII він відверто наголошував: “Німецька влада є злою, майже диявольською, і то в небачено більшому ступені, ніж більшовицька влада”⁴. Митрополит не тільки викривав злочинні дії окупантів, але й визначав заходи, задля фізичного збереження народу і відновлення державності.

Головними у пастирських листах, зверненнях митрополита та інших ієрархів Церкви у воєнні часи були заклики до національної єдності та злагоди, які вони вважали передумовою побудови незалежної і сильної України. Цією думкою пронизане згадане послання митрополита від 5 липня 1941 р., в котрому він переконливо стверджує, що Соборна Україна постане тільки за умов солідарності і творчої невтомної праці всіх українців. УГКЦ закликала віруючих до релігійної єдності, яка мала б стати духовною основою об’єднання всіх національних сил під час війни. “Ніколи від віків справа з’єднання церков не була такою життєвою квестією і такою пекучою потребою та konieczністю нашого національного життя, як саме тепер, – писав митрополит А. Шептицький 1942 р. – Ніколи ще від віків не були всі українці поставлені перед такою безумовною konieczністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності”⁵.

У ті дні УГКЦ робила все можливе для духовного зміцнення свого народу, збереження його високих морально-етичних цінностей. Священики закликали плекати родинне християнське життя. “Християнська родина – це школа християнського життя, а також школа суспільного та народного життя”, – писав митрополит у Великодньому зверненні до вірних у квітні 1943 р. Церква рішуче засуджувала терор і репресії як методи політичної боротьби. Негації до терору і репресій митрополит А.Шептицький виклав у відомому пастирському листі “Не убий” (21 листопада 1942 р.), застерігаючи, що прокляття Церкви впаде на всіх, хто проливає невинну кров.

Протистояння УГКЦ та митрополита Шептицького нацистському режимові проявилось саме з посиленням терору на окупованих землях. У листі до Папи Пія XII від 31 серпня 1942 р. він з обуренням писав про масові розстріли євреїв в Україні. З осудом геноциду євреїв звертався безпосередньо до Гітлера. Лише заступництво генерал-губернатора Г. Франка врятувало митрополита від арешту. Як свідчать очевидці, з приводу цього звернення Гітлер заявив, що графа Шептицького за такі дії варто було би повісити, але митрополит Шептицький може собі таке дозволити. Варто згадати, що митрополит, переховуючи у своїх палатах, врятував від загибелі десятки євреїв, багатьох ксьондзів. Церква допомогла в порятунку від голодної смерті 40 тисячам полонених червоноармійців у німецьких концтаборах на території митрополії, 25 тисячам дітей, евакуйованим з Покуття у часи страхітливої повені та у інших благодійницьких акціях⁶.

Отже, УГКЦ, діючи широкомасштабно, напружено і цілеспрямовано в роки нацистської окупації всіма можливими методами відродила релігійне життя. Зуміла в ситуації заборони діяльності українських політичних партій легально очолити духовне життя народу, сприяти його національно-культурному розвитку.

Слід відзначити, що не лише у Галичині, але й на Наддніпрянщині німці досить спокійно сприйняли відродження Української Православної Церкви. “Торкаючись церковної політики окупантів, – доповідав М. Хрущову у березні 1943 р. нарком внутрішніх справ УРСР Сергієнко, потрібно сказати, що на по-

чатку свого приходу німці приглядалися до обстановки, вивчали її; церковну ініціативу, з яких би кіл вона не надходила, підтримували, але обережно спрямовували її у потрібному для себе напрямку”⁷. Окупаційна влада повернула віруючим захоплені сталінським режимом храми, монастирі, дозволила відновити діяльність знищеної більшовиками УАПЦ, на чолі з архієпископом П. Сікорським, розбудову церковних структур інших конфесій, навчальних закладів, видавництв, які видавали релігійну літературу рідною мовою. Архівні документи свідчать, що радянське керівництво отримувало детальну інформацію про церковну політику Берліна на окупованих землях, що викликало занепокоєння у Сталіна і змусило його терміново вжити необхідних заходів.

Восени 1943 р. кремлівські зверхники радикально змінили свою церковну політику. До цього спонукали, крім вказаного, ще й інші фактори, важливі в умовах виснажливого кровопролиття. Вибух війни засвідчив низький морально-політичний дух армії, підірваний насильницькою колективізацією, голодомором, масовими репресіями і терором власного народу сталінським керівництвом. Одним із наслідків цього були ті 3,5 млн. бійців і командирів Червоної армії, які в перші ж місяці війни опинилися в полоні, важкі поразки, мільйон радянських людей у лавах вермахту і поліції. Отож, Сталіну довелося взяти на озброєння пропаганди давні національні традиції, згадати раніше затаврованих російських полководців, відновити у Червоній армії гвардію, колись ненависні погони. Щоб піднести морально-політичний дух армії і народу довелося забути на якийсь час комуністичні постулати на зразок “Релігія – опіум народу”, переглянути ставлення до релігії й Церкви. Важливим фактором був і вплив союзників – членів антигітлерівської коаліції: США, Англії, Франції, які не сприймали брутального ставлення Москви до релігії, що грубо порушувало права людини, декларовані Конституцією й актами Ліги Націй.

4 вересня 1943 р., вперше за останні 20 років, відбулася зустріч глави радянської держави Сталіна з ієрархами Руської Православної Церкви, котрі вижили після жакливих репресій, на чолі з митрополитом Сергієм. Цікаво, що між ними був так званий

митрополит Київський і Галицький Николай (Ярушевич Б. Д.). Було узгоджено важливі рішення щодо підтримки Церкви державою: про скликання Собору, відкриття храмів і духовних навчальних закладів, розширення прав і свобод релігійних громад, визволення з тюрем і концтаборів репресованих церковних діячів. При Раднаркомі СРСР створено Раду у справах РПЦ. Головою Ради Сталін призначив полковника НКВС Г. Карпова. Таке ж посередництво між урядом держави і Церкви для втілення сталінської моделі свободи совісті і віросповідань, через деякий час утворено й в УРСР⁸. Безперечно, головною метою “релігійного відродження” в СРСР, започаткованого Сталіним в роки війни, було використання Церкви та її авторитету серед співвітчизників для здійснення прагматичних політико-ідеологічних планів у країні та за її межами. Комуністичний режим ніколи не допускав Церкву до панування у сфері свідомості радянських людей. Власне він перетворив панівну Руську Православну Церкву у державну інституцію, знаряддя імперської політики.

У комуністичних зверхників Москви і Києва на цей час вже сформувалося специфічне ставлення до Української Греко-Католицької Церкви. Вона асоціювалася з “українським буржуазним націоналізмом”, оскільки ще з часів Унії залишалася носієм української національної ідеї, дієвим чинником формування свідомості західних українців. У київських і московських архівах зберігаються численні документи, зокрема доповідні записки, повідомлення, листи до Сталіна з церковних проблем. Серед них – чимало про діяльність УГКЦ. Москва вважала її колаборантом, аргументуючи тим, що всі 32 делегатури дистрикту “Галичина” очолювали уніатські священники; що Церква брала участь у формуванні української дивізії “Галичина” в складі вермахту, підтримувала контакти з німецькою адміністрацією, водночас допомагала “бандерівцям”.

Щодо останнього, дійсно, протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних, але й допомагали українському рухові Опору в особі ОУН-УПА. Монастирі і церкви були духовною і матеріальною опорою повстанців і підпільників у їх боротьбі проти гітле-

рівського, згодом сталінського режимів. Виходячи із засад християнської моралі, митрополита консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Але воно, тісно пов’язане з народом, не стояло осторонь трагедії краю. За підтримку “буржуазного націоналізму” в 1940-1950-х роках лише з Станіславівської єпархії близько 200 священників були репресовані. “Своєю підтримкою як духовної особи та Службами Божими, – згадували селяни Сосулівки на Тернопільщині о. Миколу Когута, – він додає їм сили та впевненості в боротьбі з двома лютими ворогами – німецькими зайдами та більшовицькими окупантами”⁹.

Щоправда, УГКЦ прагнула порозумітися з відновленою радянською владою восени 1944 р. У жовтні 1944 р. митрополит Андрей Шептицький надіслав відповідного листа до Ради у справах релігії при уряді СРСР. Але митрополит помер 1 листопада 1944 р. у розпалі діянь щодо збереження Церкви у новій ситуації. Його величний похорон у Львові, на який, до речі, прибув М. Хрущов з вінком від Сталіна, перетворився у демонстрацію могутності Греко-Католицької Церкви в західному регіоні. Святоюрський митрополичий престол зайняв Йосиф Сліпий, котрий у грудні 1944 року надіслав до Москви поважну делегацію греко-католицьких ієрархів, на чолі з архимандритом Климентієм Шептицьким. Делегацію прийняла Рада у справах релігійних культів при уряді СРСР. Під час переговорів глава комісії передав послання митрополита до Сталіна, у якому, зокрема, зазначалося: “Західна Україна понад 300 років живе відмінним від Східної України життям і внаслідок цього у неї інші звичаї..., життя, культура і релігія, а тому необхідно зміну робити обережно”¹⁰. В іншому посланні до уряду докладно обґрунтовувалося прохання не перешкоджати діяльності УГКЦ. Делегація передала також 100 тис. крб. у фонд Червоного Хреста. Після консультацій з Молотовим і Хрущовим, голова Ради І. Полянський (полковник держбезпеки) від імені радянського керівництва заявив, що Українська Католицька Церква має рівні права з іншими конфесіями, діючими в СРСР і може діяти в рамках існуючого законодавства. Зрозуміло, що про хід п’ятиденних

переговорів (22-27 грудня) І. Полянський детально інформував Сталіна. Очевидно, “вождь народів” у зв’язку з війною не хотів вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ. Але, як слушно відзначав історик Іван Білас: “Його кінцеві наміри були однозначними: знищення Греко-Католицької Церкви, яка на противагу РПЦ, насмілилася його застерігати, – мовляв, необхідно брати до уваги особливості Західної України і “переміни робити обережно”. До того ж, Церква ця відстоювала ідеї національної державності, сприяла створенню військових формувань на окупованій ворогом території. Такого Сталін не прощав нікому. До того ж, йому була притаманна відраза до України і українців”¹¹.

¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ у Львові, 1993. – С. 562.

² ЦДІАУЛ. – Ф. 358, оп. 1, спр. 11, арк. 25.

³ Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати рідну хату? // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944). 2-ге видання. За редакцією Заборовського Я.Ю. – Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. – С. 70-104.

⁴ Береславський М.З. З історії Української греко-католицької церкви. – Львів, 1992. – С. 30.

⁵ Шептицький Андрей, митрополит. Послання до духовенства і вірних Архієпархії // Львівські єпархіяльні відомості. – 1942. – Ч. 1. – С. 9.

⁶ Антонюк Н.В. Українське культурне життя в “Генеральній губернії” (1939-1941). – Львів: Наукова бібліотека ім. Стефаника, 1997. – С. 166.

⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1, оп. 23, спр. 45, арк. 16.

⁸ “Русская православная церковь стала на правильный путь”. Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г.Г.Карпова И.В.Сталину 1943-1946 гг. // Исторический Архив. – 1994. – № 3. – С. 139-148.

⁹ Погорілець Я. Отець Когут – священник наших партизанів // Тернопілля 97. Тернопіль: Збруч, 1997. – С. 125.

¹⁰ Цит. за: Одишцов М.И. Путь длиною в семь десятилетий от конфронтации к сотрудничеству: государственно церковные отношения в истории советского общества // На пути к свободе совести. – Москва, 1991. – С. 64.

¹¹ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Кн. 1. – Київ: Либідь-Військо України, 1994. – С. 310.

ЛЬВІВСЬКИЙ “СОБОР” 1946 РОКУ

Відносне толерування радянської влади УГКЦ у перші повоєнні місяці тривало недовго. Вже 2 березня 1946 р. голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов отримав завдання з Кремля підготувати для Сталіна пропозиції щодо взаємовідносин між католицизмом і православ’єм, відтак вирішити проблему Греко-Католицької Церкви. 15 березня він опрацював і скерував Сталінові під грифом “Цілком таємно” доповідну записку “Про заходи щодо приєднання греко-католицьких парафій у СРСР до Руської Православної Церкви, використання старокатолицької Церкви для створення опозиції Ватикану у західних республіках СРСР, зміцнення впливу Руської Православної Церкви за кордоном та організації всесвітньої конференції християнських церков”. Насамперед у ній давалася історична довідка про відносини між Католицькою і Православною Церквами, наплюжилася роль Ватикану, Католицької, зокрема Уніатської Церкви, як засобу окатоличення західних районів СРСР. У боротьбі з уніатством пропонувалося використати Руську Православну Церкву. Вважалося доцільним організувати у Львові православну Єпархію на чолі з єпископом, котрий мав би великі права і пільги на теренах Західної України. Пропонувалося розгорнути широку пропаганду серед греко-католиків для їх переходу у православ’я. Серцевиною плану була пропозиція “організувати у середовищі Уніатської Церкви ініціативну групу, яка повинна була декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу у православ’я”¹. Наступного дня цей документ прочитав Сталін і власною рукою написав: “Товаришу Карпову. З усіма заходами згоден. 16 березня 1945 р.”

Реалізація планів ліквідації УГКЦ розпочалася тотальним пропагандистським наступом, серед якого важливе місце мала стаття Ярослава Галана “З хрестом, чи з ножом?”, опублікована 8 квітня 1945 р. усіма газетами регіону і видана окремою брошурою масовим накладом. “Вороги українського народу,

вдягнені в ряси уніатських священиків, – зазначалося у статті, – є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, агенти міжнародної реакції. Вони шкодять народу в його святій творчій роботі. Кривава діяльність цих злочинців мусить бути рішуче припинена².

Щоб позбавити УГКЦ керівної верхівки, 11 квітня 1945 р. органи НКВС здійснили безпрецедентну акцію – заарештували митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будку, М. Чарнецького, Г. Хомишина та його помічника І. Лятишевського, невдовзі Перемиського єпископа Й. Коциловського і його помічника Г. Лакоту та інших представників ієрархії. Ризикуючи життям, жоден з них не піддався спокусі перейти у православ'я. У березні 1946 р. Ієрархи УГКЦ були засуджені Військовим трибуналом на тривалі терміни ув'язнення за “зраду”, “співпрацю з нацистами”, “буржуазним націоналізмом” та інші “злочини”. Зрештою єпископ Г.Хомишин помер у київській тюрмі задовго до суду. Мученицькою смертю загинули у в'язницях і концтаборах Й. Коциловський, І. Лятишевський, Г. Лакота, М. Будка, М. Чарнецький, П. Вергун, вбито енкаведистами єпископа Т. Ромжу³.

Отже, репресивна машина радянської влади набирала обертів. У інструкції голови Ради у справах релігійних культів І. Полянського для уповноваженого Ради в УРСР І. Вільхового від 8 травня 1945 р. наголошувалося: “Греко-Католицька Церква (уніатська), в особі митрополичого управління, зайняла абсолютно нетерпиму у політичному плані позицію і стала на шлях боротьби з Радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух. У зв'язку з цим, зараз проводяться заходи, скеровані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного духовенства і переходу віруючих у православ'я⁴”.

Згідно планів Кремля, 28 травня у Львові була створена так звана Ініціативна група у складі керівника-настоятеля Преображенської церкви доктора філософії о. Г. Костельника, генерального вікарія Перемиської єпархії о. М. Мельника і декана із Станіславської єпархії о. А. Пельвецького, на яку було покладено роль “Троянського коня” в УГКЦ. Очевидно, ці діячі Церкви були змушені піддатися примусу і шантажу влади і органів безпеки. Адже о. Г.Костельник неодноразово висловлював антирадянські

заяви у минулому, критикував політику Сталіна, засуджував комуністів за голодомор в Україні 1932-1933 рр., енергійно відстоював інтереси і права Греко-Католицької Церкви під час переговорів у Москві в грудні 1944 р., надсилав відповідні листи у різні інстанції. Наприклад, у листі до І. Полянського, він зазначав, що у Галичині близько 5 мільйонів вірних УГКЦ, якими не можна нехтувати⁵.

За слухним зауваженням відомого історика Церкви Василя Ленчика, на позицію о. Г.Костельника вплинув тиск органів НКВС. Акція масових арештів діячів УГКЦ навесні 1945 р. зачепила і його особисто. Репресивні органи радянської влади безпідставно вважали Г. Костельника потенціальним ворогом, який у роки німецької окупації відверто писав: “Жадна держава так не мучила своїх підданих, як більшовицька... Як же нам було не бажати, щоб цей чортівський млин розпався вкінці на наших очах”. Отож деякий час він провів у більшовицькій в'язниці у Львові, де й напевно його духовно зламали⁶.

Шантаж церковного діяча органами НКВС підтверджують львівські вчені М. Кашуба та І. Мірчук. У дослідженні про Г. Костельника вони повідомляють, що 1940 р. енкаведисти арештували і вивезли до Сибіру його 17-річного сина Богдана. Звичайно вони довідалися, що 1943 р. два сини його добровільно вступили до дивізії “Галичина”, яка згодом билася проти Червоної армії⁷.

Зауважимо, що Г.Костельник відстоював ідеї Унії, був відвертим противником як польського католицизму, так і московського православ'я, виступав за приєднання всіх православних церков Східного обряду на засадах УГКЦ до католицької церкви, яка “існує від апостольських часів і завжди була вселенською”, про що свідчать його твори⁸.

Створення Ініціативної групи вважалося значним успіхом центру і важливим кроком у ліквідації УГКЦ. Про це свідчить лист М. Хрущова до Сталіна (грудень 1945 р.): “Будучи у Москві, я інформував Вас щодо проведеної роботи по розкладу Уніатської Церкви і переходу уніатського духовенства до православної Церкви, писав він. У результаті проведеної роботи із середовища уніатського духовенства створилася “ініціативна група”. Ця гру-

па надіслала на адресу Раднаркому УРСР документи... При врученні документів працівнику НКВС, який представився як референт у справах віросповідання при РНК УРСР, – Даниленко, вони просили...” Далі йшлося про звернення групи до Раднаркому і відповідь Києва. Насамкінець М.Хрущов писав: “Якщо у Вас будуть якісь вказівки по тексту уніатських документів, ми зуміємо через нашого представника ці зауваження ввести”⁹.

Зауважимо, що у відповіді Раднаркому зазначалося: Ініціативна група є єдиним тимчасовим церковно-адміністративним органом, якому дається право керувати у повному обсязі існуючими греко-католицькими парафіями у Західній Україні. Водночас зобов’язано усі правові питання у сфері керівництва парафіями УГКЦ і возз’єднання з Православною Церквою “узгоджувати з Уповноваженим Ради у справах РПЦ при Раднаркомі УРСР т. Ходченком П.С.” І напевно, головне: Надсилати Уповноваженому Ради у справах РПЦ при РНК УРСР списки усіх деканів парафій і настоятелів монастирів, які відмовляться підпорядковуватися юрисдикції Ініціативної групи Греко-Католицької Церкви по возз’єднанню з Православною Церквою”¹⁰.

Слід відзначити, що у зверненні до духовенства члени Ініціативної групи аргументували перехід до православ’я необхідністю вивести Церкву зі стану “безвластя та дезорганізації”, у якому вона опинилася внаслідок арешту ієрархії. У зверненні до уряду УРСР вони попереджували: “Годі думати про моментальне перетворення нашої уніатської Церкви у православну. На це треба часу, щоб зберегти особисту честь священників, щоб священників переконати і перевиховати, вірних успокоїти і приготувати”¹¹. Але до них ніхто не прислуховувався. І взагалі, цю групу режим використовував для виконання певних політичних завдань. Коли УГКЦ була офіційно ліквідована, усі троє загинули: отець Г. Костельник начебто від руки бойовика ОУН у центрі Львова, а інші за невідомих обставин.

Незважаючи на широкі заходи, включаючи насильницькі методи, перехід греко-католицьких священників до православ’я відбувався повільно. Планам Москви опирались як духовенство, так і віруючі. Активним противником приєднання до російського православ’я був архимандрит о. Климентій Шептицький. За його

ініціативою 60 львівських священників і всі настоятелі греко-католицьких монастирів надіслали листа до Молотова, у якому просили радянський уряд облишити УГКЦ, наголошуючи, що духовенство не підтримує діяльність цієї групи. У листі до М. Хрущова в липні 1945 р. секретар Львівського обкому партії І. Грушецький скаржився, що реакція суспільства на створення Ініціативної групи здебільшого негативна. Особливо небезпечною для реалізації планів ліквідації УГКЦ, на його думку, є група ієрархів на чолі з архимандритом К. Шептицьким та о. М. Галлянтю. Секретар обкому наводив відверті виступи проти об’єднання з православною церквою бродівського декана о. М. Туркевича, професора Богословської академії К. Чеховича й о. Д. Семчишина, які затримані органами НКВС¹². Рішуче виступили проти цих підступних намірів Москви монахи ЧСВВ, на чолі з керівником Галицької провінції о. В. Градюком, колишні члени Українського Католицького Союзу. Негативно сприйняла заходи щодо ліквідації УГКЦ більшість західноукраїнської інтелігенції, зокрема академіки В. Щурат і Ф. Колесса, історик І. Крип’якевич, географ О. Степанівна та ін. Не допомогли справі навіть арешти непокірних діячів Церкви, священників. Процес переходу до православ’я затягувався. На липень 1945 р. у Станіславській області із 419 греко-католицьких священників перейшли до православ’я лише 16, у Тернопільській із 336 – 17¹³. Репресивні акції з боку місцевих органів влади й НКВС дещо прискорили процес. У жовтні 1945 р. перейшли до православ’я з 1684-х – 810 священників. Але, як слушно зауважував у листі до патріарха Алексія Г. Костельник, стали православними за переконанням лише половина з них, “інші зробили це тому, що немає іншого виходу з ситуації, що склалася”¹⁴.

За вказаних обставин 12-18 грудня радянське керівництво скликало у Києві спеціальну нараду Уповноважених Рад у справах РПЦ і релігійних культів за участю членів Ініціативної групи і працівників НКДБ. На нараді було прийнято радикальне рішення – зібрати у Львові Собор греко-католицького духовенства, на якому прийняти постанову про розрив з Ватиканом і перехід до православ’я, тобто остаточно знищити Українську Католицьку Церкву. В існуванні УГКЦ комуністичний режим вбачав насам-

перед політичний аспект її підпорядкування Ватикану, який небезпідставно сприймався як ворог Радянського Союзу. Крім всього, Церква була своєрідним бар'єром на шляху радянзації Західної України та русифікації її населення. Це й спонукало якнайскоріше ліквідувати УГКЦ. Для введення в оману світового співтовариства, обрано підступний випробуваний шлях “добровільного” розриву з Римом, денонсації Берестейської Унії і повернення в лоно Православної Церкви.

Силові засоби ліквідації Греко-Католицької Церкви супроводжувалися пропагандистськими заходами переорієнтації масової свідомості на православ'я. Перед скликанням Львівського собору видано книги авторитетних діячів Церкви та істориків. Зокрема, видруковано праці Г. Костельника “Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства”, М. Грушевського “Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI-XVIII вв.”, В. Антоновича “Що принесла Україні унія?”, а також Я. Галана, С. Тудора та інших. У них підкреслювалася негативна роль і оцінка Унії для українського народу, зверталася увага на діяльність УГКЦ і співпрацю з “антинародними” режимами на основі тенденційно підібраних фактів з історії Церкви.

Церковний “собор” УГКЦ, проведений за ініціативою і під керівництвом владних структур 8-10 березня 1946 р. у Львові, супроводжувався грубими порушеннями канонів церкви. Зокрема, без участі греко-католицьких єпископів. Щоправда, напередодні, 22 лютого 1946 р., у Києві під час акції переходу до православ'я, 13 греко-католицьких священників, двоє з них отці А. Пельвецький і М. Мельник, були наречені єпископами, але вже православними. За дорученням Москви керували роботою Собору працівники Рад у справах РПЦ. У телеграмі до Львова з Москви Г. Карпов наголошував: “Відповідальною особою є Уткін, якому слід разом з Ходченко і Вишневецьким провести необхідні заходи”¹⁵. Вони опиралися на представників духовенства РПЦ та органів державної безпеки. 225 “делегатів” розселено у кращих готелях Львова, де харчувалися за рахунок держави і були під пильною охороною органів безпеки. Вони представляли волю 997 із 1270 священників усієї Греко-Като-

лицької Церкви, тобто 78%, які самостійно, або під тиском влади й ситуації висловили згоду на перехід до православ'я¹⁶.

Мотиви приєднання до православ'я різні доповідачі висловлювали майже однаково. Г. Костельник у “Доповіді про мотиви возз'єднання Греко-Католицької Церкви з Руською Православною Церквою” відзначав: Ватикан використав Берестейську Унію, щоб поглинути православ'я і не відповідав інтересам українства. “Прагнення українців до православ'я є законним, оскільки православ'я є історичною вірою слов'ян, – говорив він. Аналогічні думки висловлював А. Пельвецький, який зауважував: “Коли національне визволення українського народу від вікового поневолення стало довершеним фактом, то воно мусіло потягнути за собою і церковне возз'єднання українського народу, а саме – ліквідацію Берестейської унії, розрив з Ватиканом і возз'єднання з Руською Православною Церквою”¹⁷. Як і слід було очікувати, усі постанови, а саме: “Про анулювання Берестейської Унії 1596 р.”, “Про розрив з Ватиканом”, “Про повернення до православ'я і возз'єднання з Руською православною церквою” були схвалені одностайно. Відтак учасники Собору стали православними. Між іншим, за успішне проведення цієї акції Г. Карпов пропонував радянському уряду нагородити орденами і медалями отців Г. Костельника, А. Пельвецького, М. Мельника та архієпископа Макарія.

“Порушення прав і свобод Церкви і віруючих рішенням Львівського церковного собору 1946 р., – слушно зауважив дослідник О. Уткін, – свідчать про рівень базисних відносин і різних деформацій соціалізму, орієнтації масової свідомості на “знищення віри”. Закони про релігію і Церкву, що діяли в умовах централізованого управління, відображали рівень суспільної свідомості, ідеологічні та політичні установки того періоду”¹⁸. Цей акт комуністичного режиму викликав негатиї світової громадськості. Його засудили: Ватикан, ряд світських міжнародних організацій, громадсько-політичні діячі різних країн. Вони вимагали від Кремля, дотримуючись прав людини, відновити УГКЦ.

Зауважимо, що всупереч надіям Москви і Кієва, Львівський лжесобор, як і Мукачівський релігійний з'їзд 1949 р., не асимілювали УГКЦ в комуністичну систему. За підрахунками істо-

рика І. Винниченка, у жовтні 1946 р., тобто через півроку після собору, лише на Львівщині 101 священник не перейшов у православ'я. Значна частина душпастирів чинила опір пасивно: обмежилися заявою про перехід до православ'я, насправді залишаючись уніатами, дехто перейшов до світського життя. Різко зменшилась кількість діючих церков. У Львівській області з 533-х залишилося 269, з них православними стали 231. Не перейшли до православ'я усі монастирі. За таких обставин у Західній Україні посилювались репресії. За період ліквідації УГКЦ було репресовано 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів¹⁹. З Радянською адміністрацією солідаризувалася ієрархія Руської Православної Церкви. Відлуння собору докотилося до прокомуністичних Румунії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, де також було ліквідовано Греко-Католицьку Церкву, а це погіршувало відносини з Ватиканом і штовхало католицизм до антикомуністичних акцій²⁰.

Після нищівних ударів тоталітаризму Греко-Католицька Церква на прикарпатських землях не згинула. Вона реорганізувалася у катакомбах і майже півстоліття служила українству підпільно.

¹ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 6991, оп. 1, д. 29, лл. 101-109.

² Росович В. (Галан Я.). "З хрестом, чи з ножом?" // Вільна Україна. – 1945. – 8 квітня.

³ Сапеляк Андрій. Вказана праця. – С. 173.

⁴ Білас Іван. Вказана праця. – С. 321.

⁵ Там само. – С. 323.

⁶ Ленчик Василь. Собор 1946 р. у Львові // Берестейська Унія (1596-1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 122-123.

⁷ Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник // Берестейська Унія (1596-1996) ... – С. 211-212.

⁸ Там само. – С. 213-214.

⁹ Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории. (РЦХИДНИ). – Ф. 17, оп. 125, д. 313, лл. 29-30.

¹⁰ Там само. – Л. 49.

¹¹ Діяння Собору Греко-католицької церкви 8-10 березня 1946 р. у Львові. – Львів, 1946. – С. 18.

¹² Людина і світ. – 1995. – № 5-6. – С. 6.

¹³ Центральний державний архів вищих органів управління України (ЦДАВОУ). – Ф. 1, оп. 4, спр. 3, арк. 19-20, 30.

¹⁴ Там само. – Ф. 4648, оп. 4, спр. 4, арк. 40.

¹⁵ Білас Іван. Вказана праця. – С. 331.

¹⁶ Львівський церковний собор. Документи і матеріали. 1946-1981. – Київ, 1984. – С. 97.

¹⁷ Діяння... – С. 60.

¹⁸ Уткін О.І. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 109.

¹⁹ Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994. – С. 62.

²⁰ Літопис Голготи України. Т. 2.: Репресована Церква. — Дрогобич, 1994. – С. 130; Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. T.3 – Przemyśl, 1996. – S. 277-288.

ДУХОВНА ОПОЗИЦІЯ РЕЖИМУ (1946-1987 рр.)

Відновлення в 1944 р. радянської влади на західноукраїнських землях викликало завзятий опір українського населення, що надзвичайно непокоїло Москву. За свідченням тодішнього Наркома внутрішніх справ УРСР генерала Василя Рясного, що був безпосереднім організатором масових репресій у Західній Україні, саме у відповідь на донесення органів НКДБ і НКВС Сталін санкціонував сумнозвісний наказ за № 0078/42 від 22 червня 1944 р., підписаний Л.Берією і Г.Жуковим. Його перший пункт вимагав: “Вислати у віддалені райони Союзу РСР усіх українців, які проживали під владою німецьких окупантів”. Колишній чекіст відзначив, що виконати цей наказ вдалося лише частково – протягом 1944-1945 рр. із Західної України було депортовано близько 200 тис. осіб¹.

Не маючи змоги здійснити свій план в Україні, як це було в Чечні, Калмикії, Інгущетії, Криму (“не вистачало транспорту”, – писав М.Хрущов), радянська влада скерувала головний удар на вогнище опору – її західні області. У Москві чітко усвідомлювали, що каталізатором національних прагнень, духовним знаменом ідеї української державності і релігійним символом відродження народу була Греко-католицька церква. Влада вважала її однією з головних перешкод у реалізації імперських планів знищення духовності і національної ідентичності українського народу, не менш небезпечним чинником, ніж УПА і підпілля ОУН. Відтак, з перших днів відновлення радянської влади на західноукраїнських землях розгорнулася кампанія по ліквідації УГКЦ, у якій застосовувалися випробувані методи: масові репресії проти духовенства, насильницьке навернення у православ’я, протиунійна наклепницька пропаганда і агітація. Вирішальна роль відводилася Львівському псевдособору 1946 р., який започаткував катакомбний період в історії УГКЦ.

Діяльність Української Греко-католицької церкви у підпіллі 1946-1989 рр. є однією з найбільш яскравих сторінок української історії. Адже в умовах тоталітарного режиму, репресивно-ка-

ральний апарат якого контролював будь-які опозиційні виступи, УГКЦ зуміла зберегти структуру, певний вплив на населення, виховала два покоління духовенства, здобула постійну підтримку значної частини галичан. “Від 1946 р. УГКЦ була не лише найбільшою забороненою релігійною спільнотою у світі, – наголошує директор Інституту історії Церкви у Львові Борис Гудзяк, – а й залишилася єдиною поширеною в Україні інституцією, яка уникала контролю офіційних радянських установ”².

Катакомбний період діяльності УГКЦ можна поділити на три етапи: 1) опір репресивним акціям влади, 1946-1953 рр.; 2) організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності, 1953-1963 рр.; 3) боротьба за збереження церкви та її легалізацію, 1963-1989 рр. Найважчими для Церкви були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського собору вся вища церковна ієрархія – митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів – були заарештовані і, за вироком Військових трибуналів, ув’язнені на довгі терміни. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владика Г.Хомишин, Й.Коциловський, М.Будка, Г.Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито в 1947 р. Протягом 1945-1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священиків та кинули їх у тюрми і концтабори³.

Головним приводом для арешту й ув’язнення був опір наверненню у православ’я. “Аргументами” служили звинувачення у співробітництві з нацистами, а також – з українськими повстанцями. Як приклад наведемо доповідну записку уповноваженого у справах Православної церкви у Станіславській області Бельнова до Києва від 30 квітня 1946 р.: “Точних даних щодо співучасті колишнього уніатського, тепер православного духовенства Станіславської області з бандитською діяльністю українсько-німецьких націоналістів я в цей час не маю, однак мені відомо, що колишнє керівництво греко-католицької Станіславської єпархії – єпископ Хомишин Григорій і його заступник Лятишевський Іван, священик із м.Снятина – Оренчук Ілля та інші, нині арештовані органами НКВС священики, являються злісними ворогами радянської влади, вони благословляли німецьких

загарбників на боротьбу проти нашої великої Батьківщини, підтримували і благословляли бандитів українсько-німецьких націоналістів, закликали віруюче населення області вступати в утворену німцями спеціальну галицьку дивізію СС і підтримували тісний зв'язок з українсько-німецькими націоналістами, усіляко підтримували їх і вели контрреволюційну роботу проти радянської влади серед віруючих⁴.

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського собору про ліквідацію УГКЦ і навернення на православ'я розтягнулася на кілька років. За підрахунками науковців львівського Інституту історії Церкви, на кінець 1947 р. лише 1124 із 2700 священників⁵ прийняли православ'я. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій⁶. Згідно інформації із Львівської області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на православ'я 101 парох, крім того 55 осіб були арештовані. Значна частина священників перейшли до світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков – до 269, тобто удвічі лише за 1946 рік. Така ж картина спостерігалася в Закарпатській області, де 173 парохі з 299 відмовилися залишити Греко-католицьку церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан⁷.

Ще напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів М.Будку і М.Чарнецького, архимандрита К.Шептицького та віце-провінціала чину Редemptористів Й. де Вохта⁸. Після того як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із митрополитом, митрополію очолив о. К.Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й.де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. І.Зятіка. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника Церкви взяв на себе о. М.Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в

уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження Церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН-УПА. Проте й М.Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання⁹. Залишившись без вищої ієрархії, нижчі структури Греко-Католицької Церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії оо. С.Лукача, С.Ваповича та І.Слезюка та призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г.Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. оо. Г.Балагурко, С.Лукач та І.Слезюк були заарештовані, звинувачені “за співробітництво з німцями”, “організацію нелегального єпископату”, “нелегальні зв'язки з Ватиканом” та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С.Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Т.Ромжа напередодні загибелі від рук агентів Л.Берії висвятив на єпископа О.Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір.

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у Львові було вбито Гавриїла Костельника. Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи будь-якого слідства. Влада звинуватила в організації терористичного акту ОУН і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та Греко-Католицької Церкви в катакомбах. Наступ на УГКЦ ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Я.Галана у зв'язку з причетністю до акції вихідців зі священницьких кіл. За підрахунками І.Винниченка, у період нищення УГКЦ були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь¹⁰.

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні – відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні – офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних

обрядів. Так звані “неприєднані” священики діяли в незареєстрованих церквах. Згідно з архівними документами на 1 квітня 1947 р. стан Церкви в Галичині був таким¹¹.

Таблиця. Конфесійна приналежність священнослужителів у Галичині на 1 квітня 1947 року

Епархії	Кількість священиків, які прийняли православ'я	Кількість священиків, які не прийняли православ'я	Кількість незареєстрованих церков
Львівсько-Тернопільська	522	62	260
Станіславська	277	31	43
Дрогобицька	325	34	34

Керівництво ОУН-УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення у православ'я, відверто загрожувало новонаверненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, за даними І.Андрухівця у Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священиків¹². Значна кількість священиків, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям¹³. Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївки ОУН 63 парохі відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священики повернули Станіславському православному єпископу посвідки про прилучення до православ'я¹⁴. Тож цілком слушно наголошувалось у постанові бюро Львівського обкому партії “Про стан антирелігійної пропаганди і агітації в області” від 14 квітня 1948 р.: “Після об'єднання греко-католицької церкви з православною, яке сталося 1946 р., у нашій області до цих пір вона має у своєму підпорядкуванні ряд церков і монастирів, які являються і досі натхненниками антирадянських наклепів, опорою українсько-німецьких націоналістів і куркульства”¹⁵.

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося повернути до православ'я близько чотирьох мільйонів греко-католиків, 1124 священиків і передати РПЦ близько 2500 церков Західної України. За ініціативою уряду

СРСР у 1950 р. арештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-католицької церкви у Чехословаччині, а вірних навірнено до православ'я. Засуджені на довічне ув'язнення єпископ П.Гойдич помер у в'язниці, а єпископ-помічник В.Гопко був звільнений лише під час “празької весни” 1968 р., коли Греко-католицька церква легалізувалася¹⁶.

Чи не найбільший опір чинили владі греко-католицькі монахи. Серед монашого духовенства лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії та утиски, ще в 1950 р. на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині – шість греко-католицьких монастирів¹⁷, зокрема василіянський монастир у Грушеві. До них приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицьку громаду було вже ліквідовано. Відтак священики та монахи продовжували релігійну діяльність як парохі, катехити. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в Суховолі (до 1952 р.), у Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органів радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер-служебниць були арештовані і депортовані в Сибір та на Далекий Схід. 29 з них загинули в заслання¹⁸. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згромадження, здебільшого у приватних домівках у містах. Вони продовжували працю як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священиками та мирянами. “Особливо велика заслуга у підпільному душпастируванні в Галичині, – відзначав А.Сапеляк, – належить священикам – Василянам, Редемптористам, Студитам”¹⁹.

Таким чином, до 1950 р. радянська влада ліквідувала всі п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів в Європі залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Були ліквідовані або передані РПЦ майже 3000 парафій, 195 монастирів і чернечих осередків. А втім лише третина священиків перейшли на православ'я, 15% врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне

підпілля²⁰. “Українську церкву загнано в катакомби, – писав о. І. Нагаєвський. – Скрыті священники ночами хрестять дітей, вінчають молодих подружжів та уділюють хорим Найсвятіші Тайни, а померлому кладуть на домовину грудку землі, що над нею в укритті відправляє священник похоронний обряд. Католицька Єрархія, що діє в катакомбах, застосувала всі досвіди і практику первісної Християнської Церкви під час поганських переслідувань”²¹.

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі вірність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священників. Внаслідок цього, наприклад, лише в Жовкві на Львівщині протягом 1946–1949 рр. змінилися вісім священників²². У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священників. За наступних 4 роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священників²³. Брак священників РПЦ покривала за рахунок нашвидкоруч влаштованих 3–6-місячних курсів. Їх випускники виявляли дивовижну некомпетентність у релігійних питаннях, до того ж нерідко відзначалися ненайкращими моральними якостями.

Поширеним явищем стала відправа православними священниками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ. У цьому зв’язку в 1950 р. Московський патріархат розгорнув заходи щодо ліквідації залишків “уніатства” в церковній практиці. Львівський архієпископ Макарій і Дрогобицький єпископ Михаїл розпорядилися звільнити “нарешті церковні служби і самі церкви... від латинських нововведень, що суперечать догмам і духу нашої материнської Церкви”²⁴. Але ще в 1952 р., тобто через шість років після навернення церков на православ’я, у повідомленнях до Києва наголошувалося, що служба у православних церквах Галичини проходить без змін, як за старих часів.

Потрібно відзначити, що збереженню УГКЦ в катакомбах сприяли певні заходи репресованої ієрархії. Зокрема, митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так з нагоди Різдва 1947 р. він звертався до всіх греко-католиків із

закликом стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й Церкві, яка завжди віддано служила своєму народові. Разом із митрополитом відбували тоді заслання 50 священників УГКЦ²⁵. Він давав їм приклад незламності духу, читав лекції з історії Церкви, теології, готував праці в підпіллі. Репресовані священники нерідко продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях.

Смерть Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію УГКЦ. Москва в особі Л. Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим, про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М. Підгорному, надісланий до Києва в січні 1961 р. “Після 8 літ лагерів, – писав митрополит, – впродовж яких приміювано до мене найжорстокіше поведіння, як до каторжника, так що я переніс на собі всі жакливі тортури тюрми і лагерів, починаючи від арешту, брутальної грубої поведінки, до голоду, холоду і ламання костей. За вісім літ мене ограблено дощенту, і то при допомозі конвоя, та обвезено через Харків і Москву по Сибірських лагерьх до Свердловська, Вятки, Печори, Інти і інших місцевостей, де я перемучився до 1953 р. Тоді умер Сталін, і я скінчив 8 літ каторги”. Далі митрополит повідомляв, що у травні 1953 р. його привезли до Москви, де високі чиновники МВС розпочали переговори. (Як виявилось – за ініціативою і наказом Л. Берії.) Митрополиту запропонували допомогти уряду СРСР у налагодженні взаємин із Ватиканом. Владика погодився за умови, що “Греко-Католицька Церква буде дальше признавана Урядом, що я буду реабілітований і признаний не тільки як митрополит, але і як кардинал...” Крім того Й. Сліпому запропонували написати історію Церкви, дозволивши попрацювати з цією метою в Державній бібліотеці ім. В. Леніна. Однак після розстрілу Л. Берії, його наступник генерал Круглов вимагав, аби він відрікся від Папи. Коли ж митрополит відмовився, його повернули на заслання до Красноярського краю. Перед від’їздом він вручив представникові МВС генералу Жукову меморіал, у якому заявив, що хоче створити об’єктивну й повну історію Церкви, висловити, “на чому опираємося, і що ми так рішучо обстоюємо, готові завжди навіть на кровні жертви”²⁶. У неволі митрополит справді

написав ґрунтовну “Історію Вселенської церкви на Україні”, яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

У період хрущовської “відлиги” до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, зокрема звільнені греко-католицькі священники. До березня 1957 р. в Галичину прибули 65,5 тис. українців, з них чимало священників. 6 серпня 1956 р. в листі до голови комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від віруючих з вимогами реабілітації УГКЦ, реєстрації церковних громад згідно Конституції²⁷. Львівський обком партії доповів ЦК КПУ про пошквалювання діяльності уніатського духовенства. Зокрема, відзначалося, що повернувся із заслання о. М.Хмільовський, колишній генеральний вікарій митрополії. Він активно відновлював діяльність нелегальної УГКЦ, відправляв богослужіння у своєму будинку, встановлював контакти з кліром. Водночас колишній протоігумен чину Василян у Львові В.Градюк, М.Когут та інші збирали навколо себе монахів, а попередній секретар митрополита Андрея Шептицького В.Грицай згуртував священників і монахів, підтримував постійний зв’язок із митрополитом Й.Сліпим, допомагав йому та іншим засланим матеріально²⁸.

Велике значення мало для катакомбної Церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М.Чарнецького до Львова в 1956 р., єпископа І.Лятишевського – до Станіслава, а єпископа О.Хіри – до Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали Церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М.Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священників. Ще 280-300 священників він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до УГКЦ, офіційно залишаючись поки що на службі²⁹. Єпископ І.Лятишевський, хоча відповідні радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відві-

дувачів, згуртував навколо себе священників на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість невозз’єднаних парохів у області зросла до 84³⁰. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ’я, самочинно відкривали свої церкви, у яких підпільні священники відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). Поширеним явищем стало спільне слухання релігійних передач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання греко-католицького духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М.Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священників УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М.Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН-УПА і зв’язок з Ватиканом на 10 років ув’язнення. М.Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть “ворожу радянській владі діяльність”, підтримують зв’язок із митрополитом Й.Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу. Він підсумовував, що повернення греко-католицького духовенства “вкрай небажане” і має бути максимально обмеженим³¹.

В іншій доповідній записці до Ради у справах РПЦ при уряді СРСР від 4 січня 1957 р. М.Лазуренко слушно відзначав, що попри арешти і заслання єпископів та 344 священників УГКЦ із 590, що відмовилися прийняти православ’я, возз’єднання церков виявилось формальним, і “уніатські порядки залишилися незмінними”. За його твердженням, повернення із заслання 286 священників різко ускладнило релігійну ситуацію на Львівщині. УГКЦ у підпіллі активізувала свою діяльність, деякі громади навіть подавали заяви про реєстрацію уніатських парафій, посилаючись на незаконну ліквідацію унії. Особливу роль у цих процесах відіграли єпископи І.Лятишевський, М.Чарнецький, О.Хіра, М.Хмільовський, які повернулися із заслання і очолили

реабілітаційний релігійний рух. М.Лазуренко також зазначав, що митрополит Й.Сліпий, перебуваючи у Красноярському краї, підтримує зв'язок із цими діячами та фактично керує Церквою, а віруючі з нетерпінням очікують на його повернення. М.Лазуренко наголошував, що, незважаючи на лібералізацію суспільного життя, не можна допускати “відновлення у будь-якій формі діяльності греко-католицької церкви”, й підкреслював, що цієї думки дотримуються керівники органів у справах культів Польщі, Чехословаччини й Румунії³².

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно включилися в діяльність катакомбної Церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали “моральною базою оунівського підпілля”³³. Відтак органи радянської влади вживали всі заходи для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську Православну церкву. За участю її ієрархів у Москві відбулося спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, яке 10 квітня 1959 р. ухвалило постанову про посилення роботи для “ліквідації залишків унії в західних областях УРСР”, що передбачала активізацію православного священництва супроти підпільної УГКЦ. Священникам пропонувалося викривати Ватикан як ворога православ'я і натхненника “холодної війни”, боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні церковні громади, припинити виплати пенсій сім'ям виселених священників³⁴.

У грудні 1962 р. на зустрічі з М.Хрущовим посланець президента США Н.Казенс передав прохання Д.Кеннеді і папи Івана XXIII звільнити митрополита Й.Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до Риму, де взяв участь у II Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у Москві, він висвятив на єпископа редemptористського ігумена Василя Величковського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі. У Римі митрополит розгорнув активну діяль-

ність. Вже 1963 р. там було засновано Український католицький університет св.Климента папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу “Богословія”. Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й.Сліпого Верховним архієпископом Української Католицької церкви і кардиналом.

Призначення В.Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. “Величковський закликає деяких священників до розриву з православ'ям і переходу на бік Ватикану, – стурбовано доповідав у квітні 1964 р. уповноважений комітету у справах РПЦ в Києві В.Сухорін. – За останній час в округах Львова й Івано-Франківська під впливом пропаганди з православ'ям порвали 8 священників”³⁵. В.Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у Львові: Служебниць, Василіянок і св.Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. В таємній резиденції у Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у Перемишлі В.Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Й.Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В.Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників – Чорнія, Н.Дейнеку, П.Козака та Й.Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й.Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіян, 60 студитів, 54 редemptористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василіянок. З православ'я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені³⁶.

Однією з найгостріших проблем катакомбної церкви у 1960-х роках було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів. Саме із цього середовища єпископ М.Чарнецький висвятив після короткого терміну навчання близько 50

священиків. Після цього потрібно було готувати священиків із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священиків та миряни-активісти Церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких – у Ризі і Каунасі.

У зв'язку з умовами підпілля навчання тривало 4-6 і більше років. Воно проходило у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом. Лекції читали підпільні єпископи В.Величковський, С.Дмитренко, Й.Гірняк, П.Василик, священики А.Масюк, Є.Пелех, М.Косило та інші. Зокрема, для підпільних семінаристів у Стрию викладали оо. ЧСВВ Д.Богун, Є.Тимчук, С.Дмитерко, М.Гринь, Ю.Янтух³⁷. Програма включала традиційні предмети, що викладалися в духовних семінаріях: катехизм, мирянську та пастирську теологію, літургію, канонічне право, церковно-слов'янську, грецьку, латинську мови, історію Біблії, історію України тощо. Успішно склавши іспити перед старшими священиками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В.Величковський, В.Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки. Уже в 1986 р. у звіті до голови Ради у справах релігії при РМ УРСР Колеснікова із Івано-Франківська доповідали: "Не вдалося опанувати процедурою висвячення, хоча відомо, що у 1986 р. єпископ Стернюк таємно висвятив чотири особи з Івано-Франківська"³⁸.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності структура УГКЦ, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані "старі" священики, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священики діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у Львові – в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священики, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священством, єпископи працю-

вали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на розвиток українського суспільства, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-католицької церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської "відлиги" та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В.Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників оо. А.Зофійовського та І.Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником редемпториста о.Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (помер 1973 р.), який висвятив помічником і наступником о. С.Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О.Хіра. За підрахунками о. Б.Боцюрківа, у 1968 р. в Україні діяли кількості греко-католицьких священиків, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро Церкви становили монаші чини – близько 240 василіян, студитів, редемптористів. Були висвячені 40 священиків, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені храми, запрошували для служби підпільних священиків. У Західній Україні фактично діяли 88 греко-католицьких церков³⁹. У спеціальній постанові ЦК Компартії навесні 1970 р. наголошувалося: Останнім часом у Львівській області активізувалася діяльність уніатів, частина з них порушує радянське законодавство про культ, самочинно захоплює церковні приміщення, створює нелегальні монастирі, а подекиди намагається вести антирадянську, націоналістичну пропаганду⁴⁰. За підрахунками історика В.Барана, наприкінці 1960-х років на Львівщині проживали 144 греко-католицьких священики, понад 200 ченців із ліквідованих уніатських монастирів⁴¹.

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо боротьби як із "нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів", так і з релігією взагалі. Наприкінці 1960 р. було заарештовано єпископа В.Величковського, відомих священиків П.Городоцького у Львові і Р.Бахталовського в Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В.Стернюка, у помешканнях де-

сятків священників і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа В.Стернюка. У закритих храмах влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення.

Зустріч М.Підгорного з папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-католицької церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ в Західній Україні. Не допомогло й розповсюджене уповноваженим Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священники й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 70-х років Москва розгорнула широку кампанію боротьби з “українським націоналізмом” та УГКЦ. Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972-1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С.Дмитерко та І.Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбили підпільних священників оо. І.Кривого та П.Чучмана.

Гельсінські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на Апостольський престол папи Івана Павла II в 1978 р. спричинився до активізації політики Ватикану, спрямованої на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду папа, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л.Брежнев у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність

рішень Львівського “собору” 1946 р. щодо ліквідації УГКЦ. Виступаючи на всесоюзній конференції з національних проблем у червні 1982 р., тодішній завідувач відділу пропаганди ЦК КПУ Л.Кравчук наголошував: “Розрахунок робиться на те, щоб воскресити уніатство і використати його в ролі релігійно-націоналістичної опозиції... Під впливом ворожої пропаганди активізувалася діяльність католицького кліру. Колишнє уніатське духовенство постаралося розгорнути психологічну підготовку віруючих до виступу з домаганням відновити діяльність уніатської церкви”⁴².

Незважаючи на переслідування, арешти, а часом вбивства, як це було в 1980 р., коли загинули греко-католицькі священники А.Гургула, І.Котик і Є.Восикевич, підпільна діяльність УГКЦ тривала. У 1982 р. в Західній Україні було утворено “Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви”. Нею керували пізніше заарештовані й ув'язнені дисиденти Й.Тереля та В.Кобрин, який налагодив видавництво “Хроніки Католицької Церкви в Україні”. У краї активізувався рух за легалізацію Церкви.

Протягом 80-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником став Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. (помер у 2000 р.). У засланні в Казахстані помер єпископ Хіра. Дещо раніше – єпископ М.Мураній і Й.Федорик. Натомість у єпархіях були висвячені на єпископів І.Семедій та Ф.Курчаба.

Внаслідок демократизації СРСР з 1985 р. були звільнені всі політв'язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права людини. Створений 1987 р. у Львові Комітет захисту Української Католицької церкви під керівництвом Івана Геля видавав журнал “Християнський голос”, організовував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владики В.Стернюк, С.Дмитерко, І.Маргітич. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України. УГКЦ

фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення.

¹ Чуев Феликс. Солдаты империи. Беседы. Воспоминания. Документы. – Москва, 1998. – С.177-178.

² Гудзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви. 1946-1989 // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч.ІІ. – Львів, 1994. – С.125.

³ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Т.4. – Przemyśl, 1998. – С.311-312, 315.

⁴ Державний архів Івано-Франківської області, ф.Р-389, оп.1, спр.4, арк.79.

⁵ Саме стільки священників налічувала УГКЦ в 1941 р.

⁶ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. – С.315.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.4648, оп.3, спр.8, арк.34.

⁸ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Календар “Благовіста” – 1998. – Гурово Іловецьке, 1998. – С.93.

⁹ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. – С.312.

¹⁰ Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994. – С.62.

¹¹ Державний архів Івано-Франківської області, ф.Р-389, оп.1, спр.6, арк.123.

¹² Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ, 1997. – С.38.

¹³ Немало священників УГКЦ стали повстанськими капеланами. Зокрема о. Василь Шевчук із Перемиського повіту, який, ще в часи Другої світової війни у 1944 р. вступив в УПА й був капеланом повстанського куреня “Байди” (М.Савченка) у Закерзонні. Його захопили в полон і за вироком польського суду 13 вересня 1948 р. розстріляли.

¹⁴ Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. – С.38.

¹⁵ Державний архів Львівської області, ф.П-3., оп.2, спр.387, арк.104-106.

¹⁶ Ісіченко І., архиеп. Історія Христової церкви в Україні. – Харків, 1999. – С.200.

¹⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.4648, оп.3, спр.80, арк.34.

¹⁸ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989). – С.94.

¹⁹ Сапеляк Андрій. Київська церква на слов'янському сході. – Буенос-Айрес-Львів, 1999. – С.188.

²⁰ Ісіченко Ігор, архиеп. Історія Христової церкви в Україні. – С.200-201.

²¹ Нагаєвський І., о. Католицька Церква в минулому і сучасному України. – Філадельфія, 1950. – С.68.

²² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.4648, оп.3, спр.70, арк.28.

²³ Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. – С.38-50.

²⁴ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989). – С.95.

²⁵ Мартирологія українських церков. – Т.ІІ: Українська Греко-Католицька Церква. – Торонто-Балтимор, 1987. – С.470.

²⁶ Сліпий Й., митр. Історія Вселенської Церкви на Україні. – Т.IV, ч.1. – Рим, 1996. – С.I-III; Архів Служби безпеки України, спр.87, т.10, арк.278; т.5, арк.295.

²⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.24, спр.4263, арк.202-205.

²⁸ Там само, спр.4081, арк.2-5.

²⁹ Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. – Львів, 1997. – С.61.

³⁰ Державний архів Івано-Франківської області, ф.Р-389, оп.2, спр.18, арк.102-103.

³¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.24, спр.4081, арк.2-5.

³² Центр хранения современной документации, ф.5, оп.33, д.53, л.1-3.

³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.24, спр.4263, арк.288-300.

³⁴ Там само, оп.25, спр.42, арк.57.

³⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.4648, оп.1, спр.446, арк.144.

³⁶ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. – С.323.

³⁷ Стоцький Я. Монастир Отців Василіян Чесного Хреста Господнього в Бучачі 1712-1996. – Львів, 1997. – С.135.

³⁸ Державний архів Тернопільської області, ф.3241, оп.2, спр.125, арк.42-45.

³⁹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989). – С.102.

⁴⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.16, спр.149, арк.30.

⁴¹ Баран В. Україна 1950-1960-х рр. – Львів, 1996. – С.287.

⁴² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989). – С.114.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ – ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ

Важливою складовою української опозиції кінця 80-х – початку 90-х років став широкий суспільний рух за відновлення діяльності Української Греко-Католицької Церкви, який, за слушним висловом Степана Кобути. “за своїми масштабами вийшов за рамки суто релігійного питання, набувши політичного характеру”¹. Сорок чотири роки вона діяла у підпіллі після насильницької ліквідації 1946 р. Тисячі непокірних її священників і монахів на чолі з єпископами і митрополитом Йосифом Сліпим були ув’язнені та кинуті у концтабори, сотні парохів змушені були прийняти православ’я, а найрадикальніші пішли у підпілля. Радянська історіографія та компартійна преса намагалися сформувати спотворене лице УГКЦ, фальсифікуючи її історію. Могутній комуністичний пропагандистський апарат і Руська Православна Церква здійснювали широкомасштабний ідеологічний тиск на віруючих. Тоталітарно-атеїстична система намагалася викорінювати релігійність галичан і закарпатців, жорстоко боролася з Греко-Католицькою Церквою, яка віками була оплотом національної свідомості, чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Церкву загнали у катакомби, її храми закрили, зруйнували, або перетворили у господарські приміщення. “Пощастило” тим храмам, які стали православними або ж музеями. Система була впевнена у незворотності цього руйнівного процесу на західноукраїнських землях.

Проте УГКЦ виявила виняткову життєздатність, а її духовенство і вірні – незламну віру у відновлення батьківської Церкви. Запорукою відродження Церкви було існування діючої підпільної організації. Згідно з даними Глави УГКЦ в Римі кардинала Мирослава Любачівського, наприкінці 1980-х рр. її підпілля нараховувало десять ієрархів, близько тисячі священників, тисячу двісті ченців і черниць та 4,5 млн. віруючих². Інші дані містять звіти офіційних органів влади. Вони свідчать, що 1988 р. у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпат-

ській областях діяли 260 священників, 385 ченців і черниць та лише 100 тис. віруючих греко-католиків³.

Рух за легалізацію УГКЦ не припинявся від самого Львівського “собору” 1946 р. Та особливого розмаху він набув з початком реформ Михайла Горбачова, який 1985 р. прийшов до влади. В умовах явної соціально-економічної кризи радянської тоталітарної системи він розпочав радикальні зміни у політиці з метою її збереження. Було проголошено курс на демократизацію суспільства, гласність і плюралізм у рамках соціалістичного ладу. Та за влучним висловом харківського владика Ігоря Ісиченка, тим самим під комуністичний режим заклали потужну вибухівку⁴. Новий курс не міг оминати змін у церковно-релігійній політиці влади, перебудови державно-церковних відносин.

Поворотним пунктом стала зустріч Михайла Горбачова з ієрархами РПЦ 29 квітня 1988 р., на якій генсек ЦК КПРС заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону держави про свободу совісті. Він підкреслив, що перебудова, гласність і демократія цілком, без якихось обмежень, стосуються державно-церковних відносин⁵. До такого рішення, крім всього, спонукало ще і відзначення на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України. До речі, з цієї нагоди Папа Іван Павло II у липні 1988 р. у соборі св. Петра відправив Літургію українською мовою для 15 тис. присутніх греко-католиків Заходу⁶. Ці події спричинили нову хвилю релігійного руху галичан і закарпатців за відновлення батьківської церкви.

Зрештою, ще у серпні 1987 р. група львівських священників вийшла з підпілля і подала колективну заяву до Москви щодо легалізації УГКЦ. Цей рух, підхоплений широким загальом греко-католиків, очолив єпископ з Івано-Франківська Павло Василик, який за підпільну діяльність десять років перебував у таборах Мордовії разом з кардиналом Йосифом Сліпим (нині владика Павло – єпископ-ординарій Коломийсько-Чернівецької єпархії)⁷. Того ж таки 1987 р., посилаючись на декларовану Конституцією СРСР свободу совісті, два єпископи і 23 священники УГКЦ оприлюднили заяву-звернення до Папи Івана Павла II про вихід із підпілля і прохання сприяти “всіма можливими способами спра-

ві легалізації Української Католицької Церкви в СРСР”⁸. У жовтні 1988 р. делегація Івано-Франківської єпархії підпільної УГКЦ прибула до Москви і вела переговори у Раді в справах релігії при Раді Міністрів СРСР щодо легалізації Церкви. Але вони закінчилися безрезультатно, оскільки влада тоді розцінювала подібні заяви і факти виходу парафій із підпілля проявами релігійного екстремізму. Більше того, за вказівкою Москви, партійні органи України проводили заходи з метою нейтралізації активності вірних Греко-Католицької Церкви. Засоби масової інформації посилили пропагандистську кампанію, щоб дискредитувати УГКЦ, терміново видрукувано праці антиунійного змісту⁹.

Суспільно-релігійний рух на західноукраїнських землях впливав у могутній потік загальноукраїнського національного відродження кінця 80-х років. Прагнення радянської влади до демократичного іміджу у світовому співтоваристві змушувало її можливості у боротьбі з ним. Москва була змушена у 1987 р. звільнити близько 300 українських політв’язнів з 350-ти, які користуючись формальними засадами гласності рішуче включалися у подальшу боротьбу з системою. Провідники Української Гельсінської групи, Ініціативного комітету за звільнення в’язнів сумління Левко Лук’яненко, Вячеслав Чорновіл, Іван Гель, Михайло Горинь, Степан Хмара активно підтримали легалізацію УГКЦ. “Ряд націоналістично налаштованих осіб (Хмара, Горинь, Тереля), які звільнені з ув’язнення, — доповідав Києву Львівський обком партії у серпні 1987 р., — намагаються блокуватися з уніатами-екстремістами, використовуючи їх у ворожих цілях для проведення спільних провокаційних акцій. Не виключено, що буде відновлено діяльність так званого “комітету по захисту католицької церкви на Україні”¹⁰. Перший секретар обкому В. Добрик не помилився. Наприкінці того ж року недавній політв’язень Іван Гель заснував Комітет захисту УГКЦ, до складу якого увійшли й діячі церкви. З метою активізації суспільно-політичного руху за відродження Церкви він налагодив видання часопису “Християнський голос”¹¹.

“Особливістю заключного етапу національно-визвольного руху в Україні, — відзначав львівський історик Юрій Зайцев, — стало розгортання опозиційної діяльності, зростання її масо-

вості, прагнення людей реалізувати нагромаджений роками неволі емоційний, волелюбний, державотворчий потенціал, утворення політичних партій, вихід з підпілля заборонених церков”¹². Потенціал українського народу спрямовувався на національне і релігійне відродження. Його ідеї генерували представники нової національної еліти і патріотично налаштоване духовенство. Серед методів їх діяльності були масові заяви-звернення до партійних і державних органів ініціювання багатотисячних мітингів, демонстрацій і Богослужень. У відкритому листі до М. Горбачова від 5 серпня 1987 р. Вячеслав Чорновіл наголошував на праві існування легальної опозиції, докорінної перебудови національної політики Москви стосовно України, усунення її комуністичного керівництва на чолі з В. Щербицьким¹³. Групи греко-католицьких ієрархів і священиків протягом 1988–1989 рр. неодноразово зверталися з вимогами легалізації Церкви у вищі інстанції держави і міжнародного суспільства. У січні 1989 р. Івано-Франківський єпископ П. Василік звернувся до М. Горбачова з проханням про зустріч і переговори щодо “наболілих питань, пов’язаних із організацією нашої Церкви”¹⁴. У травні того ж року делегація єпископів і священиків УГКЦ прибула до Москви з петицією для М. Горбачова про відновлення Церкви, а також вели переговори у Раді в справах релігії. Коли ж делегація не отримала позитивної відповіді, група греко-католиків почала у Москві голодування, яке тривало до кінця листопада 1989 р. Крім того, групи зверталися з петиціями до учасників Віденського і Паризького форумів держав-учасниць наради з питань безпеки і співпраці Європи. Особливої ваги набули акції на честь 1000-ліття хрещення Руси-України. Коли у Римі відбулася зустріч президента Горбачова з Папою Іваном Павлом II і встановилися дипломатичні відносини між СРСР і Ватиканом, стало можливим поставити питання про легалізацію УГКЦ і реєстрацію її громад на найвищому рівні. Внаслідок цих заходів Кремль погодився підготувати новий Закон про свободу совісті, який узгоджувався б із міжнародними правовими актами з проблем прав людини і релігійних свобод¹⁵.

Відродженню УГКЦ активно сприяли українські громадсько-політичні формування: Народний Рух України, Гельсінська спіл-

ка, Український Християнський демократичний фронт та ін. Перший збір у вересні 1989 р., який об'єднав у своїх рядах близько 280 тис. членів, прийняв ухвалу "Про церкви в Україні". Вона декларувала свободу віросповідання, наповнювала реальним змістом закон про відділення Церкви від держави, звинувачувала РПЦ у прислужництві комуністичному режимові, вимагала легалізації УГКЦ та засуджувала Московський патріархат за перешкоди у відродженні національних церков¹⁶. А втім, Другий збір Руху 1990 р., коли проблема легалізації вирішилась й розпочався процес відродження і розбудови Українських Греко-Католицької та Автокефальної Православної Церков, відзначив важливу роль релігійних чинників у державному будівництві¹⁷. Ця орієнтація на пріоритет національно-патріотичних устремлінь насамперед пов'язувалась з історією Греко-Католицької Церкви, яка протягом віків була чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Саме вона зуміла у вкрай несприятливих умовах зберегти національну форму у побуті, обрядах, традиціях. Століттями вона суттєво впливала на форми суспільної та індивідуальної свідомості, соціальні відносини, спричинилися до ідейно-політичної єдності українського народу. Отже, взаємозв'язок національного відродження України з відродженням національної Церкви став необхідною умовою державотворчого процесу.

Усвідомлюючи небезпечний для системи розвиток подій в Україні, зокрема у західних областях, партійні та правоохоронні структури запобігали наростанню греко-католицького руху. Вони покладали великі надії на православну церкву, ієрархія якої відверто виступала проти легалізації УГКЦ. Митрополит Київський та Галицький Філарет залякував суспільство: "А що буде як, не дай Боже, легалізується Українська Католицька Церква? Нові месії розведуть таку ворожнечу, що ми усі будемо не раді"¹⁸. Отже, компартія, влада і РПЦ єдиним фронтом виступали проти відродження УГКЦ. Цікаво, що їх аргументи радикально змінилися, зникли явно безпідставні звинувачення у "співробітництві з німецькими окупантами", "антинародній діяльності", "зв'язках із Ватиканом – ворогом СРСР" тощо. Негативна позиція компартії щодо легалізації Церкви у заяві її ЦК кваліфікувалась як

"не обмеження, заборона для віруючих, а недопущення використання релігії в антисоціальних, націоналістичних цілях... Партійні і радянські органи, особливо західноукраїнського регіону, відносяться до спроб реанімації уніатства як релігійно-політичної організації на націоналістичній основі різко негативно. Категорично проти цього РПЦ та інші релігійні об'єднання"¹⁹. Безперечно, верхівка РПЦ не бажала втрачати свого впливу на західний регіон, адже на початку 1988 р. там знаходилася половина із 4 418 православних парафій в Україні²⁰. Але й серед її ієрархії не було єдності. Наприкінці 1989 р. архієпископ РПЦ Кирило наголошував: "Кожна людина має право молитися Богу так, як вона бажає, і закони повинні це право поважати. Тому, не сприймаючи унії з богословської точки зору, я переконаний у необхідності надання українським католикам східного обряду можливостей молитися відповідно їх традиціям"²¹.

Церковно-релігійні антагонізми в регіоні викликали негайні світового співтовариства. На засіданнях комісії з прав людини у Женеві підіймалися питання щодо переслідування УГКЦ, порушення релігійних свобод і прав людини, віруючих греко-католиків. На вказаних підставах 14 американських сенаторів офіційно звернулися з листом до М. Горбачова. На початку липня 1989 р. керівник відділу ЦК КПУ А. Меркулов у доповідній записці "Про негативні наслідки ситуації, що склалася навколо Української Католицької Церкви" нарешті зробив висновок: підстав для заборони реєстрації УГКЦ згідно законодавства немає, а "подальше затягування цього питання веде до підризу авторитету Компартії України і Радянської влади і може негативно відбитися на політичному кліматі в західному регіоні України в період виборів 1990 р."²²

Другій половині 1989 р. характерні масові виступи греко-католиків, скоординованих ієрархами на чолі з Місцєблюстителем Архисєпископа Володимиром Стернюком багатолюдними релігійними акціями. Її апогей – 100-тисячна маніфестація 17 вересня у Львові під гаслами легалізації УГКЦ. Процес самочинного відродження греко-католицької віри переріс у захоплення батьківських храмів. Першими в регіоні перейшли у власність УГКЦ 29 жовтня Преображенський собор у Львові і церква

Св. Трійці у Щирці на Львівщині. Усвідомлюючи, що процес відродження Церкви зупинити неможливо, партійно-державні чинники намагалися скерувати його під свій контроль. 21 листопада 1989 р. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР оприлюднила заяву, за якою реєструвалися греко-католицькі громади, яким надавалися усі права, встановлені законом для релігійних об'єднань. Водночас, відзначалося у заяві, "питання про утворення греко-католицької церкви східного обряду як самостійної церковної організації" відкладалося до переговорів РПЦ з Ватиканом²³.

За цих умов архієпископ В. Стернюк скликав 23 січня 1990 р. у Львові церковний собор УГКЦ за участю шести єпископів і 150 священників. Він проголосив легалізацію Церкви, визнав неканонічним Львівським псевдособором 1946 р., висловив вимоги реабілітувати репресованих представників греко-католицького духовенства, повернути Церкві її храми та визнати церковну організацію УГКЦ²⁴. Цей акт спричинив лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я та реєстрацію греко-католицьких громад. Вже у лютому понад 435 заяв щодо реєстрації відроджених парафій. А до кінця року відроджено 1677 греко-католицьких громад²⁵. Вирішальне значення у цьому процесі зіграла ініціатива демократично обраних місцевих рад, які попри невизначену політику Києва ухвалювали радикальні постанови й сміливо їх реалізовували. Зокрема, 4 травня 1990 р. Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла постанову "Про релігійні конфесії на Львівщині". Утверджуючи історичну справедливість та реальні права людини, насамперед свободу совісті, враховуючи реальну ситуацію в області і опираючись на ініціативу мас, народні обранці Львівщини ухвалили: "1. На території Львівщини кожна релігійна конфесія, діяльність якої не суперечить міжнародним нормам, має право на реєстрацію, вільне існування та пропаганду власного вчення. 2. Визнати дії органів влади Львівської області по ліквідації УГКЦ у 1946 р. та переслідування віруючих і духовенства Греко-Католицької Церкви незаконними й аморальними, поновити УГКЦ у всіх правах. 3. Виконавчим комітетом районних та місцевих Рад реєструвати релігійні громади будь-якої конфесії". Постановою

визначалося порядок передання храмів відродженим конфесіям, собор св. Юра – історична резиденція митрополита УГКЦ – повертався митрополії. Львівська обласна рада пропонувала Верховній Раді УРСР розглянути питання про відродження у правах українських національних церков²⁶. Ця постанова, особливо у питанні передання собору св. Юра надзвичайно стурбувала Руську Православну Церкву. Її ієрархи засипали протестами владні і партійні структури республіки, СРСР та Московського патріарха Пимена. Але процес відродження УГКЦ продовжувався.

Слід зауважити, що відродження легального статусу Церкви, діяльність і розбудова її структур, становлення релігійного життя греко-католиків відбувалося у складній ситуації громадсько-політичного життя в Україні. Адже десятиліттям комуністична пропаганда таврувала УГКЦ, а широкомасштабна анти-католицька спрямованість режиму становила один з головних чинників його внутрішньої політики. Не можна ігнорувати вплив РПЦ, яка більше сорока років панувала не лише у регіоні, а й у всій Україні. Спільно з партійними і урядовими чинниками вона опиралась відродженню УГКЦ, насамперед через перспективу втрат мільйонів віруючих, відтак значних прибутків, та тисяч церковних споруд, монастирів, іншого майна. На початок 1991 р., коли кількість греко-католицьких громад досягла у Львівській області – 907, Івано-Франківській – 375, Тернопільській – 392 і Закарпатській – 127, РПЦ вдалося контролювати близько 600²⁷. Окрім всього, у західному регіоні відроджувалась Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), ієрархія якої намагалася привернути віруючих до своєї конфесії, відтак претендувала на частину храмів. Демократичні перетворення 80-х років дозволили колись ліквідованій більшовиками Церкві ще 20 жовтня 1989 р. зібрати собор у Львові й проголосити своє відродження. Отже, відродження УГКЦ і УАПЦ розпочалося і протікало паралельно. На жаль, їх співпраця не склалася. "Шкода, що УАПЦ одразу ж зайняла таку гостру позицію щодо УГКЦ, – писав тодішній голова Львівської облради Вячеслав Чорновіл, – й двічі шкода, що вони обидві обрали конфронтацію замість розумної релігійної дискусії"²⁸.

На час виходу УГКЦ із підпілля і у перший період відновлення вона мала в Україні лише три єпархії: Львівську, Івано-Франківську та Мукачівську, яка через Апостольського нунція в Україні підпорядковувалась Ватикану. Вони складали Львівську митрополію, якою керував архієпископ Володимир Стернюк, Глава УГКЦ – Верховний архієпископ і кардинал Мирослав-Іван Любачівський знаходився у Римі. 3–10 лютого 1991 р. у Ватикані зібрався останній поза Україною Синод усієї ієрархії Церкви за участю єпископів із Західної України. Він обговорив ситуацію в Україні і прийняв рішення про переїзд Глави УГКЦ до Львова²⁹. Вже 30 березня митрополит М. Любачівський прибув до історичного центру УГКЦ в Україні й того ж дня провів архирейську Службу Божу в соборі св. Юра, а наступного дня був присутній на величній академії, де його вітали керівники області і тисячі греко-католиків. З цієї нагоди Папа Іван Павло II надіслав кардиналові М. Любачівському послання, у якому зазначав: “Щасливі обставини, що принесли воскресіння Католицької Церкви візантійсько-українського обряду і правну відбудову її ієрархії, дозволяють тепер Вашій Емінінції святкувати Пасху в українському катедральному храмі у Львові... Є це поворот, що замикає епоху, позначену героїським свідченням віри і твердої вірності до Петрової Столиці тисяч і тисяч віруючих, які – разом зі своїми пастирями – прийняли хрест, що привів до воскресіння Церкви в Україні”³⁰.

Приїзд до України Глави УГКЦ й утвердження його на святоюрському престолі позначив остаточну легалізацію Церкви, кінець катакомбного існування і початок нової епохи в її історії. Довголітня боротьба українського народу за відродження національної Церкви завершилася перемогою. “Історія має свої невліпові закони, яких не можна зупинити ні бісівською комуністичною ідеологією, ні мілітарними силами, – говорив у вітальному слові Вячеслав Чорновіл. – Сталося те, що мусило статися: до свого дому повернувся Верховний Архієпископ Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший Мирослав Іван Кардинал Любачівський. Це стало можливим внаслідок боротьби нашого народу за волю взагалі, і зокрема Галичини, яка веде перед у національному відродженні України. Тільки в хвили

зростаючих змагань за демократію і самостійність Української Держави стали можливими вихід з підпілля Української Греко-Католицької Церкви і ті здобутки, які ми маємо на сьогодні... Ми надіємося, що з Вашим прибуттям на рідну землю Українська Греко-Католицька Церква підніметься на ще вищий ступінь і зробить ще більше для торжества віри, торжества ідеї Української самостійної держави”³¹. Повернення Глави Церкви в Україну у значній мірі сприяло відродженню УГКЦ, крім того, як слушно зауважив тодішній заступник голови облради, дисидент Іван Гель “сприятиме поглибленню наших контактів з Ватиканом, стане важливим кроком у налагодженні зв’язків і співпраці з національними церквами всіх країн”³².

23 квітня того ж року Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”. Він врегулював одну з важливих проблем етнонаціонального розвитку суспільства. Нарешті відмінили усі заборони щодо релігії та церковних організацій і громадянам республіки законодавчо надавалися права на свободу совісті і віросповідання, інтереси віруючих та релігійних організацій поєднувалися з інтересами держави³³. Отже, релігія набувала нового суспільного статусу, наповнювалася етнонаціональним змістом. Розпочалося докорінне переосмислення ролі і місця релігії в суспільстві і державі, повернення в побут народу обрядів, звичаїв та історичних традицій національної духовності. Низкою законодавчих актів в Україні визналися такі релігійні свята як Різдво Христове, Великдень, Трійця.

Таким чином, Греко-Католицька Церква, нарівні з іншими конфесіями України, дістала офіційне визнання. Розпочався новий етап її історії – процес становлення і розбудови. Процес відродження Церкви розвивався надзвичайно бурхливо, про що свідчить динаміка збільшення її парафій (громад): 1988 р. – 260, 1991 – 2001, 1997 – 3098, на початок 1999 р. – 3212. Подолавши період міжконфесійних конфліктів, УГКЦ, яку з 2001 року очолює кардинал-митрополит Любомир Гузар, перетворилася у поважну силу національно-державного відродження.

Основна організаційно-територіальна структура Церкви в Україні³⁴:

- Києво-Галицька Митрополія (митрополичий Синод, Секретар і керівник бюро зв'язків, Представник Єпископату для духовної обслуги Збройних Сил, Міжнародний благодійний фонд Карітас України);
- Львівська архієпархія (Управління, референтури у справах духовенства, у справах вірних лемківського походження, релігійного виховання; капеланство: координатор капеланів Управління МВС; Координатор військових капеланів; Координатор медичних капеланів та ін.);
- Єпархії: Сокальська, Стрийська, Тернопільсько-Зборівська, Бучацька, Коломийсько-Чернівецька, Мукачівська, Самбірсько-Дрогобицька, Івано-Франківська;
- Києво-Вишгородська Екзархія;
- Василянські монастирі (Львів, Бар, Боронява, Бучач, Вільнюс, Володимир-Волинський, Гомель, Дніпродзержинськ, Кам'янець-Подільський, Вінниця, Прокоп'євськ);
- Монастирі Отців Редemptористів (Львів, Тернопіль, Гніздишів-Кохавино, Новояворівськ, Івано-Франківськ, Добромиль, Дрогобич, Жовква, Званівка, Золочів, Краснопуша, Крехів, Лаврів, Луцьк, Малий Березний, Підгірці, Покотилівка, Погоня, Херсон);
- Монастирі Отців Студитів (Унів, Львів, Рудно, Городок, Зарваниця, Підкамін, Яремче, Полоцьк, Висова);
- Отці Салезіяни (Львів);
- Жіночі згромадження і чини: Згромадження Сестер Служниць Непорочної Діви Марії (Львів, Жовква, Бережани, Вінниця, Дрогобич, Івано-Франківськ, Заліщики, Коломия, Київ, Надвірна, Перегінськ, Стрий, Донецьк, Караганда); Згромадження Сестер Катехинок св. Анни (Львів); Згромадження Сестер Мироносиць (Івано-Франківськ, Богородчани); Згромадження Сестер Пресвятої Євхаристії (Івано-Франківськ, Самбір, Хирів) та ін.

Керівництво УГКЦ здійснюють паріарші установи всецерковного значення: Патріарша Курія, Секретаріат Синоду, Синодальні комісії (богословсько-літургійна; канонічного права; екуменічна; беатифікацій і канонізацій; у справах мирян; подружжя

і сім'ї; катехична; у справах молоді; монашого життя; священничої формації), Патріарші комісії (літургійна; канонічного права; екуменістична; беатифікацій і канонізацій; у справах мирян, подружжя та сім'ї; священничої формації; катехитична; у справах молоді), Рада Вища Настоятелів богосвяченого життя, Представник зовнішніх зв'язків, Патріарший Греко-Католицький Церковний Трибунал.

У рамках церкви діє Богословська академія й десять інших навчальних закладів, шпиталь ім. Митрополита Андрея Шептицького, редакція радіо "Воскресіння", телевізійна служба ТВ "Собор", видавництва "Місіонер", "Свічадо", "Нова Зоря" та ін., які видають три десятки часописів. Церква підтримує інтенсивні контакти із Святим Престолом, іншими конфесіями в Україні.

Особливо важлива роль УГКЦ сьогодні в процесі відродження етнонаціонального і релігійного життя в Україні, враховуючи стан релігійності західноукраїнського населення, збереження ним історичних традицій народу. УГКЦ та її ієрархи обстоюють ідею українського екуменізму. Ця тема, зокрема, широко нині обговорюється на сторінках альманаху християнської думки "Київська церква", який видає Василянський Чин у Львові.

Греко-католицька церква має чималі традиції і здобутки міжнародної діяльності. За її ініціативою відновлено канонічні зв'язки, контакти і співпрацю з Апостольським Престолом, греко-католицькими структурами за кордоном: митрополіями – Канадською, Філадельфійською і Пітсбурзькою в США, Перемисько-Варшавською у Польщі; екзархатами в Англії, Франції, Німеччині; єпархіями Австралії, Аргентини, Бразилії, Словаччини, Югославії та ін. УГКЦ брала активну участь у церковних міжнародних форумах. Міжнародне співробітництво Церкви сприяє захисту національних інтересів України. Не секрет, що Росія через Православну Церкву намагається вплинути на внутрішню і зовнішню політику держави. Відтак, Ватикан, Рим, Варшава – через УГКЦ. На відміну від Заходу, Московський патріархат не задоволений незалежністю України і всіляко перешкоджав візиту Святого Отця в нашу державу. Митрополит Кирило стверджує, що "зусилля, спрямовані на відновлення єдиної Вітчизни, – це

благо. Росіяни, українці і білоруси – це єдиний народ”³⁵. В цих умовах національно-державницька політика УГКЦ має виняткове значення.

Позитивні напрацювання УГКЦ у галузі національно-патріотичного виховання є важливим фактором формування християнської моралі, почуттів патріотизму у генерації покоління XXI століття. Церква робить вагомий внесок у духовне оздоровлення нації після довголітнього спустошення людини тоталітарною системою. Особливе значення мають ці процеси для особового складу Збройних сил. Сучасний досвід співпраці Церкви і армії у період військового будівництва свідчить, зокрема, про пряму залежність морально-бойових якостей воїнів від стану релігійності. Українські ієрархи вважають доцільним введення інституту військових священників, подібного до армій інших держав.

Таким чином, УГКЦ відіграє важливу роль у суспільному розвитку України. Поєднання традицій західного та східного християнства не тільки врятувало українську націю від загибелі, але й дозволило Церкві в умовах бездержавності консолідувати національно-державницькі сили, очолити національне відродження в Галичині, зробити вагомий внесок у формування державницької ідеології та у національно-визвольний рух першої половини XX ст. В умовах незалежної України її відродження суттєво підсилило національно-державницькі сили як в регіоні, так і в цілій державі.

Завершити короткий історичний екскурс в історію Церкви дозволь, шановний читачу, напутніми словами із Звернення єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі “Про завдання християнина в сучасному світі”: “Отож не треба, дорогі в Христі, впадати у відчай через численність проблем, які стоять перед нами. Немає на світі країни чи держави, яка не мала б великих проблем. Ми не гірші від інших. Наші проблеми болісні для нас, але проблеми має кожна людська спільнота. Попри все ми повинні бути дуже щасливими, навіть гордими, що власне перед нами Господь поставив завдання будувати свою власну, рідну Державу, питомо свою спільноту. Наші предки, навіть наші діди та батьки, тільки мріяли

про це, а ми це можемо робити. Славне це особливе покликання, яким обдарував нас Бог”³⁶.

¹ Кобута Степан. Політичні аспекти легалізації Української Греко-Католицької Церкви (1987–1991) // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 23.

² Там само. – С. 24.

³ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 41; спр. 3330, арк. 9–20; арк. 27.

⁴ Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія Христової церкви в Україні. – Харків, 1999. – С. 205.

⁵ Правда. – 1988. – 30 апреля.

⁶ Бюлетень релігійної інформації. – 1997. – № 13–14; Ієрархи Української Греко-Католицької Церкви в Україні // Поступ. – 1999. – 11 вересня.

⁷ Там само.

⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 25, спр. 330, арк. 9–20.

⁹ Ржезац Т., Цуркан В. Розшукуються... – Київ, 1989. – С. 113.

¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 43.

¹¹ Там само. – Арк. 49.

¹² Зайцев Ю. Політична опозиція 60–80-х років // Історія України. – Вид. 2-ге. – Львів: Світ, 1998. – С. 396.

¹³ Там само. – С. 398–395.

¹⁴ Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 26.

¹⁵ Історія релігії в Україні. – Київ: Знання, 1999. – С. 614.

¹⁶ Літературна Україна. – 1989. – 19 жовтня; Вістник Руху. – 1990. – № 5. – С. 20.

¹⁷ Літературна Україна. – 1990. – 1 листопада.

¹⁸ Правда Украины. – 1989. – 23 мая.

¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2659, арк. 7.

²⁰ Там само. – Спр. 2556, арк. 12.

²¹ Московський церковный вестник. – 1989. – № 17. – С. 3.

²² ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2659, арк. 13–14.

²³ Там само. – Арк. 41.

²⁴ Там само. – Спр. 2771, арк. 9.

²⁵ Васьковський В. “Горячі точки”: стан справ і шляхи врегулювання // Людина і світ. – 1990. – № 10. – С. 31.

²⁶ Постанова Львівської обласної ради // Людина і світ. – 1990. – № 9. – С. 13.

²⁷ Головащенко Сергій. Історія християнства. – Київ: Либідь, 1999. – С. 284.

²⁸ Чорновіл В. Ідея єдності для мене абсолютна // Відродження. – 1990. – № 10. – С. 10.

²⁹ Стоцький Ярослав. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988–1999 роках // Київська Церква. – Київ–Львів, 1999. – № 2–3. – С. 54.

³⁰ За вільну Україну. – 1991. – Червень. – Спецвипуск.

³¹ Там само.

³² Там само. – 2 квітня.

³³ Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Ради УРСР. – 1991. – № 25. – С. 656–666.

³⁴ Календар Світла. – 2001. – С.144-330

³⁵ Правда. – 1997. – 14 мая.

³⁶ Звернення єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі “Про завдання християнина в сучасному світі” (12 березня 1999 р.). – Львів, 1999. – С.14-15.

ЗМІСТ

<i>“Мусимо себе пізнати...”</i>	3
<i>Поєднання традицій східного і західного християнства</i>	6
<i>1596 рік: спроба відновлення єдності Христової Церкви</i>	11
<i>Передвісники національного відродження</i>	34
<i>Співтворці “весни народів”</i>	46
<i>У період політизації національного руху</i>	51
<i>Доба митрополита Андрія Шептицького</i>	62
<i>У вирі визвольних змагань 1914-1923 рр.</i>	72
<i>У міжвоєнні роки</i>	94
<i>Перші удари сталінської тоталітарної системи</i>	107
<i>У роки нацистської окупації: від лояльності до спротиву</i>	114
<i>Львівський “собор” 1946 року</i>	121
<i>Духовна опозиція режиму (1946-1987 рр.)</i>	130
<i>Відродження України – відродження Церкви</i>	148

ББК 86.377-6
УДК 262.1

**Марчук Василь. Українська Греко-Католицька Церква.
Історичний нарис / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. –
Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.**

Аналізується роль Греко-Католицької Церкви в суспільному розвитку
України XVI–XX ст.

Для викладачів і студентів вузів, старшокласників, всіх, хто
цікавиться історією західноукраїнських земель.

Текст друкується в авторській редакції

Ухвалено до друку Вченою радою
Прикарпатського університету ім. В. Стефаника

НБ ПНУС

637880

Підписано до друку 14.06.2001 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. аркушів 9,2. Наклад 300.